

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥
ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਚੀ ਸਾਚਾ ਵੀਚਾਰੁ॥

ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

(ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮਾਸਿਕ-ਪੱਤਰ)

ਕੱਤਕ-ਮੱਘਰ, ਸੰਮਤ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ੫੪੮

ਨਵੰਬਰ ੨੦੧੬

ਜਿਲਦ ੬੦

ਅੰਕ ੮

ਸੰਪਾਦਕ
ਸਤਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਫੂਲਪੁਰ

ਚੰਦਾ

(ਦੇਸ਼)		(ਵਿਦੇਸ਼)	
ਪ੍ਰਤੀ ਕਾਪੀ	੪	ਸਾਲਾਨਾ	੧੨੫੦
ਸਾਲਾਨਾ	੫੦	ਪੰਜ ਸਾਲ	੫੦੦੦
ਪੰਜ ਸਾਲ	੨੫੦	ਲਾਈਫ	੧੦੦੦੦
ਲਾਈਫ	੫੦੦		

ਚੰਦਾ ਭੇਜਣ ਦਾ ਪਤਾ

ਸਕੱਤਰ

Secretary

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ

Dharam Parchar Committee

(ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ)

(S.G.P.C.)

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੪੩੦੦੬

Sri Amritsar-143006

ਫੋਨ : 0183-2553956-59 ਐਕਸ 304 ਫੈਕਸ : 0183-2553919

website : www.sgpc.net

e-mail : gurmatparkashmonthly@gmail.com,

gyan_gurmat@yahoo.com

ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਨਾ ਪੁੱਜਣ ਬਾਰੇ ਉਪਰੋਕਤ ਫੋਨ ਨੰਬਰ ਮਿਲਾ ਕੇ
ਇੰਚਾਰਜ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਐਕਸ: 303 'ਤੇ ਸੰਪਰਕ ਕਰੋ ਜੀ।

ਤਤਕਰਾ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ		੫
ਸੰਪਾਦਕੀ		੬
ਅੰਕ ਆਰਸੀ		੮
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੀਹ ਕੀਤਾ	-ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ	੧੦
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚਲੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸੰਵੇਦਨਾ	-ਡਾ. ਚਮਕੌਰ ਸਿੰਘ	੧੪
ਗੁਰੂ ਜੀ, ਮੈਥੋਂ ਸਿਖ ਬਣਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ	-ਪ੍ਰਿੰ. ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੋਚ	੧੮
ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੋਧ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਲਈ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰ	-ਡਾ. ਸਤਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ	੨੪
ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ : ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਪੜਾਅ	-ਪ੍ਰੋ. ਮਨਜੀਤ ਕੌਰ	੩੧
ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ: ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ	-ਡਾ. ਧਰਮ ਸਿੰਘ	੩੫
ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਮਹਲਾ ਪਹਿਲਾ: ਇਕ ਅਧਿਐਨ	-ਸਤਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਫੂਲਪੁਰ	੩੮
ਗੁਰੂ-ਗ੍ਰੰਥ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਪੰਥ ਦਾ ਸਿੱਖ-ਸਿਧਾਂਤ	-ਡਾ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ	੪੮
ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ	-ਡਾ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ	੫੨
ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ	-ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ ਕੌਰ	੫੫
. . . ਮੁਖ ਤੇ ਹਰਿ ਚਿਤ ਮੈ ਜੁੱਧੁ ਬਿਚਾਰੈ	-ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂਗਰ	੬੧
ਜਨ ਕਉ ਪ੍ਰਭ ਅਪਨੇ ਕਾ ਤਾਣੁ	-ਸ. ਤੀਰਥ ਸਿੰਘ	੬੬
ਲਾਲਟੈਨ ਤੇ ਆਰਸੀ	-ਡਾ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇਕੀ	੬੯
ਬਤੀਹ ਸੁਲਖਣੀ	-ਸ. ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ	੭੦
ਜ਼ਖ਼ਮ ਅਜੇ ਵੀ ਅੱਲੇ ਨੇ . . .	-ਸ. ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ	੭੨
ਅਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਅੰਦਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ . . .	-ਸ. ਤਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੁੱਟਰ	੭੭
ਅਜਨਮੀ-ਚੁਰਾਸੀ (ਕਵਿਤਾ)	-ਡਾ. ਹਰਜਿੰਦਰ ਕੌਰ	੮੭
ਗਾਗਰ 'ਚ ਸਾਗਰ-- ੬੮	-ਡਾ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੋਗੋਆਣੀ	੮੯
ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਰੂ-ਬਰੂ-- ੭	-ਡਾ. ਰਣਜੀਤ ਕੌਰ ਪੰਨਵਾਂ	੯੨
ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖ ਬਿਰਤਾਂਤ		੯੪
ਗੁਰਮਤਿ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-੨੦੨੦ : ਲਗਾਤਾਰਤਾ	-ਡਾ. ਗੁਰਮੇਲ ਸਿੰਘ	੯੮
ਜੰਗਨਾਮਾ	-ਲੈਫ. ਪਰਸ਼ੋਤਮ ਸਿੰਘ ਲੱਲੀ	੧੦੨
ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਜਿਹਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੈ ਨਹੀਂ (ਕਵਿਤਾ)	-ਸ. ਸਤਿਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕੋਮਲ	੧੦੬
ਆਇਆ ਨਾਨਕ ਡੁੱਬਦੇ ਤਾਰਣ ਲਈ (ਕਵਿਤਾ)	-ਸ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਬੇਲੀ	੧੦੮
ਤੇਰਾ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਨਨਕਾਣਾ (ਕਵਿਤਾ)	-ਸ. ਸਰਬਜੀਤ ਸਿੰਘ ਭੀਖੀ	੧੦੯
ਖ਼ਬਰਨਾਮਾ		੧੧੦
ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ		੧੧੨

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ

ਮੰਘਿਰਿ ਮਾਹਿ ਸੋਹੰਦੀਆ ਹਰਿ ਪਿਰ ਸੰਗਿ ਬੈਠੜੀਆਹ॥
 ਤਿਨ ਕੀ ਸੋਭਾ ਕਿਆ ਗਣੀ ਜਿ ਸਾਹਿਬਿ ਮੇਲੜੀਆਹ॥
 ਤਨੁ ਮਨੁ ਮਉਲਿਆ ਰਾਮ ਸਿਉ ਸੰਗਿ ਸਾਧ ਸਹੇਲੜੀਆਹ॥
 ਸਾਧ ਜਨਾ ਤੇ ਬਾਹਰੀ ਸੇ ਰਹਨਿ ਇਕੋਲੜੀਆਹ॥
 ਤਿਨ ਦੁਖੁ ਨ ਕਬਹੂ ਉਤਰੈ ਸੇ ਜਮ ਕੈ ਵਸਿ ਪੜੀਆਹ॥
 ਜਿਨੀ ਰਾਵਿਆ ਪ੍ਰਭੁ ਆਪਣਾ ਸੇ ਦਿਸਨਿ ਨਿਤ ਖੜੀਆਹ॥
 ਰਤਨ ਜਵੇਹਰ ਲਾਲ ਹਰਿ ਕੰਠਿ ਤਿਨਾ ਜੜੀਆਹ॥
 ਨਾਨਕ ਬਾਂਛੈ ਧੂਤਿ ਤਿਨ ਪ੍ਰਭ ਸਰਣੀ ਦਰਿ ਪੜੀਆਹ॥
 ਮੰਘਿਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਆਰਾਧਣਾ ਬਹੁੜਿ ਨ ਜਨਮੜੀਆਹ॥੧੦॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੫)

ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਮਾਂਝ ਦੀ ਇਸ ਪਾਵਨ ਪਉੜੀ ਦੇ ਮਾਧਿਆਮ ਦੁਆਰਾ ਮੱਘਰ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਰੁੱਤ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਥਾਏ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖਾ ਜੀਵਨ ਰੂਪੀ ਮੱਘਰ ਮਹੀਨਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਸ਼ੁਭ ਅਮਲਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਫਲ ਕਰਨ ਦਾ ਗੁਰਮਤਿ ਗਾਡੀ ਮਾਰਗ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੱਘਰ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਠੰਡੀ ਮਿੱਠੀ ਬਹਾਰ ਵਿਚ ਉਹ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀਆਂ ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਬੈਠੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਸੋਭਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਲਕ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਮੇਲ ਲਿਆ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੋਭਾ ਕੀ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਆਪਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸੱਚੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਵਧਦਾ-ਫੁਲਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਉਹ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਦੋਹਾਂ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਅਰੋਗ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸੱਚੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਸੁਖਾਂਵੀ ਅਨੰਦਮਈ ਮਾਨਸਿਕ-ਆਤਮਿਕ ਅਵਸਥਾ ਦਰਸਾਉਣ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦੇ ਸੱਚੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਭੁੱਲੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਦੁਖਦਾਇਕ ਹਾਲਤ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਹੜੀਆਂ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀਆਂ ਚੰਗੀ ਸੰਗਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਂ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਉਹ ਇਕੱਲੀਆਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਭਾਵ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ, ਇਹ ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਪਾ ਕੇ ਵੀ ਮਿਲਾਪ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਦੁੱਖ ਦੀ ਦਲਦਲ ਵਿਚ ਹੀ ਫਸੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਦੁੱਖ ਲੱਗਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਜਮਾਂ ਭਾਵ ਸਰੀਰਕ ਮੌਤ ਦੇ ਸਹਿਮ ਦੇ ਕਾਬੂ 'ਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਫਿਰ ਦੁਬਾਰਾ ਸਹੀ ਜੀਵਨ-ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਤੁਰੀਆਂ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਚੰਗੀ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦਿਆਂ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਚਿਤਵਿਆ ਹੈ ਉਹ ਸੁਚੇਤ ਖੜੀਆਂ ਦਿੱਸਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਉਹ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੇ ਔਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਸਦਾ ਬਚ ਕੇ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਰੂਪੀ ਗਲੇ 'ਚ ਸਮਝੇ ਰਤਨਾਂ, ਜਵਾਹਰਾਂ ਤੇ ਲਾਲਾਂ ਦੇ ਹਾਰ ਸੋਭਦੇ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅੰਤ ਵਿਚ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਾਲਕ ਦੀ ਸ਼ਰਨ, ਉਹਦੇ ਦਰ 'ਤੇ ਪਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਦੀ ਚਰਨ-ਧੂੜ ਦੀ ਲੋਚਾ ਕਰੀਏ। ਜੇਕਰ ਜੀਵਨ-ਰੂਪੀ ਮੱਘਰ ਮਹੀਨੇ 'ਚ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਦੋਬਾਰਾ ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ ਪਵੇਗਾ, ਮਾਲਕ ਨਾਲ ਪੂਰਨ ਮਿਲਾਪ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ!

ਸੰਪਾਦਕੀ ...

... ਗੁਰਮੁਖਿ ਪੰਥ ਵਡਾ ਪਰਤਾਪੈ

ਜਦ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਨਫਰਤ, ਝਗੜਾ, ਪਾਪ, ਪਖੰਡ, ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ, ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ, ਧੱਕੇਸ਼ਾਹੀ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰੀ ਫੈਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਏਹੋ ਹਾਲਤ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ **ਕਰਮ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਸਭਿ ਭਈ ਲੋਕਾਈ** ਕਹਿ ਕੇ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਕਰਮ ਉਦੋਂ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼ੁਭ ਅਮਲ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਣ। ਧਰਮ ਨੂੰ ਸ਼ੁਭ ਅਮਲਾਂ ਦਾ ਸੋਮਾ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ੁਭ ਅਮਲ ਮਨੁੱਖਤਾ ਅੰਦਰੋਂ ਉਦੋਂ ਖਤਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਧੁੰਦਲਾ ਪੈ ਕੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ-ਰੋਅ ਨੂੰ ਰੁਸ਼ਨਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਨਾ ਰਹੇ। ਧਰਮ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਧੁਰਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਨੀ ਦੇਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣ ਹੀ ਸਪਸ਼ਟ ਨਾ ਹੋਣ ਉਨੀਂ ਦੇਰ ਧਰਮ ਦਾ ਗਿਆਨ ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਵਰਨ-ਵੰਡ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਕੇ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਅਧੋਗਤੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਆਗਮਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਰਵ-ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੱਸਣ ਵਾਲੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਸਨ ਪਰ ਖਲਕਤ ਫਿਰ ਵੀ ਰਸਾਤਲ ਵੱਲ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਇਸ ਗਿਲਾਨੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਸਾਧਨ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ:

ਸਤਿਗੁਰ ਬਾਣੁ ਨਾ ਬੁਝੀਐ ਜਿਚਰੁ ਧਰੇ ਨ ਪ੍ਰਭ ਅਵਤਾਰਾ। (ਵਾਰ ੧:੧੨)

ਇਸ ਲਈ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਜਗਤ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਖਲਕਤ ਦੀ ਹਾਹਾਕਾਰ ਸੁਣੀ ਅਤੇ ਧਰਤ ਲੁਕਾਈ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਮਿਸ਼ਨ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਜਦ ਮਨੁੱਖੀ ਅਨੇਕਤਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ, ਪਰਸਪਰ ਮਨੁੱਖੀ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਰਤ ਕਰੋ, ਨਾਮ ਜਪੋ, ਵੰਡ ਛਕੋ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਬਾਣੀ ਉਚਾਰਨ ਕਰਦੇ ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਰਬਾਬ ਵਜਾਉਂਦੇ।

ਜਗਤ ਜਲੰਦੇ ਦੇ ਉੱਧਾਰ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੁਆਰਾ ਅਰੰਭੇ ਇਸ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ **ਨਾਨਕ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ** ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਪਰਤਾਪ ਵਾਲਾ **ਗੁਰਮੁਖਿ ਪੰਥ ਵਡਾ ਪਰਤਾਪੈ** ਕਿਹਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦੀ ਨੀਂਹ ਦੋ ਥੰਮ੍ਹਾਂ ‘ਗੁਰੂ ਸੰਗਤ’ ਅਤੇ ‘ਬਾਣੀ’ ਦੇ ਆਸਰੇ ‘ਤੇ ਟਿਕਾਈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨਾਨਕ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਜਾਂ ਗੁਰਮੁਖ ਪੰਥ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਚਾਰ ਵਰਨਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਹੋਈ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਰਨ ਭਾਵ ਸਾਧ-ਸੰਗਤ ਦਾ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਦੀਆਂ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤ-ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਿਆਂ ਬੈਠਣ ਦੀ ਜਾਚ ਆਈ। ਛੇ ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨਾਂ (ਨਯਾਯ, ਸਾਂਖ, ਵੇਦਾਂਤ, ਯੋਗ, ਵੈਸ਼ੇਸ਼ਿਕ, ਮੀਮਾਂਸਾ) ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਗੁਰਮਤਿ

ਦਰਸ਼ਨ (ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ) ਸੂਰਜ ਦੇ ਵਾਂਗ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਈ। ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਰਤੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਜਿਹੜਾ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਛੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਪਾਏ ਉਹ ਗੁਰਮਤਿ ਦਰਸ਼ਨ ਨੇ ਕਰ ਵਿਖਾਇਆ। ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਪੰਥਾਂ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਕੇ ਗੁਰਮੁਖ ਪੰਥ ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਵਾਲਾ ਪੰਥ ਬਣਿਆ। ਇਹ ਨਾਨਕ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ (ਸਿੱਖ ਧਰਮ) ਵੇਦਾਂ-ਕਤੇਬਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਤੇ ਨਿਆਰਾ ਧਰਮ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕਰਮਕਾਂਡਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਦੁਆਰਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦੱਸਦਾ ਹੈ:

ਚਾਰਿ ਵਰਨਿ ਇਕ ਵਰਨਿ ਕਰਿ ਵਰਨ ਅਵਰਨ ਸਾਧਸੰਗੁ ਜਾਪੈ।

ਛਿਅ ਰੁਤੀ ਛਿਅ ਦਰਸਨਾ ਗੁਰਮੁਖਿ ਦਰਸਨੁ ਸੂਰਜੁ ਥਾਪੈ।

ਬਾਰਹ ਪੰਥ ਮਿਟਾਇ ਕੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪੰਥ ਵਡਾ ਪਰਤਾਪੈ।

ਵੇਦ ਕਤੇਬਹੁ ਬਾਹਰਾ ਅਨਹਦ ਸਬਦੁ ਅਗੰਮ ਅਲਾਪੈ। . . . (ਵਾਰ ੨੩:੧੯)

ਇਸ਼ਟ ਦੀ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਭਗਤੀ ਸਾਰਥਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਹੀ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰਗਟ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਰਾਹੀਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਕੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਨਾਲ, ਸ਼ੁਭ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋ ਜਾਈਦਾ ਹੈ। **ਏਕ ਮਹਿ ਸਰਬ ਸਰਬ ਮਹਿ ਏਕਾ** ਰਾਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਮੱਸਤ ਕਾਇਨਾਤ ਇਕ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਮਾਈ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਇਕ ਨਿਰੰਕਾਰ ਸਭ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਨਾਨਕ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਜੋਤ ਦੇ ਦਸਾਂ ਜਾਮਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਨਾਨਕ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰ-ਸੰਗਤ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅੰਤਿਮ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੁਆਰਾ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ‘ਗੁਰ ਸੰਗਤ’ ਅਤੇ ‘ਬਾਣੀ’ ਦੀ ਓਟ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਗ੍ਰੰਥ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਪੰਥ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰਿਆਈ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਤਾਬਿਆ ਕੀਤਾ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਪ੍ਰਤੀ ਕੁਝ ਆਵੇਸਲਾਪਨ ਆਇਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ-ਪੰਥ ਨੇ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਜੁਗਤ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਵਰਤਦਿਆਂ ਗੁਰਬਾਣੀ, ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਗਹਿਨ ਅਧਿਐਨ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਸਾਡੇ ਉੱਪਰ ਗੁਰੂ-ਪੰਥ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਉਪਕਾਰ ਹੈ। ਇਹ **ਸੋਈ ਕਰੇ ਜੋਈ ਮਨਿ ਭਾਵੈ** ਵਾਲੀ ਮਨਮੁਖ ਬਿਰਤੀ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ **ਪਾਹਣ ਮਾਣਕ ਕਰੈ ਗਿਆਨੁ ਗੁਰ ਕਹਿਅਉ ਬੀਚਾਰੈ** ਵਾਲੀ ਨਿਰੋਈ ਗੁਰਮਤਿ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਆ ਚੁੱਕੀ ਗਿਰਾਵਟ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਰਾਹੀਂ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਨੂੰ ਖੁਦ ਦੇਖ ਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਨਿਰੋਈ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਂਦਿਆਂ ਸ਼ੁਭ ਅਮਲਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣਾ ਹੈ।

ਅੰਕ ਆਰਸੀ

ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਹਥਲੇ ਅੰਕ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਤੇ ਦੁਰਲੱਭ ਲੇਖ ‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੀ ਕੀਤਾ’ ਜੋਕਿ ਇਕ ਗ਼ੈਰ-ਸਿੱਖ ਦੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਵਾਲਾ ਬੇਹੱਦ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਲੇਖ ਹੈ, ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਲੇਖ ਪੁਰਾਤਨ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਦੀ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਵੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਡਾ. ਚਮਕੌਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲੇਖ ‘ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚਲੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸੰਵੇਦਨਾ’ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਆ ਚੁੱਕੇ ਨਿਘਾਰ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਕਿਰਦਾਰ ਦਾ ਆਇਨਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਸੋਚਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਾਡੇ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਥਾਨ ਹੈ? ਇਹ ਸਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਦੌੜ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਨੇੜਤਾ ਘਟਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦੇ ਸੋਮੇ ਗੁਰੂ ਨਾਲੋਂ ਵਧਦੀ ਵਿਥ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਵੈਰਾਨਗੀ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਆਚਾਰ ਵਿਚ ਗਿਰਾਵਟ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦਾ ਪ੍ਰਿੰ. ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੋਚ ਦਾ ਵਿਅੰਗਾਤਮਕ ਲੇਖ ‘ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੈਥੋਂ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ ਜਾਂਦਾ’ ਬਾ-ਕਮਾਲ ਲੇਖ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੀ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਦੌੜ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਮੁਕਾਮ ਤਲਾਸ਼ਣ ਦੀ ਹੋੜ ਵਿਚ ਉਲਝ ਕੇ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਰੂਹਾਨੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਸੱਖਣੀ ਹੋ ਕੇ ਇਕ ਵੱਡੇ ਖਲਾਅ ਵਿਚ ਜੀਅ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਹੀ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਨਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਡਾ. ਸਤਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲੇਖ ‘ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੋਧ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਲਈ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰਾ’ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ-ਪੱਖ ਅਤੇ ਰੂਹਾਨੀ ਮੰਡਲ ਦੇ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰੋ. ਮਨਜੀਤ ਕੌਰ ਦਾ ਲੇਖ ‘ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ: ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਪੜਾਅ’ ਵੀ ਬੇਹੱਦ ਜਾਣਕਾਰੀ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਡਾ. ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲੇਖ ‘ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ: ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ’ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਤਕ੍ਰਿਸ਼ਟ ਰਚਨਾ ‘ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ’ ਵਿਚਲੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਜੋ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਲਿਆਂਦੀ, ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਚੇਤਨਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਿਵਾਣ ਵਲ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਰਹ-ਰੀਤਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਸੰਖਿਪਤ ਪਰ ਭਾਵਪੂਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਇਕ ਹੋਰ ਲੇਖ ਮਾਰੂ ਸੋਹਲੇ ਮਹਲਾ ਪਹਿਲਾ- ਇਕ ਅਧਿਐਨ ਲੇਖ ਵੀ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲਾ ਲੇਖ ਡਾ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖਤ ‘ਗੁਰੂ-ਗ੍ਰੰਥ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਪੰਥ ਦਾ ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤ’ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅਤੇ ਪੰਥ ਦੀ ਆਪਸੀ ਇਕਸੁਰਤਾ ਤੇ ਇਕਸਾਰਤਾ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਦਾ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪੱਧਰ ਦਾ ਅਹਿਮ ਲੇਖ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਹਮਸਫਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਦੀ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭੂਮਿਕਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੰਗ ਮਾਣਨ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਇਕ ਲੇਖ ਜੋ ਕਿ ਉੱਘੇ ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨ ਡਾ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਨੂੰ ਵੀ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਰੂ-ਬਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਦੇ ਅਟੁੱਟ ਸਾਥ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਪੰਦਰਾਂ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ

ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨਯੋਗ ਸਥਾਨ ਹਾਸਲ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਦਿਹਾੜੇ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ ਕੌਰ ਦਾ ਲੇਖ ‘ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ’ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂਗਰ ਦਾ ਲੇਖ ‘ਮੁਖ ਤੇ ਹਰਿ ਚਿਤ ਮੈ ਜੁੱਧ ਬਿਚਾਰੈ’ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਮਹਾਨ ਯੋਧੇ, ਅਮਰ-ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ‘ਤੇ ਝਾਤ ਪਾਉਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਭਗਤੀ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲੀ ਸਿੱਖ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਵਾਲਾ ਲੇਖ ਹੈ। ਸ. ਤੀਰਥ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲੇਖ ‘ਜਨ ਕਉ ਪ੍ਰਭ ਅਪਨੇ ਦਾ ਤਾਣੁ’ ਨਿਮਾਣੇ-ਨਿਤਾਣੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਆਸਰੇ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ-ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪਣੇ ਭਗਤਾਂ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਲਾਜ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਡਾ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇਕੀ ਦੀਆਂ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਕਿਰਤਾਂ ਹੀ ਰਮਜ਼ ਤੇ ਰਹੱਸ ਭਰਪੂਰ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਤਕ ਫੁਹੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਡਮੁੱਲੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਲਘੂ ਲੇਖ ‘ਲਾਲਟੈਨ ਤੇ ਆਰਸੀ’ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਜੋਤ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੋਤ ਦੇ ਅੰਤਰ ਅਤੇ ਆਪਸੀ ਸੰਪਰਕ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਜੋ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਲੇ ਬੇਅੰਤ ਗੁਣਾਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਹੈ, ਇਸੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਸ. ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲੇਖ ‘ਬਤੀਹ ਸੁਲਖਣੀ’ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਸ਼ਖਸੀ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਵਾਲਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੇਖ ਹੈ। ਨਵੰਬਰ ੧੯੮੪ ਈ. ਵਿਚ ਹੋਈ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸ. ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲੇਖ ‘ਕਦੋਂ ਮਿਲੇਗੀ ਸਜ਼ਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ’ ਅਤੇ ਸ. ਤਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੁੱਟਰ ਦਾ ਲੇਖ ‘ਅਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਅੰਦਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ ਦਾ ਨਾ-ਭੁੱਲਣਯੋਗ ਸਾਕਾ’ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਹਿਮ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿੱਖ ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ ਨਵੰਬਰ ੧੯੮੪ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਭਰਪੂਰ, ਦਿਲ-ਕੰਬਾਊ ਕਵਿਤਾ ‘ਅਜਨਮੀ-ਚੁਰਾਸੀ’ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮਹੀਨੇਵਾਰ ਕਾਲਮ ‘ਗਾਗਰ ’ਚ ਸਾਗਰ’, ‘ਜੰਗਨਾਮਾ’ ਅਤੇ ‘ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਰੂ-ਬਰੂ’ ਦੇ ਨਾਲ ਇਹ ਹੋਰ ਨਵਾਂ ਕਾਲਮ ‘ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖ ਬਿਰਤਾਂਤ’ ਨੂੰ ਵੀ ਅਸੀਂ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਦਾ ਮਕਸਦ ਅਜੋਕੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਭੂਮਿਕਾਵਾਂ ਨਾਲ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਪਵਾਉਣਾ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਸਤੰਬਰ ਅੰਕ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰੋ. ਬਲਕਾਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲੇਖ ‘ਗੁਰਮਤਿ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-੨੦੨੦’ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਦੇ ਪਾਠਕਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨਾਲ ਜੋ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਡਾ. ਗੁਰਮੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲੇਖ ‘ਗੁਰਮਤਿ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ: ਲਗਾਤਾਰਤਾ’ ਤਹਿਤ ਆਪਣੇ ਬਹੁਮੁੱਲੇ ਸੁਝਾਅ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਜਗਤ ਗੁਰੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਤਿਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕੋਮਲ ਦੀ ‘ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਜਿਹਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੈ ਨਹੀਂ’, ਸ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਬੇਲੀ ਦੀ ‘ਆਇਆ ਨਾਨਕ ਡੁੱਬਦੇ ਤਾਰਣ ਲਈ’ ਅਤੇ ਸ. ਸਰਬਜੀਤ ਸਿੰਘ ਭੀਖੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ‘ਤੇਰਾ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਨਨਕਾਣਾ, ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ।

ਸੋ ਅਸੀਂ ਇਸ ਅੰਕ ਨੂੰ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਕਰ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਆਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪਾਠਕ ਇਸ ਅੰਕ ਤੋਂ ਭਰਪੂਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਗੇ।

-ਸੰਪਾਦਕ

ਇਕ ਹੱਡ ਬੀਤੀ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੀਹ ਕੀਤਾ

-ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ*

ਕਲਕੱਤੇ ਦੇ ਅਖਬਾਰ ‘ਯੂਨਿਟੀ ਐਡਮਿਨਿਸਟਰ’ ਵਿਚ ਇਕ ਬੰਗਾਲੀ ਦਾ ਲੇਖ ਛਪਿਆ ਹੈ। # ਜਿਸ ਦਾ ਸਿਰਨਾਵਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੀਹ ਕੀਤਾ ਹੈ?’ ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਉਸ ਸੱਜਣ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹੱਡਬੀਤੀ ਸਾਰੀ ਵਰਣਨ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ’ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰ ਕੇ ਜੋ ਕੁਝ ਉਸ ਦੇ ਆਤਮਾ ਪਰ ਵਰਤਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਲੇਖ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ਹੇਠਾਂ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਕਿ ਜੋ ਲੋਕ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਹਨ ਉਹ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰ ਕੇ ਐਸੇ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕਈ ਸਿੱਖ ਵਾਂਞੇ ਬੈਠੇ ਹਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਕੈਸੀ ਸ਼ਰਮ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਸਿੱਖ ਇਸ ਮਜ਼ਮੂਨ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹੇ ਤੇ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਵੇਖੇ ਕਿ ਆਪਣਾ ਉਹ ਸਿੱਖ ਹੋ ਕੇ ਐਸੀ ਬਾਤ ਇਸ ਭਰੋਸੇ ਨਾਲ ਆਖ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਿਦਕ ਇਸ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਚਾਹੀਏ, ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਐਨਾ ਸੁਖ ਮਾਣਨ ਵਾਲੇ ਬੀ ਹਨ? ਜੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਵਿਚੋਂ ਕਿੰਨੇ ਕੁ? ਜੇ ਕਦੀ ਗ੍ਰੰਥੀ ਪੁਜਾਰੀ ਐਨੇ ਕੁ ਸਿਦਕ ਵਾਲੇ ਹੋਣ ਤਦ ਕਦੇ ਉਮੈਦ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਦੁਖ ਹੋਵੇ? ਜੇ ਸਰਬ੍ਰਾਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਕੁਝ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਜਾਤਾ ਹੋਵੇ ਤਦ ਤੁਸੀਂ ਉਮੈਦ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਦੁਖਾਂ ਭਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਸਦਾ ਡੋਰੇ ਕੰਨਾਂ ’ਤੇ ਪਵੇ? ਜੇ ਕਦੀ ਇਹ ਭਰੋਸਾ ਇਹ ਸਿਦਕ, ਇਹ ਪਿਆਰ ਹੋਵੇ ਤਦ ਕਦੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਫੁਟ ਵੱਸ ਸਕੇ? ਕਦੇ ਸ੍ਵੈ ਸਤਿਕਾਰ ਦਾ ਖੂਨ ਹੋ ਸਕੇ? ਕਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਪੰਥ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਸਕਣ? ਧਰਮ ਭਾਵਨਾ, ਪ੍ਰੇਮ ਭਾਵਨਾ ਗੁਰੂ ਸ਼ਰਧਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਅਸੀਂ ਕੀ ਕਹੀਏ, ਪਾਠਕ ਜਨੋ! ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਆਪ ਸੋਚੋ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਤੇ ਕੀ ਦਮ ਮਾਰ ਕੇ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕੀਹ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਬੰਗਾਲੀ ਪ੍ਰੇਮੀ ਜੀ ਤਾਂ ਐਉਂ ਆਪਣੇ ਦਿਲੀ ਭਾਵ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜ਼ਰਾ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨਾ:-

ਮੈਂ ਨਾਮ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪਰ ਆਪਣੇ ਆਤਮਾ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਮੁਰੀਦ ਹਾਂ। ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਇਸ ਲਾਇਕ ਬੀ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਕਿ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਤੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ (ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਪਾਏ ਹਨ)

*ਗੁਰਪੁਰਵਾਸੀ

*ਜਿਕਰਯੋਗ ਲੇਖ ੨੪ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੯੦੭ ਈ. ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਛਪਿਆ ਹੈ।

ਜੁੱਤੀ ਦਾ ਤਸਮਾ ਬੀ ਖੋਲ ਸਕਾਂ, ਅਰ ਮੈਂ ਇਹ ਕਹਿਣ ਲਾਇਕ ਬੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੇਰੇ ਲਈ ਜੀਵਨ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਆਤਮਾ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇਖੀ ਹੈ ਅਰ ਇਸ ਤੋਂ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਹੋਇਆ ਹਾਂ, ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਮੈਂ ਇਹ ਬੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰੇ ਗਿਰਦ ਇਕ ਭਾਰੀ ਬੋਝ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਮਾਤਲੋਕ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਉੱਠਣ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ। ਮੈਂ ੧੮੬੬ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰ ਡਿੱਠਾ। ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਪੰਦਰਾਂ ਸੋਲਾਂ ਵੇਰੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ। ਜਿੰਨੀ ਵੇਰੀ ਵਧੀਕ ਮੈਂ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ, ਉਨਾ ਹੀ ਵਧੀਕ ਮੈਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਤਮਾ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ ਗਿਆ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਜੋ ਧਰਮਾਤਮਾ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਕਾਰਜ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਮੈਨੂੰ ਅਤੀ ਪਵਿੱਤਰ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਮਹਿਤਾ ਕਾਲੂ ਜੀ, ਮਾਤਾ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਜੀ, ਮਾਤਾ ਸੁਲਖਣੀ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ, ਲਖਮੀ ਦਾਸ ਜੀ ਅਰ ਪਾਵਨ ਕੁਲ ਦੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਸਜਣ ਤੇ ਮਗਰਲੇ ਸਾਰੇ ਪਿਆਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਮੈਨੂੰ ਅਤਿ ਪਿਆਰੇ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਤੇ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਆਤਮ ਸਤਯਾ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਦਿਸਦੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਏਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮਹਾਨ ਜੀਉਂਦੀ ਜਾਗਦੀ ਜੋਤਿ ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮੈਂ (ਭਾਵੇਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਪਰ) ਇਸ ਜੋਤਿ ਨੂੰ ਬੰਗਾਲੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਵਾਯੂ ਮੰਡਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਅਰ ਸਾਰਾ ਆਕਾਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਤਮ ਤੇਜ ਨਾਲ ਜਗ-ਮਗ ਕਰਦਾ ਭਾਸਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਮੈਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਰਦਾਉਂ ਭਰੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਵਿਚ ਵੇਖਦਾ ਹਾਂ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਆਤਮ ਜੀਵਨ ਕੁਦਰਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਮੌਲਿਆ ਐਉਂ ਜਿਵੇਂ ਹੋਰ ਜੀਵਨ ਮੌਲਦੇ ਹਨ, ਕੇਵਲ ਐਨੇ ਫਰਕ ਨਾਲ ਕਿ ਹੱਦ ਤੋਂ ਹੱਦ ਦਰਜੇ ਅਸਲੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੇ ਮੌਲ ਕੇ ਪੂਰਣਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਆਪਣਾ ਆਪ ਆਤਮਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਐਥੋਂ ਤਾਈਂ ਕਿ ਉਹ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਹੋਏ। ਆਪ ਮਨੁੱਖ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਪਰਮ ਉੱਤਮ ਨਮੂਨਾ ਬਣੇ। ਅਸੀਂ ਸੁਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਭਉ ਗਿਆਨ ਦਾ ਮੁੱਢ ਹੈ। ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਭਉ ਨਾਲ ਅਕਸਰ ਕੰਬਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਅਰ ਸੰਸਾਰਕ ਖਿਆਲਾਂ ਤੋਂ ਬੇਪ੍ਰਵਾਹ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਅਰ ਹਉਮੈਂ ਜੋ ਵੱਡਾ ਸ਼ਤਰੂ ਹੈ, ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕਰਦੇ ਸੇ, ਦਿਨ ਰਾਤ ਵੈਰਾਗ ਕਰਦੇ, ਅਰ ਮੂਧਤੋਂ ਮੂੰਹ ਪਏ ਰਹਿੰਦੇ ਸੇ। ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਦੇ ਕਈ ਨਾਮ ਧਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਵੈਦ ਸੱਦਿਆ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, *ਕੋਈ ਆਖੈ ਭੂਤਨਾ ਕੋ ਕਹੈ ਬੇਤਾਲਾ॥ ਕੋਈ ਆਖੈ ਆਦਮੀ ਨਾਨਕੁ ਵੇਚਾਰਾ॥੧॥ ਭਇਆ ਦਿਵਾਨਾ ਸਾਹ ਕਾ ਨਾਨਕੁ ਬਉਰਾਨਾ॥* ਫਿਰ ਕਿਹਾ *ਵੈਦਾ ਵੈਦੁ ਸੁਵੈਦੁ ਤੂ ਪਹਿਲਾਂ ਰੋਗੁ ਪਛਾਣੁ॥ ਐਸਾ ਦਾਰੂ ਲੋੜਿ ਲਹੁ ਜਿਤੁ ਵੰਞੈ ਰੋਗਾ*

ਘਾਣਿ॥ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਆਤਮਾ ਐਉਂ ਸੀ ਜਿਕਰ ਰੋਹੀ ਧਰਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੈਵੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅੰਗੂਰੀ ਸਾਰੀ ਪੁੰਗਰ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪਵਿੱਤਰ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਆਪ ਮੋਹਿਤ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਿਤਾ ਨੇ ਕਿਹਾ; ਬਰਖੁਰਦਾਰ ਖੇਤੀ ਕਰ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ: “ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਖੇਤ ਲਹਿ ਲਹਿ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਹੋਰ ਦੇ ਖੇਤ ਕੀਕੂੰ ਸੰਭਾਲਾਂ।” ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਤੋਂ ਲੋਕ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਸੰਸਾਰਕ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰਾਮਤਾ ਦੱਸਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਵੱਡਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਉਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਦੀਵਾਨ ਹੋ ਰਹੇ ਸੇ। ਉਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਿਚ ਅਰ ਕੇਵਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਰਖਦੇ ਸੇ। ਉਹ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਇਸ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਹ ਸੱਚਖੰਡ ਵਿਚ ਸੱਦੇ ਗਏ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੋਇਆ, ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਕੇ ਅਚਰਜ ਵਿਸਮਾਦ ਵਿਚ ਆਪ ਲੀਨ ਹੋਏ ਜੋ ਕਥਨ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ। ਆਰਤੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਸਤਯ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰਕ ਧੰਦੇ ਛੱਡ ਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਪਯਾਰ ਨਾਲ ਲੱਦੇ ਹੋਏ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਤੇ ਹੋਏ ਉਹ ਦੂਰ ਦੂਰ ਫਿਰੇ, ਨਾ ਕੇਵਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ, ਪਰ ਅਰਬ ਤੇ ਲੰਕਾ ਵਿਚ ਬੀ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਬੋਲਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਦੈਵੀ ਚਮਕ ਐਸੀ ਪਿਆਰੀ ਸੀ ਅਰ ਥੋੜੇ ਪਦਾਂ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ, ਜੋ ਉਹ ਉਚਾਰਦੇ ਸਨ, ਐਸੀ ਤਾਕਤ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਯਾ ਸੁਣਦੇ ਸੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ਬੰਦੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਰ ਮੋਹੇ ਜਾ ਕੇ ਭੌਂਜਲ ਤੋਂ ਤਰ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਿਮਾਲਾ ਦੇ ਜੋਗੀਆਂ ਤੇ ਸੰਨਯਾਸੀਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਸੱਚਾ ਗਿਆਨ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗ ਦੂਸਰੇ ਪਰ ਅਸਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੇਵਲ ਛੁਹਣਾ ਹੀ ਨਵਾਂ ਜਨਮ ਬਖਸ਼ਦਾ ਸੀ। ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਐਸੇ ਉੱਚੇ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਸਬੰਧੀ ਫਰਜ਼ਾਂ ਦੇ ਬੀ ਜਾਣੂ ਸੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਭਗਤੀ ਯੋਗ ਤੇ ਜਗਤ ਦੇ ਕੰਮ ਇਕ ਸ੍ਵਰ ਹੋਏ ਸੇ। ਅਰਥਾਤ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕੰਮ ਤੇ ਭਗਤਿ ਯੋਗ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਿਲਾਕੇ ਦਿਖਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਐਡੇ ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਵਾਲੇ ਸੇ ਕਿ ਕਦੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਅਰ ਸਚਖੰਡ ਦੇ ਬਲ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਸੇ। ਚਰਚਾ ਵਾਦ ਵਾਲਾ ਦਰਸ਼ਨ (ਮਤ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ (ਮਤ) ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਫਿਲਾਸਫੀ (ਵਿੱਦਿਆ) ਕੇਵਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸੀ। ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਪਾਪਾਂ ਪਰ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰਦੇ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਸੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਿਖਾ ਦੇਣ। ਉਹ ਸਿਦਕ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਸੇ। ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਇਕ ਸਾਰ ਉਪਦੇਸ਼ਦੇ ਸੇ। ਦੋਨੋਂ ਕੌਮਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੀਆਂ ਤੇ ਮਗਰ ਚਲਦੀਆਂ ਸਨ। ਰੂਹਾਨੀ ਬਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੇਲਿਆਂ (ਦਸਾਂ ਗੁਰੂ

ਸਾਹਿਬਾਨ) ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਰੀ ਧਰਤੀ ਦੀ ਸੂਰਤ ਪਲਟ ਦਿੱਤੀ, ਅਰ ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਚਾਲ ਚਲਣ ਤੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਕਾਇਆ ਬੀ ਪਲਟ ਦਿੱਤੀ। ਪਰ ਇਹ ਬੜਾ ਮੰਗਲ ਸਮਾਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਗਏ ਨਹੀਂ ਜੀਉਂਦੇ ਜਾਗਦੇ ਹਨ ਅਰ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਪਰ ਰਾਜ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

“ਗੁਰੂ ਜੀ ਹੁਣ ‘ਰਸਤਾ ਰੋਸ਼ਨੀ ਤੇ ਸੱਚ’ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਰੂਹਾਂ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਹੈ। ਬੇਅੰਤ ਪਾਪੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਛੁਡਾਏ ਹਨ, ਹੁਣ ਤੀਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਬੇਹੱਦ ਮਹਿਮਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਬੰਗਾਲ ਤੋਂ ਇਕ ਨਿਮਾਣਾ ਯਾਤਰੀ ਹਾਂ ਅਰ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ। ਜਿੰਨਾ ਵਧੀਕ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਡਿੱਠਾ, ਉਨਾ ਵਧੀਕ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੋਹਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਜੂਦ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ ਗਿਆ, ਜੋ ਵਜੂਦ ਅਜੇ ਤਕ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਾਯੂ ਮੰਡਲ ਨੂੰ ਭਰਪੂਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਗਰੀਬ ਬੰਗਾਲੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਪਿਆਰੀ ਸੁਗੰਧੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਕ੍ਰਿਤ ਕ੍ਰਿਤ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਰ ਇਸ ਨਾਲ ਦ੍ਰਵ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਮੇਰੇ ਆਤਮਾ ਦਾ ਜਲ ਤੇ ਭੋਜਨ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਅਨੇਕਾਂ ਵਾਰੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰਾ ਗੁਰੂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੈ ਅਰ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਹੈ। ਆਦਿ।”

ਮਿੱਤਰੋ! ਇਸ ਨੂੰ ਫੇਰ ਇਕ ਵਾਰ ਪੜ੍ਹੋ ਤੇ ਵੀਚਾਰੋ। ਜੇ ਓਹ ਲੋਕ, ਜੋ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਆਤਮਾ ਤੋਂ ਐਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਲਾਭ ਉਠਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਤੁਸੀਂ ਭਰੇ ਸਰ ਖਾਲੀ ਬੈਠੇ ਕੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ? ਬਿਨਾ ਪਵਿੱਤਰ ਜੀਵਨ ਬਣਾਏ ਦੇ, ਬਿਨਾ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਡੁਬਕੀ ਮਾਰੇ ਦੇ ਸਰਬ ਉੱਨਤੀਆਂ ਇਕ ਖੱਡ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਕ ਪਵਿੱਤਰ ਜੀਵਨ ਸਿੱਖ ਦਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਰਾ ਆਪਣੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਿਦਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰੋ ਇਸ ਬੰਗਾਲੀ ਵੀਰ ਦੇ ਦਿਲੀ ਭਾਵਾਂ ਦਾ।

(ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ, ਮਿਤੀ ੨੪-੪-੧੯੦੭ ਈ.) ■

ਅੱਜ ਨਸੀਮ ਜਦੋਂ ਕਲੀਆਂ ਨੂੰ ਆ ਕੇ ਗਲ ਸੁਣਾਈ:
 ‘ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕਲ ਆਸਣ, ਪੱਕੀ ਇਹ ਅਵਾਈ।
 ਸੁਣ ਕਲੀਆਂ ਭਰ ਚਾਉ ਆਖਿਆ: ਸਹੀਓ ਅੱਜ ਨ ਖਿੜਨਾ,
 ਕਲ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਆਯਾਂ ਕੱਠੀ ਦੇਈਏ ਮੁਸ਼ਕ ਲੁਟਾਈ।

(ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚਲੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸੰਵੇਦਨਾ

-ਡਾ. ਚਮਕੌਰ ਸਿੰਘ*

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਸਾਨੂੰ ਸਹੀ ਦਿਸ਼ਾ 'ਚ ਤੁਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਕੁਝ ਸਤਰਾਂ ਸਾਡੀ ਸੋਚ ਉੱਪਰ ਏਨਾ ਅਸਰ ਛੱਡਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਮਨ ਨੂੰ ਝੰਜੋੜ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਜਾਂ ਬਾਹਰਲੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਘੋਖਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਕ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਚਾਰੋਂ ਪਾਸੇ ਅਜੀਬ ਕਿਸਮ ਦੀ ਖਿੱਚੋਤਾਣ, ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ, ਆਪਾਧਾਪੀ, ਕਲਹ-ਕਲੇਸ਼, ਦੂਈ-ਦਵੈਤ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਭਰਾ, ਭਰਾ ਦਾ ਵੈਰੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੁੱਤਰ, ਕਪੁੱਤਰ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦੋਸਤ, ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਰਿਸ਼ਤੇ ਤਿੜਕ ਰਹੇ ਹਨ। ਦੀਨ-ਈਮਾਨ ਗੁਆਚ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਦਿਲ ਨੂੰ ਧੂਹ ਪਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜੋਕੀ ਹਾਲਤ 'ਤੇ ਇੰਨ-ਬਿੰਨ ਢੁਕਦਾ ਹੈ:

ਨਾਨਕ ਦੁਨੀਆ ਕੈਸੀ ਹੋਈ॥ ਸਾਲਕੁ ਮਿਤੁ ਨ ਰਹਿਓ ਕੋਈ॥

ਭਾਈ ਬੰਧੀ ਹੇਤੁ ਚੁਕਾਇਆ॥ ਦੁਨੀਆ ਕਾਰਣਿ ਦੀਨੁ ਗਵਾਇਆ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੧੦)

ਹਰ ਕੋਈ ਦੁਖੀ ਤੇ ਤਣਾਅਗ੍ਰਸਤ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਔਲਾਦ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹੈ; ਕੋਈ ਪਤੀ ਤੋਂ, ਕੋਈ ਪਤਨੀ ਤੋਂ, ਕੋਈ ਮਿੱਤਰਾਂ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹੈ, ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਤੋਂ। ਕੋਈ ਨੌਕਰ/ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹੈ, ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਜਾਂ ਅਫਸਰ ਤੋਂ। ਪਰਵਾਰ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰ ਤਕ ਦਾ ਮੰਜ਼ਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਕੋਈ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਕੋਸ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਭ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਦਕਿ ਇਹ ਸਵਾਲ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਅਣਸੁਲਝਿਆ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋਸ਼ੀ ਅਸਲ ਵਿਚ ਹੈ ਕੌਣ? ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਹੈ:

-ਖਸਮੁ ਵਿਸਾਰਿ ਕੀਏ ਰਸ ਭੋਗ॥ ਤਾਂ ਤਨਿ ਉਠਿ ਖਲੋਏ ਰੋਗ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੫੬)

-ਚਿੰਤਤ ਹੀ ਦੀਸੈ ਸਭੁ ਕੋਇ॥ ਚੇਤਹਿ ਏਕੁ ਤਹੀ ਸੁਖੁ ਹੋਇ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩੨)

-ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਕਹੁ ਕਿਸ ਨੋ ਕਹੀਐ॥ ਦੀਸੈ ਬ੍ਰਹਮੁ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਚੁ ਲਹੀਐ॥

(ਪੰਨਾ ੩੫੩)

ਸਾਰੀਆਂ ਚਿੰਤਾਵਾਂ, ਤੌਖਲਿਆਂ, ਕਲੇਸ਼ਾਂ, ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਹੈ, ਸਰਬ-

*ਡਿਪਟੀ ਡਾਇਰੈਕਟਰ, ਸਿੱਖ ਸਰੋਤ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਸੰਪਾਦਨਾ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ, ਕਲਗੀਧਰ ਨਿਵਾਸ, ਸੈਕਟਰ ੨੭-ਬੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ। ਮੋ: +੯੧੮੨੨੭੩-੦੦੫੭੫

ਸਮਰੱਥ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਦੇਣਾ ਭਾਵ ਸੱਚ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਦੇਣਾ। ਸਾਡੇ ਮਨ ਵਿਚ ਦੂਜਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਈਰਖਾ, ਨਫਰਤ, ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ, ਦੁਈ-ਦਵੈਤ ਦੇ ਭਾਵ ਪੈਦਾ ਹੀ ਤਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਦ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੇਗਾਨੇ ਸਮਝ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਾਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬੁਰਾ-ਭਲਾ ਕਹਿਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਸਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਜੋਤ ਦੇਖੋ। ਹਰ ਇਕ ਵਿਚ ਇੱਕੋ ਸਮਰੱਥ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਜੋਤ ਵਿਆਪ ਰਹੀ ਹੈ। ਹਰ ਜੀਵਨ-ਧੜਕਣ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚੰਡ ਤੇਜ ਧੜਕ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਜ਼ਰੀਆ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਫਰਤ ਤੇ ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ:

ਸਭ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਜੋਤਿ ਹੈ ਸੋਇ॥

ਤਿਸ ਦੈ ਚਾਨਣਿ ਸਭ ਮਹਿ ਚਾਨਣੁ ਹੋਇ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਾਨੂੰ ਆਪੇ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਕਰਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਅੰਦਰਲੇ ਸੁਹਜ ਤੇ ਕੁਹਜ ਦੀ ਦੱਸ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਅਸੀਂ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦੇ-ਸੁਣਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਗੁਣਾਂ-ਔਗੁਣਾਂ ਦਾ ਲੇਖਾ-ਜੋਖਾ ਸਹਜ-ਸੁਭਾਅ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਘੁੰਮਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਦ ਹਮ ਨਹੀ ਚੰਗੇ ਬੁਰਾ ਨਹੀ ਕੋਇ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ, ਮਨ ਨੂੰ ਝੰਜੋੜਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਮਨ ਅਰਜੋਈ ਕਰ ਉਠਦਾ ਹੈ:

ਤੂੰ ਗੁਣਦਾਤੋਂ ਨਿਰਮਲੇ ਭਾਈ ਨਿਰਮਲੁ ਨਾ ਮਨੁ ਹੋਇ॥

ਹਮ ਅਪਰਾਧੀ ਨਿਰਗੁਣੇ ਭਾਈ ਤੁਝ ਹੀ ਤੇ ਗੁਣੁ ਸੋਇ॥

(ਪੰਨਾ ੬੩੬)

ਅਸਲ ਵਿਚ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਚੰਗੇ ਬਣਨਾ ਲੋਚਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਅਮਲ ਮਾੜੇ ਹਨ। ਬਾਹਰੋਂ ਧਰਮੀ ਹੋਣ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਮੈਲ ਹੈ। ਰੀਸ ਰੂਹਾਨੀ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਚੰਗੇ ਅਮਲਾਂ ਤੋਂ ਵਿਹੁਣੇ ਹਾਂ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਇਹ ਸਤਰਾਂ, ਮਹਿਜ਼ ਦਿਖਾਵੇ ਵਾਲੇ ਇਸ ਕਿਰਦਾਰ 'ਤੇ ਕਰਾਰਾ ਥੱਪੜ ਹਨ:

ਗਲੀ ਅਸੀ ਚੰਗੀਆ ਆਚਾਰੀ ਬੁਰੀਆਹ॥

ਮਨਹੁ ਕੁਸੁਧਾ ਕਾਲੀਆ ਬਾਹਰਿ ਚਿਟਵੀਆਹ॥

ਰੀਸਾ ਕਰਿਹ ਤਿਨਾੜੀਆ ਜੋ ਸੇਵਹਿ ਦਰੁ ਖੜੀਆਹ॥

(ਪੰਨਾ ੮੫)

ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਇਕ-ਅੱਧ ਚੰਗਿਆਈ ਕਰਕੇ ਹੀ ਹਉਮੈਂ ਨਾਲ ਬਿਫਰ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਗੁਣਦਾਤਾ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਧੰਨ ਹੈ ਜੋ ਬੇਅੰਤ ਗੁਣ, ਚੰਗਿਆਈਆਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਉਹ ਗੁਣਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਗੁਣਹੀਣਾਂ, ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਗੁਣ-ਚੰਗਿਆਈਆਂ ਦੀ ਦਾਤ ਵੰਡਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕਦੇ ਜਣਾਉਂਦਾ ਨਹੀਂ

-ਨਾਨਕ ਨਿਰਗੁਣਿ ਗੁਣੁ ਕਰੇ ਗੁਣਵੰਤਿਆ ਗੁਣੁ ਦੇ॥

ਤੇਹਾ ਕੋਇ ਨ ਸੁਝਈ ਜਿ ਤਿਸੁ ਗੁਣੁ ਕੋਇ ਕਰੇ॥

(ਪੰਨਾ ੨)

-ਜੇ ਕੋ ਏਕ ਕਰੈ ਚੰਗਿਆਈ ਮਨਿ ਚਿਤਿ ਬਹੁਤੁ ਬਢਾਵੈ॥

ਏਤੇ ਗੁਣ ਏਤੀਆ ਚੰਗਿਆਈਆ ਦੇਇ ਨ ਪਛੋਤਾਵੈ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੨੮)

ਸਾਡਾ ਸੁਭਾਅ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਗੁਣ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਔਗੁਣ ਚਿਤਾਰਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਔਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਪਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰੂ-ਬਾਬੇ ਦੀ ਇਹ ਪੰਕਤੀ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਮਨ ਨੂੰ ਤਾਕੀਦ ਕਰਦੀ ਹੈ:

ਸਾਝ ਕਰੀਜੈ ਗੁਣਹ ਕੇਰੀ ਛੋਡਿ ਅਵਗਣ ਚਲੀਐ॥ (ਪੰਨਾ ੭੬੬)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸੇਵਾ, ਪਰਉਪਕਾਰ ਦੇ ਸੱਚੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਨਿਧੜਕ ਹੋ ਕੇ ਚੱਲਣ ਦਾ ਸਾਹਸ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗਰੀਬਾਂ, ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਹਿੱਤ ਸੱਚਾ ਕਰਮਯੋਗੀ ਬਣਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਣੀ ਸੱਚਾਈ ਅਤੇ ਲੋਕਾਈ ਹਿੱਤ ਜੂਝਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਇਸ ਖੇਲ ਨੂੰ ਸਿਰ ਦੇ ਕੇ ਨਿਭਾਉਣ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਬੰਧਨ, ਤੋਖਲੇ ਅਤੇ ਭਰਮ ਇਸ ਧਰਮ-ਮਾਰਗ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਹਨ ਜੋ ਕਿ 'ਸੱਚ' ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਭਵਾਉਣ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹਨ। ਜ਼ਮੀਰ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਅਣਸੁਣਿਆ ਕਰ ਕੇ ਜਿਉਣ ਵਾਲੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਫਿਟਕਾਰਿਆ ਹੈ:

ਜੇ ਜੀਵੈ ਪਤਿ ਲਥੀ ਜਾਇ॥ ਸਭੁ ਹਰਾਮੁ ਜੇਤਾ ਕਿਛੁ ਖਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੨)

ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਇਕ ਪਰਖੀ ਹੋਈ ਸੱਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ, ਅਗਰ ਪਰਉਪਕਾਰ ਤੇ ਚੰਗਿਆਈ ਦੀ ਕੋਈ ਚੰਗਿਆੜੀ ਮਘ ਰਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਗੁਰੂ-ਬਾਬੇ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਰਤਾਪ ਹੈ। ਇਹ ਪਾਵਨ ਬਾਣੀ ਕੁਝ ਚੰਗਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਡੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਤਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਛੇੜਦੀ ਹੈ। ਹਲੂਣ-ਹਲੂਣ ਕੇ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ ਕਿ ਐ ਰੱਬ ਦੇ ਬੰਦੇ! ਤੂੰ ਕਾਹਦਾ ਧਰਮੀ ਬਣਿਆ ਫਿਰਦਾ ਹੈਂ? ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾਣ! ਲੋਕ-ਲਾਜ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਛੱਡ ਕੇ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਨਜ਼ਰ 'ਚ ਪਰਵਾਨ ਹੋਣ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਖਲਕਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰ ਤਾਂ ਕਿ ਉਸ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਯਾਦ ਕਦੇ ਨਾ ਵਿਸਰੇ:

ਜਾਲਉ ਐਸੀ ਰੀਤਿ ਜਿਤੁ ਮੈ ਪਿਆਰਾ ਵੀਸਰੈ॥

ਨਾਨਕ ਸਾਈ ਭਲੀ ਪਰੀਤਿ ਜਿਤੁ ਸਾਹਿਬ ਸੇਤੀ ਪਤਿ ਰਹੈ॥ (ਪੰਨਾ ੫੯੦)

ਅੱਜ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬੇਹੱਦ ਤਰਸਯੋਗ ਹੈ ਜਦਕਿ ਪਖੰਡ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗਰੀਬ ਲਈ ਨਾ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਸਿਹਤ ਸਹੂਲਤ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਰੋਟੀ-ਕੱਪੜੇ ਦੀਆਂ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਮੁਹਤਾਜ ਹਨ। ਯਤੀਮ ਬੱਚੇ ਅਤੇ ਬੁੱਢੇ ਰੁਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰਵਾਰ ਟੁੱਟ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਿਸਾਨ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀਆਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਵਾਨੀ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਦਲਦਲ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਗਰਕ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਨਸਾਫ ਵਿਕ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਲੁੱਟਮਾਰ, ਕਤਲ-ਓ-ਗਾਰਤ, ਬਲਾਤਕਾਰ, ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਕਾਰਨ ਕਿੰਨੇ ਪਰਵਾਰ ਤਬਾਹ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਕੋਈ ਗਿਣਤੀ ਨਹੀਂ।

ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ, ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ, ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ, ਮਹਿੰਗਾਈ, ਮੁਨਾਫਾਖੋਰੀ ਨੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜਿਉਣਾ ਦੁੱਭਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵਪਾਰੀਕਰਨ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਦੌਰ 'ਚ ਸੁੱਚੀ

ਕਿਰਤ, ਵਿੱਦਿਆ, ਫਰਜ਼, ਰਿਸ਼ਤੇ ਆਦਿ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਬਦਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਸੁਆਰਥੀ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਕੇਂਦਰਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਸਾਰੇ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰ ਕੇ 'ਚੈਨ' ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਤੀਤ ਕਰਨ 'ਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੀ ਭਲਾਈ ਸਮਝ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਾਕਮ ਜਮਾਤ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਸੱਤਾ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣ ਲਈ ਸਾਰੇ ਸਾਧਨ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਝੋਕੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਤਮਾਸ਼ਬੀਨ ਬਣ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਖਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅੱਜ ਵੀ ਹਾਕਮਾਂ, ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਲੋਕ-ਵਿਰੋਧੀ ਕਿਰਦਾਰ ਦਾ ਪਰਦਾਫਾਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ:

—ਸਰਮ ਧਰਮ ਕਾ ਡੇਰਾ ਦੂਰਿ॥ ਨਾਨਕ ਕੂੜੁ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰਿ॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੧)

—ਕਲਿ ਕਾਤੀ ਰਾਜੇ ਕਾਸਾਈ ਧਰਮੁ ਪੰਖ ਕਰਿ ਉਡਰਿਆ॥

ਕੂੜੁ ਅਮਾਵਸ ਸਚੁ ਚੰਦਮਾ ਦੀਸੈ ਨਾਹੀ ਕਹ ਚੜਿਆ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੫)

ਅੱਜ ਧਰਮ ਖੰਭ ਲਾ ਕੇ ਉੱਡ ਗਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਨਹੀਂ। ਪੁਜਾਰੀ ਜਮਾਤ ਨੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਧੰਦਾ ਬਣਾ ਧਰਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕਾਂ ਨੇ ਸੱਤਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੀ ਪੌੜੀ। ਧਰਮ ਦੀ ਪਛਾਣ ਰੁਲ ਗਈ ਹੈ। ਅੱਜ ਭੇਖ ਨੂੰ ਹੀ ਧਰਮ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤਾਂ 'ਚ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ, ਮਹਿਜ਼ ਤਮਾਸ਼ਬੀਨ ਦਾ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ; ਜਦਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਚੁੱਪ ਨਹੀਂ ਸਨ ਬੈਠੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਅਧਰਮ ਕਮਾ ਰਹੇ ਅਜਿਹੇ ਪਖੰਡੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅਧਰਮੀ ਕਿਰਦਾਰ ਦੀ ਅਸਲ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਨੰਗਾ ਕਰਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ:

—ਅੰਧਾ ਆਗੂ ਜੇ ਥੀਐ ਕਿਉ ਪਾਧਰੁ ਜਾਣੈ॥

ਆਪਿ ਮੁਸੈ ਮਤਿ ਹੋਛੀਐ ਕਿਉ ਰਾਹੁ ਪਛਾਣੈ॥ (ਪੰਨਾ ੭੬੭)

—ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਏਕੁ ਨ ਜਾਣੈ ਸਾਚੁ ਕਹੇ ਤੇ ਛੋਹੈ॥

ਪਾਠੁ ਪੜੈ ਮੁਖਿ ਝੂਠੇ ਬੋਲੈ ਨਿਗੁਰੇ ਕੀ ਮਤਿ ਓਹੈ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੧੩)

ਸੋ ਅੱਜ ਲੋੜ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੱਚ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਅਸਲੀ ਰੂਪ 'ਚ ਕੁਝ ਚੰਗਾ ਕਰਨ ਦੀ। ਇਹ ਕਾਰਜ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ, ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਵਾਰਥਾਂ, ਤੋਖਲਿਆਂ ਦੇ ਬੰਧਨ, ਅੰਗੂਣ ਬਣ ਕੇ ਸਾਡੇ ਆੜੇ ਆਣ ਖਲੋਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ-ਬਾਬੇ ਦੀ ਪਾਵਨ ਬਾਣੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੰਧਨਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟਣ ਲਈ, ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਸਾਥੀ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਹੋਕਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ:

ਨਾਨਕ ਅਉਗੁਣ ਜੇਤਤੇ ਤੇਤੇ ਗਲੀ ਜੰਜੀਰ॥

ਜੇ ਗੁਣ ਹੋਨਿ ਤ ਕਟੀਅਨਿ ਸੇ ਭਾਈ ਸੇ ਵੀਰ॥ (ਪੰਨਾ ੫੯੫)

ਗੁਰੂ ਜੀ, ਮੈਥੋਂ ਸਿੱਖੁ ਬਣਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ

-ਪ੍ਰਿੰ. ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੋਚ*

ਗੁਰੂ ਜੀ, ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕਾਫੀ ਸਮਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਸਮਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਹੈ, ਇਹ ਸਮਾਂ ਮਿੱਤਰਾਂ ਲਈ ਹੈ, ਅੰਗਾਂ ਸਾਕਾਂ ਲਈ ਹੈ, ਕੰਮਾਂ ਕਾਰਾਂ ਲਈ ਹੈ, ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਹੈ, ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਲਈ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਨੌਕਰੀ ਦੇ ਕੰਮ ਲਈ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਸਾਰੇ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਵਕਤ ਦਾ ਪਾਬੰਦ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਆਪ ਭੀ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਪੁੱਜਣ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਮੀਂਹ ਨਹੀਂ ਰੋਕ ਸਕਦਾ, ਹਨੇਰੀ ਨਹੀਂ ਰੋਕ ਸਕਦੀ, ਕੋਈ ਸਾਕ ਅੰਗ ਨਹੀਂ ਰੋਕ ਸਕਦਾ, ਸੱਜਣ ਮਿੱਤਰ ਨਹੀਂ ਰੋਕ ਸਕਦੇ, ਬੀਮਾਰੀ ਰੁਕਾਵਟ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਬੜੇ ਥੋੜੇ ਸਾਲ, ਥੋੜੇ ਮਹੀਨੇ, ਥੋੜੇ ਦਿਨ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਪੁੱਜਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਮੈਂ ਬਚਨ ਪਾਲਦਾ ਹਾਂ, ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਕੇਵਲ ਇਕਰਾਰ ਕਰ ਛੱਡਦਾ ਹਾਂ, ਫਿਰ ਇਕਰਾਰ ਕਰ ਛੱਡਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਏਨੀ ਵਾਰ ਇਕਰਾਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਫਿਰ ਸਾਰੇ ਇਕਰਾਰ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਪ੍ਰਣ ਨਹੀਂ ਤੋੜਿਆ ਪਰ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਣਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਭੀ ਨਹੀਂ ਨਿਭਾਇਆ। ਕੀ ਪ੍ਰਣ ਤੋੜਨ ਵਾਲਾ ਸਿੱਖ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਜੀ, ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਜਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਨਿੱਕਾ ਆਦਮੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ, ਆਪ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਸੁਣਦਾ ਹਾਂ, ਇਕ ਮਿੰਟ ਭੀ ਇਧਰ ਉਧਰ ਨ ਧਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਨ ਨਜ਼ਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਉੱਠ ਕੇ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਪਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਆਉਂਦਾ ਹਾਂ, ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਪੂਰੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੁਣਦਾ, ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਉਹ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਤਕ ਭੀ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ। ਮੇਰੇ ਸਾਰੇ ਜਾਣੂ ਮੇਰੀ ਯਾਦ-ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਸਿਫਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਮੈਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਭੀ ਕਿਸੇ ਦੇ ਕਹੇ ਵਾਕ ਦੁਹਰਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ, ਮੈਂ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ, ਉਕੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ ਜਾਂ ਘੱਟ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ, ਜੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਫਿਰ ਹੋਰ ਕੀ ਕਾਰਨ ਹੈ, ਬਾਣੀ ਵਿਚਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਭੁਲਾਉਣ ਦਾ।

ਗੁਰੂ ਜੀ, ਜਦੋਂ ਪਾਠ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਮੈਂ ਆਪ ਪਾਠ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵਾਂ, ਮੈਂ ਇਹ ਸਾਪਰਤੱਖ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਆਪ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੋ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਉਹ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਦੁਬਾਰਾ ਆਪ ਕੋਲ ਬੈਠ ਕੇ ਸੁਣ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ

ਦਿਲੀ ਦੋਸਤਾਂ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ੌਕ ਨਾਲ ਵਧੇਰੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ, ਵਧੇਰੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ, ਵਧੇਰੇ ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਚੇਤਨ ਹੋ ਕੇ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਕਿਸੇ ਮਿੱਤਰ ਨੂੰ ਇਹ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਦਾ ਸੁਣਦਾ ਸੌਂ ਗਿਆ ਹਾਂ ਜਾਂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਸਨ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੌਂ ਗਿਆ ਸਾਂ ਪਰ ਬਾਣੀ ਵਾਲੇ ਸੱਜਣ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਗਿਲਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗਦਿਆਂ ਛੱਡ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸੌਂ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਕੀਰਤਨ ਸੋਹਲੇ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰਿਆਂ ਦੀ ਝਾਕੀਆਂ ਵਿਖਾ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਆਮ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਅੱਧ ਵਿਚ ਹੀ ਸੌਂ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਸਿਰ੍ਹਾਣੇ ਬੈਠ ਕੇ, ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਪਾਠ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਮੈਂ ਸਵੇਰੇ ਉਠ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਰਾਤ ਦੀ ਗੁਸਤਾਖੀ ਦੀ ਇਕ ਵਾਰ ਭੀ ਖਿਮਾ ਨਹੀਂ ਮੰਗੀ। ਖਿਮਾ ਮੈਂ ਤਾਂ ਮੰਗਾਂ, ਜੇ ਮੁੜਕੇ ਫੇਰ ਨ ਖਿਮਾ ਮੰਗਣੀ ਹੋਵੇ, ਰੋਜ਼ ਤੋਬਾ ਕਰਨ ਨਾਲੋਂ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਭੀ ਤੋਬਾ ਨ ਕਰਨੀ ਲੱਗਭਗ ਇੱਕੋ ਗੱਲ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ, ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਇਕੱਲੇ ਹੋ ਕੇ ਆਇਆ ਕਰੋ, ਸੱਚ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਕੁਤੀਹੜ ਵਾਧੇ ਵਿਚ ਘਿਰਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਘ੍ਰਿਣਾ ਨੇ ਪੱਕਾ ਡੇਰਾ ਜਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਹ ਨਫਰਤ ਕਤਲ ਤਕ ਕਰਨ ਜੋਗੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਮੂਲੀ ਵਾਂਗ ਘ੍ਰਿਣਤ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਕੱਟ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਇਹ ਘ੍ਰਿਣਾ ਕੁੱਤਿਆਂ ਤੇ ਸੰਢਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ। ਕੀ ਤੇਰੇ ਪਵਿੱਤਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਏਹੋ ਜੇਹਾ ਆਦਮੀ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ, ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਲੋਭ ਦਾ ਪਾਗਲਪਨ ਹੈ, ਮੈਂ ਮਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜੇਬਾਂ ਫੋਲ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਸੇ ਕੱਢ ਕੇ ਫੁੱਲਿਆ ਨਹੀਂ ਸਮਾਉਂਦਾ, ਮੈਂ ਰੋਜ਼ ਥੋੜੇ ਪੈਸੇ ਦੇ ਕੇ ਗਰੀਬ ਬੰਦਿਆਂ ਦਾ ਲਹੂ ਪੀਂਦਾ ਹਾਂ, ਮਾਸ ਖਾਂਦਾ ਹਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੇਲਣੇ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਜਿੰਦ ਨਪੀੜਦਾ ਹਾਂ। ਗਰੀਬ ਜੀਉਂਦੇ ਮੁਰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਮਿਹਨਤਾਨਾ ਦੇਣਾ ਜਾਂ ਹੇਰਾ ਫੇਰੀ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਪੈਸੇ ਦੇਣੇ ਮੁਰਦਿਆਂ ਦੇ ਕਫਣ ਲਾਹੁਣ ਦੇ ਤੁਲ ਹਨ। ਮੈਂ ਰੋਜ਼ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਗੋਲਕਾਂ ਦੇ ਤਾਲੇ ਤੋੜ ਕੇ ਪੈਸੇ ਕੱਢਦਾ ਹਾਂ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਗੋਲਕਾਂ ਹਨ, ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੋਲਕਾਂ ਵਿਚ ਕਦੇ ਇਕ ਟਕਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰੁਪਏ ਕੱਢੇ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕਰੋਧ ਦਾ ਬੁਲ੍ਹੀ ਕੁੱਤਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਮੋਹ ਦਾ ਰਿਛ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਾਹਵਾਂ ਵਿਚ ਹਰ ਵੇਲੇ ਜਕੜ ਕੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਨ ਭਰਨ ਵਾਲੇ ਖੂਹ ਜੇਡਾ ਪੇਟ ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਪੇਟ ਹੈ, ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਮਾਣਸ ਗੰਧ, ਮਾਣਸ ਗੰਧ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਦੈਂਤ ਮੈਨੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬਘਿਆੜਾਂ, ਸ਼ੇਰਾਂ, ਚੀਤਿਆਂ, ਰਿੱਛਾਂ ਅਤੇ ਆਦਮ-ਖੋਰਾਂ ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਵੱਗ ਹਰ ਵੇਲੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਆਪ ਤੇਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਗਿਆ, ਮੇਰਾ ਕੀਮਤੀ ਪ੍ਰੈੱਸ ਕੀਤਾ

ਹੋਇਆ ਮੁਰਦਾ ਸੂਟ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਲਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਮੇਰੀ ਪੈਂਟ ਅਤੇ ਪੈਂਟ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਕਰੀਜ਼ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਮੇਰੀ ਮਾਇਆ ਨਾਲ ਆਕੜੀ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਬੱਧੀ ਹੋਈ ਪੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਵਿੱਦਿਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਮੇਰੀ ਖੁਲ੍ਹੀ ਜਾਣ ਪਛਾਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਮੇਰੀ ਵਧੀਆ ਘੜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਵਧੀਆ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕਰੀਮ, ਸੈਂਟ, ਸਾਬਣ ਤੇ ਲਾਚੀਆਂ ਦੀ ਸੁਗੰਧੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਸੁਰਮਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਮਸਤ ਚਾਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਮਾਣ ਨਾਲ ਭਰੀ ਛਾਤੀ ਅਤੇ ਆਕੜ ਨਾਲ ਆਕੜੀ ਹੋਈ ਗਰਦਨ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਤਥੇ ਹੋਏ ਮੋਢੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਝੂਟੇ ਲੈਂਦੀਆਂ ਬਾਹਵਾਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਹ ਸਾਰਾ ਪਰੇਤਾਂ ਦਾ ਕਾਫਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ, ਜੇ ਮੈਂ ਕਦੇ ਜਾਂਦਾ ਭੀ ਹਾਂ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਰੋੜ ਤੋੜ ਕੇ ਕਾਬੂ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਸਾਹ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦਾ, ਉਭਾਸਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਨਗਾਰ ਖਾਨੇ ਵਿਚ ਤੂਤੀ ਦੀ ਕੌਣ ਸੁਣਦਾ ਹੈ।

ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਬਾਨ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਗੱਲ ਦੱਸਿਆ ਕਰਾਂ ਪਰ ਮੈਂ ਸਾਰਾ ਜ਼ੋਰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਗੱਲ ਲੁਕਾਉਣ ਲਈ ਲਾ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਅੱਖੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਜੋਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਵੇਖਾ ਪਰ ਮੈਂ ਸਾਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਔਗੁਣ ਲੱਭਦਾ ਅਤੇ ਇਕੱਠੇ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਅੱਜ ਦੀ ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਔਗੁਣਾਂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਵੱਟਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਕੰਨ ਦਿੱਤੇ ਸਨ, ਕਿ ਮੈਂ ਚੰਗੀਆਂ ਤੋਂ ਚੰਗੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਿਆਂ ਕਰਾਂ ਪਰ ਮੈਂ ਸੱਚ ਆਖਦਾ ਹਾਂ, ਨਿੰਦਿਆ ਤਾਂ ਦੁਸ਼ਹਿਰੀ ਅੰਬ ਵਰਗੀ ਸੁਆਦਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਚੁਗਲੀ ਜੇ ਨੇਮ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵਾਧੂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਚੂਰਨ ਤੇ ਧਨੰਤਰ ਵੈਦ ਨੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਇਸ ਦਾ ਸੇਵਨ ਕਈਆਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਕਰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਨੁਸਖਾ ਭੀ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਬੜੀ ਮੰਗ ਹੈ, ਸਾਰੀ ਮੰਗ ਕੋਈ ਭੀ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਇਕ ਤਰਲਾ ਹੈ ਪਰ ਤਰਲਾ ਆਕੜ ਵਾਲੇ ਕੋਲੋਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਦੋਸ਼ੀ ਹੀ ਤਰਲੇ ਅਤੇ ਮਿੰਨਤਾਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਗਰ ਹੈ, ਰਤਨਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਕੋਲੋਂ ਉਹੋ, ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਖਾਲੀ ਹੋ ਕੇ ਜਾਵੇ, ਖਾਲੀ ਹੋਣਾ ਹੀ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ, ਖਾਲੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਝੁਕਣਾ ਉਸ ਤੋਂ ਭੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਖਾਲੀ ਹੈ ਪਰ ਝੁਕਦਾ ਨਹੀਂ ਉਹ ਖਾਲੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਭਰਦਾ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਕਦੇ ਖਾਲੀ ਹੋ ਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਫਲ ਹੈ ਤੇ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ, ਇਹ ਪੁਰ ਦਰਗਾਹੋਂ ਲਿਆਂਦਾ ਹੋਇਆ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਿ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਜੁਗਤੀ ਅਮਲ ਵਿਚ

ਨ ਆਵੇ, ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਇਸ ਜੁਗਤੀ ਤੋਂ ਸੌ ਕੋਹ ਪਰੇ ਨੱਠਦਾ ਹਾਂ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਮੇਰੇ ਵਰਗਾ ਅਕ੍ਰਿਤਘਣ ਤਿੰਨ ਕਾਲਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਮੇਰੇ ਵਰਗਾ ਔਗਣਹਾਰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਮੇਰੇ ਵਰਗਾ ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਨਿੰਦਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਵਰਗਾ ਕੋਈ ਬੇਮੁਖ ਅਤੇ ਹਤਿਆਰਾ ਨਹੀਂ। ਮੇਰੇ ਵਰਗਾ ਨਿਰਵੈਰਾਂ ਨਾਲ ਵੈਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਦੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਘਾਤੀ ਅਤੇ ਬਗਲੇ ਵਾਂਗ ਸਮਾਧੀ ਦਾ ਪਖੰਡ ਕਰ ਕੇ ਮੱਛੀਆਂ ਨਿਗਲਣ ਵਾਲਾ ਹਾਂ, ਮੇਰੇ ਵਰਗਾ ਕੋਈ ਦੁਬਾਜ਼ਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਨਾਂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਹਾਂ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਹਾਂ।

ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਪਉੜੀ ਯਾਦ ਹੈ ਪਰ ਮੈਂ ਇਸਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਿ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੰਡਦਾ ਹਾਂ। ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਅਕ੍ਰਿਤਘਣ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਚੋਰ, ਜੁਆਰੀਆਂ, ਹਰਾਮਖੋਰ, ਦੁਬਾਜ਼ਰਾ, ਨਿੰਦਕ, ਔਗਣਹਾਰ, ਬੇਮੁਖ, ਦੁਸ਼ਟ, ਪਖੰਡੀ ਅਤੇ ਹਤਿਆਰਾ ਆਖਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਕੱਖ ਵੇਖਦਾ ਹਾਂ, ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸ਼ਤੀਰ ਮੈਨੂੰ ਨਜ਼ਰੀਂ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੇ।

ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਕਾਲ ਦੀ ਪੂਜਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਵਸਾਉਂਦਾ ਗੁਰੂ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਸੇਧ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਕੇਵਲ ਰਸਮਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾ ਤੀਬਰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇ ਦੁਹਰਾ ਕੇ ਸਮਝ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਚੰਦਰ ਮੁਖੀ ਫੁਲਾਂ ਵਾਂਗ ਦੂਰ ਰਹਿ ਕੇ ਭੀ ਪੂਰੇ ਜੋਬਨ ਵਿਚ ਖਿੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਚਿੱਕੜ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਕੰਵਲ ਦੇ ਗੁਆਂਢ ਰਹਿ ਕੇ ਭੀ ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਬਣੇ ਰਹੀਦਾ ਹੈ। ਗੱਲ ਨੇੜੇ ਤੇ ਦੂਰ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਦੀ ਹੈ। ਗੱਲ ਜੀਵ ਅਤੇ ਬੂਟੇ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਨ ਦੀ ਅਤੇ ਸੇਧ ਰੱਖਣ ਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਂ ਕਦੇ ਭੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਗਿਆਨ ਦਾ ਕੁਤਰਾ ਚੁੱਕੀ ਫਿਰਦਾ ਹਾਂ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਪੂਰਾ ਗਿਆਨ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਸਵੀਰ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਕੋਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਗਿਆਨ ਤਿੰਨ ਕਾਲਾਂ ਦੇ ਟੋਟਿਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਨਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਕ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਇਹ ਗਿਆਨ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਨਹੀਂ, ਸਿੱਖ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਉਤਾਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਧੜਕਣ ਵਰਗਾ ਜੀਉਂਦਾ ਜਾਗਦਾ ਬਣਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਂ ਵਾਹ ਲਗਦੀ ਏਹੋ ਜੇਹਾ ਸਮਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੇਣਾ ਈ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ, ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਨ ਗੁਰੂ ਦਾ ਆਦਿ ਅੰਤ ਹੈ, ਨ ਗੁਰੂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਆਦਿ ਅੰਤ ਹੈ ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਿੱਖ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਆਦਿ ਅੰਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਨੂੰ ਅਕਾਸ਼ ਵਾਂਗ ਹੱਦਾਂ ਵਾਲਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਅਨੰਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ

ਉਸ ਨੂੰ ਘੁਟ ਕੇ ਗਲੇ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਭੀ ਉਸ ਨੇ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਨੂੰ ਸੀਨੇ ਨਾਲ ਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਦਾ ਬ੍ਰਿਛ ਰੁੱਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਫਲਦਾ, ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਫਲਦਾ ਅਤੇ ਫਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਉੱਪਰ ਪੱਤਝੜ ਆ ਜਾਵੇ ਉਹ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਜਿਹੜਾ ਸੁਕ ਜਾਵੇ, ਉਹ ਗਿਆਨ ਦਾ ਬੂਟਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਥੋਂ ਉਹ ਜੀਵਨ ਰਸ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੋਟੀ ਅਰਸ਼ਾਂ ਕੁਰਸ਼ਾਂ ਤਕ ਫੈਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਂ ਇਸ ਦੀ ਛਾਂ ਤੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਰਦਾ ਹਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਹਲਕਾ ਕੁੱਤਾ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਲ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ, ਮੱਥਾ ਟੇਕਦਾ, ਕਦੇ ਪਤਾਸਿਆਂ ਦਾ ਅਤੇ ਕਦੇ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਿ ਦਾ ਛਾਂਦਾ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਬੀਬਾ ਬਣ ਕੇ ਖਾਲੀ ਹੱਥੀਂ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਕਦੇ ਧਰਨਾ ਮਾਰ ਕੇ ਨਹੀਂ ਬੈਠਾ ਕਿ ਮੈਂ ਅੱਜ ਮਨ ਨੀਵਾਂ ਅਤੇ ਮੱਤ ਉੱਚੀ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੱਤ ਦਾ ਨਿਗਰਾਨ ਭੀ ਲਿਜਾਣਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਦੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦਾ ਹਾਰ ਨਹੀਂ ਮੰਗਿਆ, ਮੈਂ ਕਦੇ ਅਣਡਿੱਠ ਕਰਨ ਦਾ ਸਿਰੋਪਾ ਨਹੀਂ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਕਦੇ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੇ ਸਤਿਸੰਗ ਦੀ ਮੰਗ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਮੈਂ ਕਦੇ ਦੇਗ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਖਾਹਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਮੈਂ ਕਦੇ ਤੇਗ ਵਾਹੁਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਮੈਂ ਕਦੇ ਸਿੱਖੀ ਕੇਸਾਂ ਸਵਾਸਾਂ ਨਾਲ ਨਿਭਾਉਣ ਦੇ ਪੂਰੇ ਚਾਅ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।

ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਤੱਤੀਆਂ ਲੋਹਾਂ ਉੱਪਰ ਬੈਠਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਪਰ ਤੱਤੀ ਰੇਤਾ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਸੇਕ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਚਰਖੜੀਆਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਰੂੰ ਦੇ ਗੋਹੜਿਆਂ ਵਾਂਗ ਸ਼ਹੀਦ ਪਿੰਜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਕਾਲਜੇ ਵਿਚ ਕਦੇ ਚੀਸਾਂ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀਆਂ। ਖੋਪਰੀਆਂ ਲੱਥਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਸਿਰ ਦਰਦ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਮੈਂ ਭੁੱਖਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਬਿਨਾ ਵੰਡਣ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਢਿੱਡ ਏਡਾ ਬੇਥਵਾ ਭਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਪਿੱਛੋਂ ਸੋਢੇ ਦੀਆਂ ਬੋਤਲਾਂ ਪੀਣੀਆਂ ਪੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਵੰਡ ਕੇ ਨਹੀਂ, ਦੂਜਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਖੋਹ ਕੇ ਸਵਾਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਨਹੀਂ, ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਮਰਵਾ ਕੇ ਸੁਖ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਸੇਵਾ ਕਰ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦੂਜੇ ਕੋਲੋਂ ਕਰਵਾ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰਵਾ ਕੇ ਨਹੀਂ, ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਆਪਣਾ ਭਲਾ ਕਰਵਾ ਕੇ ਅਰਾਮ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਜੀ, ਮੈਂ ਮੁਰਦਾ-ਮਰੀਦ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ ਸਗੋਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮੁਰਦਾ ਬਣਦਾ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸਿਦਕ ਨਹੀਂ, ਪਤੰਗੇ ਵਾਲੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਦੁਪਹਿਰ ਵਿਖਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਾਲੀ ਬੋਲੀ ਰਾਤ ਵਿਖਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖਦਾ ਹਾਂ। ਸਾਰੀਆਂ

ਸਫਲਤਾਈਆਂ ਦੇ ਸਿਹਰੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਗਲ ਵਿਚ ਪਾਉਂਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਹਾਰਾਂ ਦਾ ਜੁੰਮੇਵਾਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਸ਼ਰਮਾਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਹਾਂ।

ਮੈਨੂੰ ਅਜੇ ਤਕ ਚਿੱਕੜ ਨਾਲ ਭਰੇ ਨਦੀਣ ਵਿੱਚੋਂ ਕੇਸਰ ਦੀ ਸੁਗੰਧੀ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਅਜੇ ਤਕ ਤੇਰੀਆਂ ਦੁਖਾਂ ਭੁਖਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੁਘੜ ਸੁਨਿਆਰੇ ਦੀਆਂ ਸੱਟਾ ਮੰਨ ਕੇ ਸਿਦਕ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਤੇਰੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਝਿੜਕਾਂ ਮਿੱਠੀਆਂ ਨਹੀਂ ਲਗਦੀਆਂ। ਆਦਰ ਨਾਲ ਪਾਸ ਬਿਠਾਉਣਾ ਅਤੇ ਧੱਕੇ ਮਾਰ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦੇਣ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਜੇਹਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਿਆ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਨਿੱਕੇ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇਂਦੇ ਹੋ ਕਿ ਚੀਚੀ ਨਿੱਕੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਕੀਮਤੀ ਹੀਰੇ ਵਾਲੀ ਪਾਉਣ ਨੂੰ ਛਾਪ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਕੇਸਰ ਦਾ ਫੁਲ ਨਿੱਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਮੱਥੇ ਉੱਪਰ ਟਿੱਕਾ ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨੀਵਾਂ ਛਾਬਾ ਭਾਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਮੈਂ ਅੰਗੂਠੇ ਵਾਂਗ ਵੱਡਾ ਬਣਦਾ ਹਾਂ, ਸਿਆਹੀ ਨਾਲ ਭਰਦਾ ਹਾਂ, ਅੱਗ ਵਾਂਗ ਉੱਪਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ, ਆਪ ਸੜਦਾ ਹਾਂ, ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾੜਦਾ ਹਾਂ। ਸਿੰਬਲ ਰੁੱਖ ਵਾਂਗ ਨਿਸਫਲ ਤੇ ਨਿਰਗੁਣ। ਸਿੱਖ ਬਣਨਾ ਕਿੱਡਾ ਚੰਗਾ ਹੈ, ਕਿੱਡਾ ਪਿਆਰਾ ਹੈ, ਕੇਡੀ ਮਾਣ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਮੰਦ ਭਾਗਾ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਹੁਣ ਤੇਰੀਆਂ ਦੱਸੀਆਂ ਲੀਹਾਂ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲਾ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਿਆ।

(ਗੁ.ਪ੍ਰ. ੧੧/੧੯੬੬) ■

-ਪੌਣ ਲੁਕੇ ਪਾਣੀ ਨੇ ਸਹੀਓ! ਜਾਂ ਇਹ ਗਲ ਸੁਣ ਪਾਈ:
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰੀਤ ਕਲ ਆਸਣ ਪਯਾਰ ਛਹਿਬਰਾਂ ਲਾਈ'
ਪੌਣ ਕੁਛੜੋਂ ਤਿਲਕ ਰਾਤ ਨੂੰ, ਸ਼ਬਨਮ ਰੂਪ ਬਣਾ ਕੇ,
ਵਿਛ ਗਯਾ ਸਾਰਾ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ: ਚਰਨ ਧੂੜ ਮੁੱਖ ਲਾਈ।

-ਚੜ ਅਸਮਾਨੀ ਚੰਦ ਕੂਕਿਆ: ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਕਲ ਆਸਣ।
ਝੁਰਮਟ ਘੱਤ ਬੁਲਬਲਾਂ ਧਾਈਆਂ ਕਰਦੀਆਂ ਵਾਕ ਬਿਲਾਸਨ:
ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਪਯਾਰੇ ਕੀਰਤਨ ਚਲੇ ਸੁਣਾਈਏ,
ਤਰੁੱਠ ਪਏ ਤਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਅਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾਸਣ।

(ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ)

ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਧ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਲਈ ਚਾਣਣ ਮੁਨਾਰ

-ਡਾ. ਸਤਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ*

ਮਨੁੱਖ ਜਦੋਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਮਨੋਰਮ ਸੁਪਨੇ ਅਤੇ ਮਨ 'ਚ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਬੇਹਿਸਾਬ ਰੀਝਾਂ ਭਰੀ, ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਪੋੜੀ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੁਝ ਕਰ ਗੁਜਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਅਤੇ ਸਭ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨਾਲ ਅਧੀਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੁੱਠੀ 'ਚ ਕੈਦ ਕਰ ਲੈਣਾ ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਖਾਸ ਪਰਿਚਯ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਕਦੀ ਵੀ ਉਤਨੀਆਂ ਸੁਹਾਵਣੀਆਂ ਨਹੀਂ ਰਹੀਆਂ ਕਿ ਮਨ ਦਾ ਚਾਹਿਆ ਹੋ ਸਕੇ ਅਤੇ ਜੀਵਨ 'ਚ ਖੁਸ਼ੀ ਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਵਾਸਾ ਹੋ ਜਾਏ। ਸੁਪਨੇ ਟੁੱਟਦੇ ਹਨ, ਰੀਝਾਂ ਨਿਰਜੀਵ ਹੋਣ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਹੌਸਲੇ ਹਾਰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਚਲਦਾ ਕਿ ਜੀਵਨ ਸਾਂਝ ਦੀ ਵੇਲਾ 'ਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਸੁਪਨੇ ਅਤੇ ਉਦਾਸ ਰੀਝਾਂ ਬੜੀਆਂ ਦੁਖਦਾਈ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੁਪਨੇ ਨਾ ਟੁੱਟਣ, ਰੀਝ ਬਣੀ ਰਹੇ, ਇਸ ਦੀਆਂ ਬੜੀਆਂ ਰਾਹਾਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਦੱਸੀਆਂ ਗਈਆਂ ਪਰ ਸੁਪਨੇ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਹੋਣ? ਜੇ ਪੂਰਨ ਹੋ ਸਕਣ, ਰੀਝ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਹੋਵੇ? ਜੇ ਅੰਤਮ ਸਵਾਸ ਤੀਕ ਬਣੀ ਰਹੇ, ਇਸ ਦਾ ਗਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰਥਤਾ ਬਸ *ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ* ਅਤੇ 'ਬ੍ਰਹਮ ਬੀਚਾਰ' ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਇਤਨੇ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਦੇਖਣ, ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਕੇ ਵਿਚਾਰਨ ਦੀ ਇਲਾਹੀ ਸ਼ਕਤੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਹੀ ਬਖਸ਼ੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਫਲਦਾਈ ਸੇਧ ਦੇਣ 'ਚ ਸਫਲ ਰਹੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪੂਰਨ ਬਾਣੀ ਆਦਰਸ਼ ਜੀਵਨ, ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੀ ਕਦਮ-ਦਰ-ਕਦਮ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੀ ਚਲਦੀ ਹੈ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅਰੰਭਿਕ ਬਾਣੀ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸੁਚੱਜੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਘੋਸ਼ਣਾ-ਪੱਤਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਹ ਵਡਮੁੱਲੀ ਬਾਣੀ ਸੱਚੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੇ ਬੀਜ ਬੋਣ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਸਦੀਵੀ ਰੀਝ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਸ ਪਾਵਨ ਬਾਣੀ ਮੁਢਲੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦਿਆਂ ਅਰੰਭਤਾ ਹੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸੰਸਾਰ 'ਚ ਸੱਚ ਕੀ ਹੈ? ਸਾਨੂੰ ਜੇ ਪਤਾ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਸੱਚ ਕੀ ਹੈ? ਤਾਂ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੀ ਦੁਬਿਧਾ ਭਰਿਆ

*ਈ ੧੭੧੬, ਰਾਜਾਜੀ ਪੁਰਮ, ਲਖਨਊ- ੨੨੬੦੧੭ ਮੋ. +੯੧੯੪੧੫੯-੬੦੫੩੩

ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਅਸਮੰਜਸ ਸਦਾ ਬਣਿਆ ਰਹੇਗਾ। ਇਹ ਦੁਬਿਧਾ ਅਤੇ ਅਸਮੰਜਸ ਸਾਡੇ ਮਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਪਰਿਪੱਕ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਂਦੇ, ਇਕਾਗਰਤਾ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇੱਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਆਦਿ ਤੋਂ ਸੱਚ ਸਵਰੂਪ ਹੈ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਵੀ ਸੱਚ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੀਕ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੁਝ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਅਤੇ ਮਿਥਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਦੇਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਸੱਚ ਹੈ। ਇਸ ਜੀਵਨ ਲਈ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਧਨ ਸੰਪਦਾ, ਕੁਲ-ਪਰਵਾਰ, ਸ਼ਕਤੀ, ਪਦ, ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਸਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਜੀਵਨ ਦੇ ਆਧਾਰ ਦੇ ਵਿਪਰੀਤ ਕਰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਇੱਥੋਂ ਸਾਡੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਦੌਰ ਅਰੰਭ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਦੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਵਿਧਾਨ ਤੋਂ ਬਾਗੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੂਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਸਾਰਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਇੱਕ ਪਰਮ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਹੀ ਦੁਖ, ਸੁਖ ਅਤੇ ਵਡਿਆਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜੀਵਨ 'ਚ ਸਹਿਜ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਇਸ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ ਉਹ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਉੱਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੀ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਲਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਇਹ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਨ ਹੈ ਕਿ ਹੁਕਮ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰਹਿਣਾ ਹੈ ਭਾਵ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਚਾਹੀਦੇ *ਹੁਕਮਿ ਮਿਲੈ ਵਡਿਆਈ* ਜੀਵਨ 'ਚ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਹੁਕਮ ਪਾਲਣ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੇ ਪੂਰਨ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ, ਖਾਣ-ਪਾਨ, ਰਹਿਣੀ, ਮਨ, ਸੰਗਤ, ਭਾਵ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਸੰਜਮ ਅਤੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਹੇਠ ਲਿਆਉਣਾ ਹੈ। ਬਹੁਤਾ ਬੋਲਣ, ਬਹੁਤਾ ਖਾਣਾ, ਬਹੁਤੀ ਨੀਂਦ ਤੋਂ ਵਰਜਿਆ ਗਿਆ। ਮਨ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਅੰਕੁਸ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ।

ਵਡਿਆਈ, ਨਿੰਦਾ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਸਹਿਜ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਰਾਹ ਦੱਸੀ ਗਈ। ਅੱਜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਵਨ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਅਣਦੇਖੀ ਕਰਨਾ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਦੁਖ ਅਤੇ ਸੰਤਾਪ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਜੀਵਨ 'ਚ ਅਵੇਸਲਾਪਨ, ਅਣਗਹਿਲੀ, ਕੁਚੱਜ, ਕਰਮ-ਹੀਣਤਾ ਦਾ ਕੋਈ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਲੱਖ ਜਤਨ ਕਰ ਲਵੇ, ਆਪਣੀ ਸਿਆਣਪ ਲਾ ਲਵੇ ਪਰ ਸੱਚ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਿਆ ਤਾਂ ਸਭ ਵਿਅਰਥ ਹੈ। ਸੱਚ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨਾ ਆਸ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਤਾਂ ਮਹਾਨ ਦਾਤਾ ਹੈ ਜੋ ਦੇਂਦਿਆਂ ਨਹੀਂ ਥੱਕਦਾ ਜਦਕਿ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਥੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਦਾਤਾ ਹੈ ਜੋ ਜੁੱਗਾਂ ਜੁੱਗਾਂ ਤੋਂ ਵੰਡ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਤਾਂ ਸਮਰਥਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਕੁਝ ਅਰਪਣ ਕਰ ਸਕੇ ਜਾਂ ਉਸ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਾਲਾਹ ਕਰ ਸਕੇ। ਬਸ ਦਿਨ-ਰਾਤ

ਉਸ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਉਣਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਸਫਲਾ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਾਲਾਹ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਭਰਪੂਰ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਇਸ ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਿਆ ਉਹ ਦੌਲਤ, ਸ਼ੌਹਰਤ, ਪਦ, ਤਾਕਤ ਪਿੱਛੇ ਖੱਜਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਮਿਹਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜਤਨਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਅੰਦਰ ਸੱਚਾ ਸੁਖ ਹੈ।

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਮਿਹਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮਾਰਗ ਵੀ ਨਿਵੇਕਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਲਈ ਨਾ ਤਾਂ ਗ੍ਰਿਹ, ਸਮਾਜ ਤਿਆਗ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਹੋਮ, ਜਪ-ਤਪ, ਹਠ, ਜੋਗ, ਆਦਿ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਕਰਨ ਦੀ। ਸੰਸਾਰ ਅਤੇ ਸਮਾਜ, ਪਰਵਾਰ ਅੰਦਰ ਰਹਿ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ *ਗਾਵੀਐ ਸੁਣੀਐ ਮਨਿ ਰਖੀਐ ਭਾਉ* ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਥੰਮ੍ਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਧਾਰਣੀ ਸਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗ੍ਰਿਹਸਤ “ਔਰਤ ਈਮਾਨ, ਪੁੱਤਰ ਨਿਸ਼ਾਨ, ਦੌਲਤ ਗੁਜਰਾਨ” ਵਾਲਾ ਸੀ, ਇਹ *ਜੈਸੇ ਜਲ ਮਹਿ ਕਮਲ ਅਲੇਖ* ਵਾਲੀ ਅਵਸਥਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਆਚਾਰ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਪਰਵਾਰ, ਧਨ ਦੀ ਉਤਨੀ ਸੁਚੱਜੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰੇ ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੇ ਮੁੱਖ ਉੱਦੇਸ਼ 'ਚ ਸਹਾਇਕ ਹੋ ਸਕੇ। ਮਨ 'ਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਅਤੇ ਸੱਚ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰਿਕ ਵਸਤੂਆਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਵੱਸ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਸ 'ਚ ਕਰ ਕੇ ਕੁਰਾਹੇ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦੀਆਂ। ਫਿਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜੋ ਵੀ ਧਨ-ਦੌਲਤ, ਸ਼ੌਹਰਤ, ਪਦ, ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਵਿਸਾਰਦਾ *ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਕਾ ਇਕੁ ਦਾਤਾ ਸੋ ਮੈ ਵਿਸਰਿ ਨ ਜਾਈ* ਇਹ ਜੀਵਨ 'ਚ ਇਕ ਵੱਡਾ ਅੰਕੁਸ਼ ਹੈ, ਜੋ ਸੱਚ ਦੀ ਰਾਹ ਤੋਂ ਕਦੇ ਵਿਚਲਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦਾ। ਹਿਰਦੇ 'ਚ ਵੱਸਿਆ ਸੱਚ ਦਾ ਇਹ ਭਾਵ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸਦਾ ਭੌਤਿਕ ਕਰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੋੜੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਰਮ ਵੀ ਸੁਚੱਜੇ ਅਤੇ ਸਚਿਆਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ *ਚੰਗਾ ਨਾਉ ਰਖਾਇ ਕੈ ਜਸੁ ਕੀਰਤਿ ਜਗਿ ਲੇਇ॥ ਜੇ ਤਿਸੁ ਨਦਰਿ ਨ ਆਵਈ ਤ ਵਾਤ ਨ ਪੁਛੈ ਕੇ॥* ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਹ ਅਨਮੋਲ ਵਚਨ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਲਈ ਰੋਸ਼ਨ-ਮੀਨਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ।

ਅੱਜ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਦੋਵੇਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਲੋਕ ਸੰਸਾਰਕ ਪਦਾਰਥ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਸੱਚ ਦੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਜਾਂ ਝੂਠ-ਫਰੇਬ ਨਾਲ ਇਹ ਸਵਾਲ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਜਾਹਿਰਾ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੁਖ ਭੋਗਦੇ, ਵਡਿਆਈ ਪਾਉਂਦੇ ਦਿੱਸਦੇ ਹਨ। ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਡਿਆਂਦੇ ਨਹੀਂ ਥੱਕਦੇ। ਹੋਰ ਲੋਕ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੁਗਤ

ਵਰਤਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਿਹਾ ਹੀ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਇਹੋ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਕ ਕਾਮਯਾਬ ਵਪਾਰੀ, ਰਾਜਨੀਤਕ, ਖਿਡਾਰੀ, ਅਭਿਨੇਤਾ, ਗਾਇਕ ਆਦਿ ਆਪਣੇ ਜਿਹੇ ਲੱਖਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ 'ਚ ਆਸ ਦੀ ਚਿੰਗਾਰੀ ਬਾਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋਕ ਉਸ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਕੇ ਤੁਰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰ ਬਹੁਤੇ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹਸ਼ਰ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਜ ਯਾਦ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ। ਕਿੰਨਿਆ ਦੀ ਬੁਰੀ ਗਤੀ ਹੋਈ। ਵਿਰਲੇ ਹੀ ਸੱਚ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕ ਅੱਜ ਵੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੱਚ ਦਾ ਮਾਰਗ ਨਹੀਂ ਅਪਣਾਇਆ, ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਗਾਰਤ ਹੋ ਗਈ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ, ਜੋ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਕਬਰ ਦੀ ਵੀ ਖਬਰ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਵੰਸ਼ ਦਾ ਪੁਰਸਾਹਾਲ ਨਹੀਂ। ਕਈ ਰਾਜੇ-ਰਜਵਾੜੇ, ਨਵਾਬ ਹੋ ਗੁਜ਼ਰੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪੁੱਛਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ, ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਤਾਂ ਗੱਲ ਹੀ ਕੀ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਵਰਤਾਰੇ ਦੇਖ ਕੇ ਵੀ ਜੇ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ ਤਾਂ ਮੰਦਭਾਗ ਹੀ ਹਨ, ਚਾਹੇ ਜਿਤਨੀ ਲਮੇਰੀ ਆਯੂ ਹੋ ਜਾਏ, ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸਲਾਹਨਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਵਡਭਾਗੀ ਹਨ ਉਹ ਸੱਜਣ ਜੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮੰਨ ਵੀ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਕ ਗੁਰਸਿੱਖ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੁਣਨਾ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਧਰਮ ਹੈ। ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਦੁੱਖਾਂ, ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਵਿਚ ਸਤ ਅਤੇ ਸੰਤੋਖ ਦਾ ਵਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਗਿਆਨ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਅਤੇ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਅਤੁੱਟ ਭੰਡਾਰ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਮਨ ਨੂੰ ਸੁਖ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਆਚਾਰ ਵਿਚ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਭੈਅ, ਸ਼ੰਕਾਵਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੂਲ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਮਨੋਰਥ ਨੂੰ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਅਫਸੋਸਨਾਕ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵੰਡ ਕਰਦਿਆਂ ਜੋ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਰਾ ਹੀ ਭੁਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਵੇਰੇ ਤੋਂ ਰਾਤ ਤੀਕ ਦਾ ਸਮਾਂ ਖਾਣ-ਪਾਨ, ਰੁਜ਼ਗਾਰ, ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ, ਪਾਰਟੀਆਂ, ਨਿੰਦਾ-ਚੁਗਲੀ ਜਾਂ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਲਈ ਤਾਂ ਪੂਰਾ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਜਾਣ ਲਈ ਵਕਤ ਕੱਢਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤੀ ਕਰਮ 'ਚ ਕਿਤੇ ਹੇਠਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਹਨ। ਗੁਰੂ-ਘਰ ਜਾਣਾ ਕੋਈ ਰਸਭਿੰਨਾ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣ ਕਰਨ ਤੀਕ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ-ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਤੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਭਾਵ *ਗਾਵੀਐ ਸੁਣੀਐ ਮਨਿ ਰਖੀਐ ਭਾਉ* ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਪਾਉਂਦਾ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਇਹ ਮੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੁਆਰਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਨਿਰਾ ਸੁਣਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਮੰਨਣਾ ਵੀ

ਹੈ। ਸਰਵਣ ਕਰਨ ਦੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਹੀ ਮੰਨਣ ਦਾ ਰਾਹ ਖੋਲਦੀ ਹੈ। ਪਾਵਨ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਣ ਕਰਨ ਦਾ ਮੰਤਵ ਆਚਾਰ ਨੂੰ ਪਾਵਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸ਼ੁੱਧ ਆਚਰਨ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵਿਘਨ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਪਰਮ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ *ਮੰਨੈ ਸਗਲ ਭਵਣ ਕੀ ਸੁਧਿ*। ਗੁਰੂ-ਉਪਦੇਸ਼ ਦਾ ਪਾਲਣ ਪੁੰਨ-ਪਾਪ, ਸੱਚ-ਝੂਠ, ਨਿਆਂ-ਅਨਿਆ, ਕਰਮ-ਅਪਕਰਮ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ੰਕਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਮਾਰਗ ਦੀ ਸੋਝੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਮਨਭਾਵਨ ਹੈ।

ਗੁਰੂ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਪੂਰਨ ਸਮਰਪਣ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਜਾਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਤਿ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਕੇ ਹੀ ਪੂਰਨ ਸਮਰਪਣ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਅਥਾਹ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਬਿਆਨ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਸਹਿਜ ਜਿਹੀ ਹਰਕਤ ਨਾਲ ਹੀ ਪੂਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਹੋ ਗਈ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਭਲਾ ਅਤੇ ਬੁਰਾ ਦੋਵੇਂ ਵਰਤ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਸੰਖ ਲੋਕ ਧਰਮ-ਕਰਮ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹਨ। ਅਸੰਖ ਲੋਕ ਹਨ ਜੋ ਬੁਰੇ ਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਪਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਭਰਮ ਨੂੰ ਤੋੜਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਲਾ ਕਰਮ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਪਾਪ ਅਤੇ ਪੁੰਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕਰਮ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਪ ਜਾਂ ਪੁੰਨ ਦਾ ਭਾਗੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਪੁੰਨੀ ਪਾਪੀ ਆਖਣੁ ਨਾਹਿ॥ ਕਰਿ ਕਰਿ ਕਰਣਾ ਲਿਖਿ ਲੈ ਜਾਹੁ॥ (ਪੰਨਾ ੪)

ਕਰਮ ਅਤੇ ਉੱਦਮ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਇਹ ਪਾਵਨ ਮਹਾਂਵਾਕ ਆਪਣੇ ਮਨ-ਮਸਤਕ ਵਿਚ ਸਦਾ ਲਈ ਵਸਾ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਦਾ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਸ 'ਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਕਰਦਿਆਂ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਕਰਮ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜੇਹੇ ਕਰਮ ਤੇਹੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ। ਬੀਜਣਾ ਕਿੱਕਰ ਅਤੇ ਆਸ ਦਾਖ ਦੀ, ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਸੰਭਵ ਹੈ? ਸ਼ੁਭ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਲਈ ਮਤਿ ਵੀ ਸ਼ੁੱਧ ਹੋਵੇ। ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਮਤਿ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦਾ ਮਾਰਗ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਓਟ, ਨਾਮ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸਰਵ-ਸ੍ਰੇਸ਼ਠ ਕਰਮ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਣਾ ਹੀ ਜੀਵਨ ਲੇਖੇ ਲਾਉਣਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਸ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਕਿਤਨਾ ਵੀ ਵੱਡਾ ਕਹਾਵੇ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਰ 'ਤੇ ਤਿਲ-ਮਾਤਰ ਮਾਣ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦਾ।

ਜਦੋਂ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੋ ਜਾਏ ਕਿ ਮਾਣ, ਸੰਸਾਰਕ ਪਦਾਰਥਾਂ, ਬਾਹਰਲੀ ਸ਼ਕਤੀ 'ਚ ਨਹੀਂ ਅੰਤਰੀਵ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਵਿਚ ਹੈ, ਮਤਿ ਆਪ ਹੀ ਨਿਰਮਲ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨ ਟਿਕਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਮਿਹਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਕਰਮੀ ਦਾਤਿ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ

ਵਡਿਆਈ ਤਾਂ ਜਾਣੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਉਹ ਕਿਤਨਾ ਵੱਡਾ ਹੈ? ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਹਾਨ ਹੋਣਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਅਪਾਰ ਸਮਰਥਤਾ ਦਾ ਅੰਗ ਹੈ। ਪਰ ਭਰਮਾਂ-ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਕਾਰਨ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਦੌਲਤਮੰਦ ਨੂੰ, ਅਹੁਦੇ ਵਾਲੇ ਨੂੰ, ਵੰਸ਼, ਕੁਲ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਵੱਡੀ ਤਦਾਦ 'ਚ ਲੋੜਵੰਦ ਅੱਜ ਜਾਚਕ ਬਣੇ ਖੜੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਲੜ ਛੱਡ ਕੇ, ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਦਾ ਦਰ ਭੁਲਾ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਆਸ ਜੋੜਨਾ ਜੋ ਆਪ ਮੰਗਤੇ ਹਨ, ਆਪਾ ਖਪਾਉਣਾ ਹੈ। ਜਾਚਕ ਬਣਨਾ ਉਸ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਭਲਾ, ਜਿੱਥੇ ਸਾਰੀ ਲੋਕਾਈ ਝੋਲੀ ਅੱਡੇ ਖੜੋਤੀ ਹੈ। ਆਸ ਉਸ ਸੱਚ 'ਤੇ ਰੱਖਣੀ ਚੰਗੀ, ਜੋ ਸ਼ੁਭ ਫਲ ਦੇ ਸਕੇ। ਮੱਤ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ੁਭ, ਜੋ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰੇ। ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਉਹ ਸਹਾਇਕ, ਜੋ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਲੇਖੇ ਪਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਮਨ ਨੂੰ ਅਨੁਕੂਲ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਮਨ ਵਿਚ ਸੰਤੋਖ ਹੋਵੇ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਕਰਮ-ਹੀਣ ਹੋ ਜਾਣਾ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੰਤੋਖ ਨਾਲ ਕਰਮ ਅਤੇ ਇਕਾਗਰਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਜੋੜਿਆ:

ਮੁੰਦਾ ਸੰਤੋਖੁ ਸਰਮੁ ਪਤੁ ਝੋਲੀ ਧਿਆਨ ਕੀ ਕਰਹਿ ਬਿਭੂਤਿ॥

ਖਿੰਥਾ ਕਾਲੁ ਕੁਆਰੀ ਕਾਇਆ ਜੁਗਤਿ ਡੰਡਾ ਪਰਤੀਤਿ॥

ਆਈ ਪੰਥੀ ਸਗਲ ਜਮਾਤੀ ਮਨਿ ਜੀਤੈ ਜਗੁ ਜੀਤੁ॥

(ਪੰਨਾ ੬)

ਸੰਤੋਖ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੱਚੀ ਪਹਿਚਾਣ ਹੈ। ਕੁਝ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮਾਂ ਦੁਆਰਾ। ਇਸ ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜੇ ਸਦਾ ਕਾਲ ਚੇਤੇ ਰਹੇ ਭਾਵ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਜੀਵਨ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਨਾ ਟਿਕੇ ਅਤੇ ਕਾਲ ਦੇ ਦੰਡ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਤਨ, ਮਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਵਿਚ ਪਾਵਨ ਰਹੇ। ਮਨ ਹਉਮੈ, ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਨਿਰਵਿਰਤ ਹੋ ਕੇ ਸਮ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਧਾਰਨ ਕਰੇ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਕਿਰਿਆ ਮਨ ਦੀ ਹੈ। ਬਾਹਰ ਕਿਧਰੇ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਨੌਜਵਾਨ ਵਰਗ ਨੂੰ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਸਮਝਣਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਮਾਰਗ ਉੱਦਮ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵਿਅਰਥ ਦੇ ਉੱਦਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵਰਜਦਾ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵੀ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ।

ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਮਨ ਸਦਾ ਆਸਮਾਨ ਛੂ ਲੈਣ ਦੀ ਲਲਕ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ, ਛੇਤੀ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਚੈਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦੇ ਕੁਮਾਰਗ 'ਤੇ ਪੈ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਕਟ ਨਿਰਾ ਹੀ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ, ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਜੋ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਹ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਲੋਭਵਸ਼ ਭਟਕਣ ਲਈ ਵਿਆਕੁਲ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਮਝਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਰਵ-ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਹੈ, ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅੰਦਰ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਦਾਤਾ ਹੈ,

ਪਾਲਣਹਾਰ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਨਦਰ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਹੈ ਅਤੇ ਸੱਚੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੰਸਾਰਕ ਪਦਾਰਥ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਆਤਮਿਕ ਨਿਰਮਲਤਾ, ਸੰਤੋਖ, ਸਹਿਜ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਮਿਹਰ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਜੀਵਨ ਦੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸੌਖਾ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਧੀਰਜ ਅਤੇ ਸਮਰਪਣ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ:

ਜਤੁ ਪਾਹਾਰਾ ਧੀਰਜੁ ਸੁਨਿਆਰੁ॥ ਅਹਰਣਿ ਮਤਿ ਵੇਦੁ ਹਥੀਆਰੁ॥

ਭਉ ਖਲਾ ਅਗਨਿ ਤਪ ਤਾਉ॥ ਭਾਂਡਾ ਭਾਉ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਤਿਤੁ ਢਾਲਿ॥

ਘੜੀਐ ਸਬਦੁ ਸਚੀ ਟਕਸਾਲ॥

(ਪੰਨਾ ੮)

ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਇਕ ਸੁਨਿਆਰ ਦੀ ਭਾਂਤੀ ਜੀਵਨ ਯੋਗ ਹੈ। ਪਰਿਪੱਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੋਵੇ। ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੂੰ ਉਮਰ ਦੇ ਕਈ ਦਹਾਕੇ ਲੰਘ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੰਤਵ ਕੀ ਹੈ? ਗੁਰੂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੀ ਇਸ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੱਚੇ ਜੀਵਨ ਉੱਦੇਸ਼ ਵਲ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਨਾਮ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਨ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਭਉ ਅਤੇ ਭਾਉ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਅੰਤਰ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਜੁਗਤ ਵੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਅਨਮੋਲ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਨ ਅਤੇ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਸੁਨਿਆਰ ਬਣ ਕੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਸਵਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦੈ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂਸਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੌਵੀਂ ਹੰਡਿਆਇਆ ਵਿਖੇ

ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਮੈਨੇਜਰ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂਸਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੌਵੀਂ ਹੰਡਿਆਇਆ (ਬਰਨਾਲਾ) ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਸ. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ, ਮੈਂਬਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਮਿਤੀ ੩ ਅਗਸਤ, ੨੦੧੬ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ (ਗੁਰੂ ਕਾਸ਼ੀ) ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਤੋਂ ਪੁੱਜੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਬਾਟਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਤਹਿਤ ੩੫ ਪ੍ਰਾਣੀ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ।

ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ : ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਪੜਾਅ

—ਪ੍ਰੋ. ਮਨਜੀਤ ਕੌਰ*

ਸਾਹਿਤ-ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਮੱਧਕਾਲੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ/ਅਧਿਆਤਮਕ ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕ-ਬੋਲੀ / ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ। ਗੁਰਮਤਿ ਕਾਵਿ-ਧਾਰਾ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗੁਰਬਾਣੀ (ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ) ਨਾਲ ਨਵੇਂ ਸਾਹਿਤਕ-ਕਾਲ ਦਾ ਆਗਮਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਜਿਹੀ ਵਿਲੱਖਣ, ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ੀਲ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੋਚ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗਹਿਰ-ਗੰਭੀਰ ਅਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਲੋਕ-ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਸੌਖੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰ ਕੇ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਕੁੱਲ ੩੧ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਰਚੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ੧੯ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਰਚੀ ਹੈ। ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਅਜਿਹੀ ਗੰਭੀਰ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਨਿੱਤਨੇਮ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਹ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਬੜੀ ਹੀ ਹਰਮਨ-ਪਿਆਰੀ ਬਾਣੀ ਹੈ।

ਸੰਤ ਵਿਨੋਬਾ ਭਾਵੇਂ ਅਨੁਸਾਰ, “ਜਪੁਜੀ ਸੂਤ੍ਰਿਕ ਸ਼ੈਲੀ ਵਾਲਾ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ। ੩੮ ਪਉੜੀਆਂ, ਮੂਲ ਮੰਤਰ, ਅਰੰਭ ਦਾ ਸਲੋਕ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਸਲੋਕ ਮਿਲਾ ਕੇ ਬਿਲਕੁਲ ਥੋੜ੍ਹੇ ਆਕਾਰ ਵਿਚ, ਧਰਮ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਾਰ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਿ ਕੇਵਲ ਸ਼ਰਧਾ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਸਗੋਂ ਕਾਫੀ ਵਿਆਪਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਸੋਚਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਰਹਿਣੀ-ਬਹਿਣੀ ਦੀ ਵੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਮੂਲ ਮੰਤਰ, ਸਲੋਕ ਰੂਪ (ਆਦਿ ਸਚੁ . . .) ਕੁੱਲ ੩੮ ਪਉੜੀਆਂ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਲੋਕ ਦਰਜ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਰੂਪ, ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਦੇ ਫਰਜ਼, ਇਨ੍ਹਾਂ ਫਰਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ, ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸੋਝੀ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਆਤਮਿਕ-ਮੰਡਲਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਚਿਆਰ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਹੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਹੋਣ 'ਤੇ ਸਚਿਆਰ ਬਣਨ ਲਈ ਸੁਆਲ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਫਿਰ ਆਪੇ ਹੀ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੂੜੈ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ॥

*ਐਸੋਸੀਏਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ, ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਫਾਰ ਗਰਲਜ਼, ਕੋਟਾਂ (ਲੁਧਿਆਣਾ)

ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ ਨਾਨਕ ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ॥

(ਪੰਨਾ ੧)

ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਮੁੱਖ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਜਾਣਨਾ/ਸਮਝਣਾ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਹੱਲ ਵੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਸਿਫਤ-ਸਾਲਾਹ ਨੂੰ ਸੁਣਨ, ਗਾਉਣ, ਮੰਨਣ, ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵਸਾਉਣ, ਭਾਣਾ ਮੰਨਣ, ਰੱਬੀ ਰਹਿਮਤਾਂ/ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਸਚਿਆਰ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਰੱਬੀ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਚੱਲਦਿਆਂ, ਸਮਾਜਿਕ ਕਰਤੱਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਸੰਤੋਖ, ਸੇਵਾ, ਦਾਨ, ਦਇਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਬਾਣੀ 'ਤੇ ਚੱਲ ਕੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਤੇ ਚੰਗੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਵਿਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜਗਿਆਸੂ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਦੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਦਿਆਂ ਆਤਮਿਕ-ਅਨੰਦ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਮੰਡਲ ਦੇ ਪੰਜ ਖੰਡਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੰਜ ਖੰਡ ਹਨ: - ਧਰਮ ਖੰਡ, ਸਰਮ ਖੰਡ, ਗਿਆਨ ਖੰਡ, ਕਰਮ ਖੰਡ ਅਤੇ ਸੱਚ ਖੰਡ। ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ੩੪ ਤੋਂ ੩੮ ਪਉੜੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਅਵਸਥਾਵਾਂ/ਖੰਡਾਂ ਦੇ ਹੀ ਵਿਕਾਸ ਪੜਾਅ ਹਨ।

ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੰਡਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਗਿਆਸੂ/ਸਾਧਕ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਸਰੀਰ, ਮਨ, ਬੁੱਧੀ ਅਤੇ ਕਰਮ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਆਤਮਿਕ ਵਿਕਾਸ ਜਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਅੰਦਰਲੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਦਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਹੋਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਭਰਦਾ ਹੈ।

ਧਰਮ ਖੰਡ: ਇਹ ਆਤਮਿਕ ਪੜਾਅ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਅਵਸਥਾ ਜਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਤੇ ਸੋਝੀ ਕਰਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਧਰਮ ਦੇ ਅਰਥ ਮਜ਼ਹਬ, ਦੀਨ ਅਤੇ ਫਰਜ਼ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ 'ਧੌਲ' ਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬਣਾ ਕੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦਾ ਆਧਾਰ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਜਨਮ ਦਇਆ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋਇਆ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਬਰ ਸੰਤੋਖ ਵਰਗੇ ਉੱਚ-ਗੁਣਾਂ ਸਦਕਾ ਹੀ ਇਸ ਨੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਸੰਜਮ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਡਾ. ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ "ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਪਾਏ 'ਧਰਮ ਖੰਡ' ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੇ ਉਸ ਨੇਮ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਜੋ ਉਚੇਰੇ ਤਾਰਿਕਾ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਅਤੇ ਮਾਨਵ ਜਗਤ ਦੇ ਅੰਤਰੀਵੀ ਕਰਮ-ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੈ।"

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ 'ਦੈਵੀ ਨਿਆਂ' ਦੀ ਪਰਖ ਤੋਂ ਕੋਈ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਚੰਗੇ ਜਾਂ ਮਾੜੇ ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਜਾਂ ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਵਸਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਜੀਵ-ਜੰਤੂਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

ਰਾਤੀ ਰੁਤੀ ਥਿਤੀ ਵਾਰ॥ ਪਵਣ ਪਾਣੀ ਅਗਨੀ ਪਾਤਾਲ॥

ਤਿਸੁ ਵਿਚਿ ਧਰਤੀ ਥਾਪਿ ਰਖੀ ਧਰਮ ਸਾਲ॥

ਤਿਸੁ ਵਿਚਿ ਜੀਅ ਜੁਗਤਿ ਕੇ ਰੰਗ॥ ਤਿਨ ਕੇ ਨਾਮ ਅਨੇਕ ਅਨੰਤ॥

ਕਰਮੀ ਕਰਮੀ ਹੋਇ ਵੀਚਾਰੁ॥ ਸਚਾ ਆਪਿ ਸਚਾ ਦਰਬਾਰੁ॥

ਤਿਥੈ ਸੋਹਨਿ ਪੰਚ ਪਰਵਾਣੁ॥ ਨਦਰੀ ਕਰਮਿ ਪਵੈ ਨੀਸਾਣੁ॥

ਕਚ ਪਕਾਈ ਓਥੈ ਪਾਇ॥ ਨਾਨਕ ਗਇਆ ਜਾਪੈ ਜਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੭)

ਗਿਆਨ ਖੰਡ: ਅਧਿਆਤਮਕ ਮੰਡਲ ਦੀ ਦੂਜੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਜਗਿਆਸੂ ਦੀ ਸੋਝੀ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਅਨੇਕ ਰਹੱਸਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬੁੱਧੀ ਗਿਆਨ ਮੰਡਲ ਦੀਆਂ ਉਚਾਈਆਂ ਨੂੰ ਛੋਂਹਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਬੇਅੰਤਤਾ ਤੇ ਅਨੇਕਤਾ ਦੇ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਧਰਮ ਖੰਡ ਵਿਚ ਸਾਧਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਸੱਚੇ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਚਿੱਤਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਇਸ ਖੰਡ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪਾਸਾਰਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਬੜੀ ਹੀ ਤੀਖਣ ਤੇ ਪ੍ਰਚੰਡ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

ਧਰਮ ਖੰਡ ਕਾ ਏਹੋ ਧਰਮੁ॥ ਗਿਆਨ ਖੰਡ ਕਾ ਆਖਹੁ ਕਰਮੁ॥ . . .

ਗਿਆਨ ਖੰਡ ਮਹਿ ਗਿਆਨੁ ਪਰਚੰਡੁ॥ ਤਿਥੈ ਨਾਦ ਬਿਨੋਦ ਕੋਡ ਅਨੰਦੁ॥

(ਪੰਨਾ ੭)

ਸਰਮ ਖੰਡ: ਇਹ ਤੀਜੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਵਸਥਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉੱਦਮ ਤੇ ਸਖਤ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਖੰਡ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਗਿਆਸੂ/ਸਾਧਕ ਦੀ ਕਰੜੀ ਮਿਹਨਤ, ਧਰਮ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਕਾਰਨ ਬੁੱਧੀ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਿਖਾਰ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਖੰਡ ਵਿਚ ਸਾਧਕ ਦੀ ਸੁਰਤ, ਮਨ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀ ਬੰਦਗੀ ਦੀ ਕੁਠਾਲੀ ਵਿਚ ਢਲ ਕੇ ਨਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਘੜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਰਮ ਖੰਡ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਸਰਮ ਖੰਡ ਕੀ ਬਾਣੀ ਰੂਪੁ॥ ਤਿਥੈ ਘਾੜਤਿ ਘੜੀਐ ਬਹੁਤੁ ਅਨੁਪੁ॥

ਤਾ ਕੀਆ ਗਲਾ ਕਥੀਆ ਨਾ ਜਾਹਿ॥ ਜੇ ਕੋ ਕਹੈ ਪਿਛੈ ਪਛੁਤਾਇ॥

ਤਿਥੈ ਘੜੀਐ ਸੁਰਤਿ ਮਤਿ ਮਨਿ ਬੁਧਿ॥ ਤਿਥੈ ਘੜੀਐ ਸੁਰਾ ਸਿਧਾ ਕੀ ਸੁਧਿ॥

(ਪੰਨਾ ੮)

ਕਰਮ ਖੰਡ: ਇਹ ਚੌਥੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਵਸਥਾ ਕਰਮ ਖੰਡ ਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਸਪਸ਼ਟ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਵੈ-ਸੰਜਮ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਮਹਾਂਬਲੀ ਸੂਰਮੇ ਤੇ ਯੋਧੇ ਹੀ ਪੁੱਜਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਮਨੁੱਖੀ ਬੌਧਿਕਤਾ ਦਾ ਪੜਾਅ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ। ਸਾਧਕ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਵਿਸਮਾਦੀ ਸੁਹਜ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਸਖਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਬੜਾ ਹੀ ਕੋਮਲ, ਨਿਰਮਲ ਅਤੇ

ਕਪਟ-ਰਹਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਕਰਮ ਖੰਡ ਕੀ ਬਾਣੀ ਜੋਰੁ॥ ਤਿਥੈ ਹੋਰੁ ਨ ਕੋਈ ਹੋਰੁ॥

ਤਿਥੈ ਜੋਧ ਮਹਾਬਲ ਸੂਰ॥ ਤਿਨ ਮਹਿ ਰਾਮੁ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰ॥

ਤਿਥੈ ਸੀਤੋ ਸੀਤਾ ਮਹਿਮਾ ਮਾਹਿ॥ ਤਾ ਕੇ ਰੂਪ ਨ ਕਥਨੇ ਜਾਹਿ॥

ਨਾ ਓਹਿ ਮਰਹਿ ਨ ਠਾਗੇ ਜਾਹਿ॥ ਜਿਨ ਕੈ ਰਾਮੁ ਵਸੈ ਮਨ ਮਾਹਿ॥

ਤਿਥੈ ਭਗਤ ਵਸਹਿ ਕੇ ਲੋਅ॥ ਕਰਹਿ ਅਨੰਦੁ ਸਚਾ ਮਨਿ ਸੋਇ॥ (ਪੰਨਾ ੮)

ਸੱਚ ਖੰਡ: ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਪੜਾਵਾਂ ਨੂੰ ਤੈਅ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਜਗਿਆਸੂ ਸੱਚ ਖੰਡ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਰੋਲ, ਸੂਖਮਤਾ ਦਾ ਮੰਡਲ ਹੈ। ਆਤਮਿਕ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਅਤੇ ਉੱਚਾ ਪੜਾਅ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਬੜਾ ਹੀ ਸੱਚਾ-ਸੁੱਚਾ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਹੀ ਸੱਚ ਖੰਡ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਹਿਜ-ਸੁਖ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

ਸਚ ਖੰਡਿ ਵਸੈ ਨਿਰੰਕਾਰੁ॥ ਕਰਿ ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲ॥

ਤਿਥੈ ਖੰਡ ਮੰਡਲ ਵਰਭੰਡ॥ ਜੇ ਕੋ ਕਥੈ ਤ ਅੰਤ ਨ ਅੰਤ॥

ਤਿਥੈ ਲੋਅ ਲੋਅ ਆਕਾਰ॥ ਜਿਵ ਜਿਵ ਹੁਕਮੁ ਤਿਵੈ ਤਿਵ ਕਾਰ॥

ਵੇਖੈ ਵਿਗਸੈ ਕਰਿ ਵੀਚਾਰੁ॥ ਨਾਨਕ ਕਥਨਾ ਕਰੜਾ ਸਾਰੁ॥ (ਪੰਨਾ ੮)

ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਡੰਕਨ ਗਰੀਨਲੀਸ ਅਨੁਸਾਰ, “ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਇਸ ਆਤਮਿਕ ਪੌੜੀ ਦੇ ਪੰਜ ਡੰਡਿਆਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਆਤਮਾ ਆਪਣੇ ਅਸਲ ਘਰ ਜਾ ਪੁੱਜਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ ਫ਼ਰਜ਼ ਸੱਚੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਕੰਮ ਆਉਣ ਦੀ ਜਾਚ ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਹ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ‘ਪਰਮ ਸੱਚ’ ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਕਰਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਭਾਵ, ‘ਸਚਿਆਰ ਪਦ’ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।”

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਉਪਰੰਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਅਜਿਹੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਕਿਰਤ ਹੈ, ਜੋ ਗਹਿਰ-ਗੰਭੀਰ ਆਤਮਿਕ-ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਫ਼ਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਾਉਂਦੀ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਚਿਆਰ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

੧. ਵਿਨੋਬਾ ਭਾਵੇ, ਜਪੁਜੀ, ਪੰਨਾ-੨੯.

੨. ਡਾ.ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਦਾਸ ਗੁਪਤਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਫੀ ਕਾਵਿ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਦਰਭ, ਖੋਜ ਪਤ੍ਰਿਕਾ, ਸੂਫੀ ਕਾਵਿ ਅੰਕ, ਪੰਨਾ-੯੫

੩. ਡਾ.ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ, ਜਪੁ ਜੀ ਵਿੱਚ ਹੁਕਮ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ, ਜਪੁ ਜੀ ਬਹੁਪੱਖੀ ਅਧਿਐਨ, ਪੰਨਾ-੧੧੩.

੪. Duncun Greenlees, *The Gospel of The Guru Granth Sahib*, Page-262.

ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ: ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ

—ਡਾ. ਧਰਮ ਸਿੰਘ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਦਿ ਗੁਰੂ, ਆਦਿ ਬਾਣੀਕਾਰ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਆਦਿ ਸਿਧਾਂਤਵੇਤਾ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕਾਈ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਣੀ ਰਚੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਤੁਖਾਰੀ ਅਤੇ ਦਖਣੀ ਓਅੰਕਾਰੁ ਲੰਮੇਰੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਇਕ ਸੂਤਰ ਵਿਚ ਪਰੋਈਆਂ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਆਪੋ ਆਪਣੀਆਂ ਵਿਲੱਖਣਤਾਵਾਂ ਵੀ ਹਨ। ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਨਿਰੋਲ ਸਿਧਾਂਤਕ ਬਾਣੀ ਹੈ, ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤ ਅਤੇ ਬਿਰਹਾ ਵਰਣਨ ਹੈ, ਦਖਣੀ ਓਅੰਕਾਰੁ ਬੁਧੀਜੀਵੀ ਵਰਗ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਇਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਵਚਨ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਉਹ ਸਰਬਕਾਲੀ ਨਾਇਕ ਹਨ ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਛਲੀਆਂ ਤਕਰੀਬਨ ਪੰਜ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਅੰਦਰ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸਮੂਹ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਗੂੜੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਆਪਤ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਰਸ਼ਨ (ਗੁਰਮਤਿ ਦਰਸ਼ਨ) ਵਿਚ ਸਮਾਜ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਇਕ ਖਾਸ ਥਾਂ ਹਾਸਲ ਹੈ। ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਰਸ਼ਨ ਤੋਂ ਸਾਡਾ ਭਾਵ ਆਤਮ-ਪਛਾਣ ਤੋਂ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸੰਕਟ ਅਸਲ ਵਿਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਟ ਹੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ, ਭਾਸ਼ਾ, ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਮੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਨੂਦੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਵੱਲ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਏਨਾ ਸਾਹਸਤਹੀਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣਾ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੀ ਦੁਰਗਤ ਉੱਪਰ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਨੂੰ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ ਕਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਕਈ ਪਹਿਲੂ ਹਨ। ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇਸ ਸੰਖੇਪ ਲੇਖ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇੱਥੇ ਅਸੀਂ ਕੇਵਲ ਚੋਣਵੇਂ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦੀ ਹੀ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗੇ। ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ ਮੱਧਕਾਲ ਵਿਚ ਇਨਸਾਨਾਂ ਨੂੰ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ, ਗ਼ੁਲਾਮ ਬਣਾ ਕੇ ਵੇਚਣ ਅਤੇ ਖਰੀਦਣ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ। ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨਸਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਵੀ ਮੰਡੀਆਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਸਨ। ਮੁੱਲ ਤਾਰ ਕੇ ਗ਼ੁਲਾਮ ਖਰੀਦ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ

*ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਤੇ ਸਾਬਕਾ ਮੁਖੀ; ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਐਨ ਸਕੂਲ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
ਸੰ: +੯੧੯੮੮੮੯-੩੯੮੦੮

ਸੀ। ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ ਵਿਚ-ਸਾਹਿਬ, ਖਸਮ ਅਤੇ ਸਹਿ ਆਦਿ ਮਾਲਕਾਂ ਲਈ ਅਤੇ ਚਾਕਰ ਜਾਂ ਸੇਵਕ ਗੁਲਾਮਾਂ ਲਈ ਵਰਤੇ ਗਏ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰਕਤਾ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਕਰਮ ਹੈ। ਮਾਲਕ ਅਤੇ ਨੌਕਰ ਦੇ ਸਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਇਕ ਪਉੜੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ:

ਚਾਕਰੁ ਲਗੈ ਚਾਕਰੀ ਜੇ ਚਲੈ ਖਸਮੈ ਭਾਇ॥

ਹੁਰਮਤਿ ਤਿਸ ਨੋ ਅਗਲੀ ਓਹੁ ਵਜਹੁ ਭਿ ਦੂਣਾ ਖਾਇ॥

ਖਸਮੈ ਕਰੇ ਬਰਾਬਰੀ ਫਿਰਿ ਗੈਰਤਿ ਅੰਦਰਿ ਪਾਇ॥

ਵਜਹੁ ਗਵਾਏ ਅਗਲਾ ਮੁਹੇ ਮੁਹਿ ਪਾਣਾ ਖਾਇ॥

ਜਿਸ ਦਾ ਦਿਤਾ ਖਾਵਣਾ ਤਿਸੁ ਕਹੀਐ ਸਾਬਾਸਿ॥

ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੁ ਨ ਚਲਈ ਨਾਲਿ ਖਸਮ ਚਲੈ ਅਰਦਾਸਿ॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੪)

ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸੂਤਕ-ਪਾਤਕ, ਪਿੱਤਰਾਂ ਨਮਿਤ ਸਰਾਧ ਕਰਨ, ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਰੁਤਬੇ, ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਸੁੱਚ-ਭਿਟ, ਵਹਿਮ-ਭਰਮ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਬਾਰੇ ਸੰਕੇਤ ਹਨ।

ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਗੁਲਾਮਾਂ ਵਾਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਅ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਾਰੇ ਗ਼ੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫਰ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਏਸੇ ਲਈ ਉਹ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ਬਰ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਦੇ। ਜ਼ੁਲਮ ਅਤੇ ਵਧੀਕੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਬਹੁਤੇ ਵਿਕਲਪ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਹ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲੈਣ, ਮੌਤ ਨੂੰ ਗਲੇ ਲਗਾ ਲੈਣ ਜਾਂ ਫਿਰ ਜਜ਼ੀਆ ਭਰ ਕੇ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਸਹਿਤ ਜਿਊਣਾ ਮੰਨ ਲੈਣ, ਇਸੇ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੀ ਸਹੂਲਤ, ਮਰਜ਼ੀ ਅਤੇ ਸੁਖ ਲਈ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਰਾਹ ਚੁਣ ਰੱਖੇ ਸਨ। ਬਹੁਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਲਮਾ ਪੜ੍ਹ ਲਿਆ, ਕੁਝ ਮਾਰੇ ਗਏ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਜਜ਼ੀਆ ਭਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਗਏ। ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਧਾਰਣਾ ਅਨੁਸਾਰ ਜਜ਼ੀਆ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸੀ ਪਰ ਕਾਫਰਾਂ ਉੱਤੇ ਰਹਿਮ ਕਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਜਜ਼ੀਆ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਜਜ਼ੀਏ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਪਹਿਲੇ ਹਮਲਾਵਰ ਮੁਹੰਮਦ ਬਿਨ ਕਾਸਮ (੭੧੨ ਈ.) ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ ਅਤੇ ਅਕਬਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਖਿਲਜੀਆਂ, ਗੁਲਾਮਾਂ, ਲੋਧੀਆਂ ਅਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ।

ਜਿਹੜੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਿਆ, ਉਹ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਗਏ ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਸੱਤਾਧਾਰੀਆਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਣ ਦਾ ਲੋਚਾ ਰੱਖਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੁਰਕਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਅਪਣਾਅ ਲਈ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਛੱਡ ਨੀਲੇ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ:

-ਨੀਲ ਬਸਤ੍ਰ ਲੇ ਕਪੜੇ ਪਹਿਰੇ ਤੁਰਕ ਪਠਾਣੀ ਅਮਲੁ ਕੀਆ॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੦)

—ਨੀਲ ਵਸਤ੍ਰ ਪਹਿਰਿ ਹੋਵਹਿ ਪਰਵਾਣੁ॥ ਮਲੇਛ ਧਾਨੁ ਲੇ ਪੂਜਹਿ ਪੁਰਾਣੁ॥

(ਪੰਨਾ ੪੭੨)

ਨੀਲੇ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਣ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ‘ਸ਼ਬਦਾਰਥ’ ਦੇ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, “ਨੀਲੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾ ਕੇ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਨੀਲੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾਣਾ ਇਸਲਾਮੀ ਫੈਸ਼ਨ ਸੀ, ਹਿੰਦੂ ਲੋਕ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਫੈਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਗੁਲਾਮੀ ਨੂੰ ਨਿੰਦਦੇ ਹਨ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਧੋਗਤੀ ਦੀ ਜੋ ਤਸਵੀਰ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਹੋਰ ਕਿਧਰੇ ਘੱਟ ਹੀ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲੇਗੀ। ਹਿੰਦੂ ਪਰਜਾ (ਰਯਤਿ) ਸੀ, ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸੰਬੋਧਨ ਬਹੁਲਤਾ ਸਹਿਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਅੰਨ੍ਹੀ ਤਕ ਕਹਿ ਕੇ ਗਿਆਨਵਾਨ ਬਣਨ ਦੀ ਨਸਹੀਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਅਰਥ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਆਤਮ-ਪਛਾਣ ਤੋਂ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ) ਵੇਦਾਂ, ਪੁਰਾਣਾਂ, ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਧਾਰਮਿਕ ਗਿਆਨ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸੀ ਪਰ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਚੇਤਨਾ ਜਾਂ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਏਸੇ ਚੇਤਨਾ ਵੱਲ ਹੀ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਅਨੁਸ਼ਠਾਨ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਸਭ ਵਿਅਰਥ ਸਨ। ਸਵੈਮਾਣ, ਅਣਖ, ਗੈਰਤ, ਇੱਜ਼ਤ ਆਦਿ ਜੀਵਨ-ਮੁੱਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਇਹ ਜੀਵਨ-ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਉਹ ਹਰ ਪਲ, ਹਰ ਛਿਣ, ਹਰ ਘੜੀ ਮਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਇੰਜ ਅਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਬਹੁਭਾਂਤੀ ਸਮਕਾਲੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਵਚਨ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਕਈ ਪਰਤਾਂ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚਲਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਸਰਬਕਾਲੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਰਬ ਵਿਆਪਕ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ ਹਰ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਬਣੀ ਰਹੇਗੀ। ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਲੰਮੇਰੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਬਾਣੀਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਨਿਰੰਤਰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਾ ਸੋਮਾ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਅਰੰਭ ਹੋਈ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਮਰਯਾਦਾ ਵਿਚ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਆਤਮਾ-ਪਛਾਣ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਲਵਾਨ ਬਣਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਇਸ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਮਿਲਦੀ ਰਹੇ। ■

ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਮਹਲਾ ਪਹਿਲਾ: ਇਕ ਅਧਿਐਨ

—ਸਤਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਫੁਲਪੁਰ*

ਸੋਲਹਾ ਇਕ ਮਾਤਰਿਕ ਛੰਦ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ੧੬ ਪਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਪਦੇ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਚਰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਚਰਨ ਸਮਾਨ ਅਕਾਰ $੧੬+੧੬=੩੨$ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਅਤੇ ਤੀਸਰਾ ਚਰਨ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਚਰਨਾਂ ਜਿੰਨਾਂ ਲੰਮਾ $੧੬+੧੫=੩੧$ ਜਾਂ $੧੬+੧੩=੨੯$ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਛੰਦ ਦੀ ਚਾਲ ਮਧਮ, ਮਧੁਰ ਅਤੇ ਲੋਰੀ ਵਾਂਗ ਲੰਮੀ ਹੇਕ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਹਿਤਿਕ ਵੰਨਗੀ ਦੀ ਚਾਲ ਚਿਤ੍ਰਕਲਾ ਛੰਦ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ੬੧ ਮਾਤ੍ਰਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਸੋਲਹੇ ਵਿਚ ੬੧ ਜਾਂ ੬੩ ($੩੨+੨੯=੬੧$, $੩੨+੩੧=੬੩$) ਮਾਤ੍ਰਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਛੰਦ ਨੂੰ ਘਨਕਲਾ ਛੰਦ ਜਾਂ ਸ਼ੋਡਸ਼ਪਦੀ ਵੀ ਕਹਿ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੰਨਾ ੧੦੨੦ ਤੋਂ ੧੦੪੩ ਉੱਪਰ ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਪਹਿਲੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ੨੨, ਤੀਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ੨੪, ਚੌਥੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ੨ ਅਤੇ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ੧੪ ਸ਼ਬਦ ਅੰਕਿਤ ਹਨ। ਸੋਲਹਾ ਕਾਵਿ ਛੰਦ ਵਿਚ ੧੬ ਪਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਭਾਰਤੀ ਕਾਵਿ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਨੇਮ ਗੁਰਬਾਣੀ ਉੱਪਰ ਹੂਬਹੂ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਧੁਰੇਂ ਵਰਸੋਈ ਹੋਈ ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਚਾਰਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ ਕੁੱਲ ੬੨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਪਦਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੯ ਤੋਂ ੨੧ ਤੱਕ ਮਿਲਦੀ ਹੈ: ੯ ਪਦਿਆਂ ਦਾ ੧, ੧੫ ਪਦਿਆਂ ਦੇ ੯, ੧੬ ਪਦਿਆਂ ਦੇ ੪੫, ੧੭ ਪਦਿਆਂ ਦੇ ੬, ੨੧ ਪਦਿਆਂ ਦਾ ੧। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਦਿਆਂ ਅੰਦਰ ਰਹਾਓ ਦੀ ਕੋਈ ਤੁੱਕ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਦਰਜ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੱਥਲੇ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰਤਾ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਆਕਾਰ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਦਿਆਂ ਹਰੇਕ ਵਿਸ਼ੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕੁਝ ਕੁ ਪੰਗਤੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਅਧਿਐਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸੱਚ ਦਾ ਸੰਕਲਪ: ਮਾਰੂ ਸੋਲਹਿਆਂ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੱਚ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਬਾਰੇ ਭਰਪੂਰ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਦਾ ਸਥਿਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ।

ਉਸ ਸੱਚ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਨਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ:

ਸਾਚਾ ਸਚੁ ਸੋਈ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਈ॥ ਜਿਨਿ ਸਿਰਜੀ ਤਿਨ ਹੀ ਫੁਨਿ ਗੋਈ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੨੦)

*ਸੰਪਾਦਕ, ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਗਿਆਨ। ਮੋ: +੯੧ ੯੯੧੪੪-੧੯੪੮੪

ਅੱਗੇ ਇਸ ਪੂਰੇ ਸੋਹਲੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਪਸਾਰੇ ਨੂੰ ਉਸ ਸਾਚੇ (ਪਰਮਾਤਮਾ) ਦੇ ਸਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ। ਪੂਰਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਜਗਤ ਅਤੇ ਸਗਲੇ ਜੀਅ, ਜੰਤ, ਪਉਣ, ਪਾਣੀ, ਅਗਨੀ, ਸੂਰਜ, ਚੰਦ, ਪੁਰਖ, ਨਾਰੀ, ਭਵਰ, ਫੁੱਲ, ਫਲ, ਦਰੱਖਤ, ਜਲ, ਥਲ, ਸਾਗਰ, ਮਛ, ਕਛ, ਦਿਨ, ਰਾਤ ਆਦਿ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਹੈ:

ਆਪੇ ਪਉਣ ਪਾਣੀ ਬੈਸੰਤਰੁ . . .

ਆਪੇ ਸਸਿ ਸੂਰਾ ਪੂਰੇ ਪੂਰਾ॥

ਆਪੇ ਪੁਰਖੁ ਆਪੇ ਹੀ ਨਾਰੀ . . .

ਆਪੇ ਭਵਰੁ ਫੁਲੁ ਫਲੁ ਤਰਵਰੁ॥ ਆਪੇ ਜਲੁ ਥਲੁ ਸਾਗਰੁ ਸਰਵਰੁ॥

ਆਪੇ ਮਛੁ ਕਛੁ ਕਰਣੀਕਰੁ ਤੇਰਾ ਰੂਪੁ ਨ ਲਖਣਾ ਜਾਈ ਹੇ॥੬॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੨੦)

ਜੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਉਸ ਸਾਚੇ ਨਾਲ ਲਿਵ ਜੋੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਮੌਤ ਦਾ ਭੈ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਕਾਲੁ ਜਾਲੁ ਜਮੁ ਜੋਹਿ ਨ ਸਾਕੈ ਸਾਚੇ ਸਿਉ ਲਿਵ ਲਾਈ ਹੇ॥੪॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੨੦)

ਜਗਤ ਦਾ ਰਚਨਹਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪ ਹੀ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਵਿਚ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਆਪ ਹੀ ਉਹ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਵਿਚ ਉਸੇ ਦੀ ਜੋਤ ਮੌਜੂਦ ਹੈ:

ਸਰਬ ਜੀਆ ਜਗਿ ਜੋਤਿ ਤੁਮਾਰੀ ਜੈਸੀ ਪ੍ਰਭਿ ਫੁਰਮਾਈ ਹੇ॥੧੧॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੨੧)

ਪੁਰਾਤਨ ਭਾਰਤੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੂੰ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੂੰ ਪਾਲਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਸ਼ਿਵਜੀ ਨੂੰ ਸੰਘਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਸਮਸਤ ਕਾਇਨਾਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਰ ਤੇ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਦੇਵਤੇ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ:

ਬ੍ਰਹਮਾ ਬਿਸਨੁ ਮਹੇਸੁ ਦੁਆਰੈ ॥ ਉਭੇ ਸੇਵਹਿ ਅਲਖ ਅਪਾਰੈ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੨)

ਇਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤ੍ਰੈ-ਕਾਲ ਸਚਾਈ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਸਤਾ ਜੁਗਾਂ-ਜੁਗਾਂ ਤੱਕ ਵੀ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ:

ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਸਾਚਾ ਹੈ ਭੀ ਹੋਸੀ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੨੨)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਪਰਮ ਸੱਚ-ਹਸਤੀ ਅਲੱਖ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਲਖਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਸ ਪਰਮ ਹਕੀਕਤ ਕਰਤਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸੱਚ ਦਾ ਅੱਜ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ:

ਬੇਦ ਕਤੇਬੀ ਭੇਦੁ ਨ ਜਾਤਾ ॥ ਨਾ ਤਿਸੁ ਮਾਤ ਪਿਤਾ ਸੁਤ ਭ੍ਰਾਤਾ॥

ਸਗਲੇ ਸੈਲ ਉਪਾਇ ਸਮਾਏ ਅਲਖੁ ਨ ਲਖਣਾ ਜਾਈ ਹੇ॥੬॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੨੧)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਕਰਤਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪਰਮ ਸਤ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹੋਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਾਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਹੋਂਦ ਦਾ ਕਾਰਨ ਉਹ ਪਰਮ ਸਤ ਆਪ ਹੀ ਹੈ:

ਆਪਿ ਉਪਾਇਆ ਜਗਤੁ ਸਬਾਇਆ॥

ਜਿਨਿ ਸਿਰਿਆ ਤਿਨਿ ਧੰਧੈ ਲਾਇਆ॥

ਸਚੈ ਊਪਰਿ ਅਵਰ ਨ ਦੀਸੈ ਸਾਚੇ ਕੀਮਤਿ ਪਾਈ ਹੇ॥੮॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੨੩)
ਸੁੰਨ ਅਵਸਥਾ (ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਦਸ਼ਾ): ਇਸ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਪਸਾਰੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਕੀ ਸੀ, ਉਹ ਪਰਮ ਸਤ ਕਿਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਸੀ? ਮਾਰੂ ਸੋਲਹਿਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਵਰਣਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਪੂਰਬਲੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਤਾੜੀ, ਪੁੰਧੂਕਾਰ, ਗੁਬਾਰ, ਸੁੰਨ, ਗੁਪਤ ਆਦਿ ਸੰਕੇਤਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਜਗਤ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕਈ ਜੁਗਾਂ ਤੱਕ ਸਮਾਧੀ (ਤਾੜੀ) ਵਿਚ ਲੀਨ ਸੀ:

ਆਦਿ ਜੁਗਾਦੀ ਅਪਰ ਅਪਾਰੇ॥ ਆਦਿ ਨਿਰੰਜਨ ਖਸਮ ਹਮਾਰੇ॥

ਸਾਚੇ ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਵੀਚਾਰੀ ਸਾਚੇ ਤਾੜੀ ਲਾਈ ਹੇ॥੧॥

ਕੇਤਤਿਆ ਜੁਗ ਪੁੰਧੂਕਾਰੈ॥ ਤਾੜੀ ਲਾਈ ਸਿਰਜਣਹਾਰੈ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੨੨)

ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬੇਅੰਤ ਸਮਾਂ ਘੁੱਪ ਹਨੇਰੇ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਦਸ਼ਾ ਛਾਈ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਸਮਝ ਸਕਣਾ ਜਾਂ ਕਹਿ ਸਕਣਾ ਨਾ ਮੁਮਕਿਨ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਨਾ ਤਾਂ ਅਜੇ ਜਗਤ ਪ੍ਰਪੰਚ ਅਤੇ ਮਾਇਆ ਦੀ ਕੋਈ ਹੋਂਦ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਨਿਰਲੇਪ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਸੀ:

ਕੇਤੇ ਜੁਗ ਵਰਤੇ ਗੁਬਾਰੈ ॥ ਤਾੜੀ ਲਾਈ ਅਪਰ ਅਪਾਰੈ॥

ਪੁੰਧੂਕਾਰਿ ਨਿਰਾਲਮੁ ਬੈਠਾ ਨਾ ਤਦਿ ਧੰਧੁ ਪਸਾਰਾ ਹੇ॥੧॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੨੬)

ਹੁਣ ਇਕ ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਪੁੰਧੂਕਾਰਾ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਕਿਵੇਂ ਪਰਗਟ ਹੋਈ। ਕੀ ਇਸਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵੀ ਕੋਈ ਸੀ? ਇਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਵਿਚ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਨੇ ਆਪਣਾ ਆਪਾ ਆਪ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਆਪੇ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਬਿਧਾਤਾ॥

ਜਿਨਿ ਆਪੇ ਆਪਿ ਉਪਾਇ ਪਛਾਤਾ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੨੫)

ਬੇਅੰਤ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਵਰਤੀ ਰਹੀ ਪੁੰਧੂਕਾਰ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਉਸ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਧਰਤੀ, ਅਕਾਸ਼, ਦਿਨ, ਰਾਤ, ਚੰਦ, ਸੂਰਜ, ਖਾਣੀ, ਬਾਣੀ, ਬ੍ਰਹਮਾ, ਬਿਸ਼ਨ, ਮਹੇਸ਼, ਜੋਗੀ, ਜੰਗਲ, ਜਪ-ਤਪ, ਬ੍ਰਤ, ਪੂਜਾ ਆਦਿ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪੰਦਰਵੇਂ ਸੋਲਹੇ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਬਹੁਤ ਲੰਮੀ ਗਿਣਤੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ:

ਅਰਬਦ ਨਰਬਦ ਪੁੰਧੂਕਾਰਾ॥ ਧਰਣਿ ਨ ਗਗਨਾ ਹੁਕਮੁ ਅਪਾਰਾ॥

ਨਾ ਦਿਨੁ ਰੈਨਿ ਨ ਚੰਦੁ ਨ ਸੂਰਜੁ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧਿ ਲਗਾਇਦਾ॥੧॥

ਖਾਣੀ ਨ ਬਾਣੀ ਪਉਣ ਨ ਪਾਣੀ॥ ਓਪਤਿ ਖਪਤਿ ਨ ਆਵਣ ਜਾਣੀ॥

ਖੰਡ ਪਤਾਲ ਸਪਤ ਨਹੀ ਸਾਗਰ ਨਦੀ ਨ ਨੀਰੁ ਵਹਾਇਦਾ॥੨॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੩੫)

ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ: ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਅੰਤ ਸਮਾਂ ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਸੁੰਨ-ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਿਹਾ। ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਰਗੁਣ ਪਸਾਰੇ ਦਾ ਫੁਰਨਾ ਫੁਰਿਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਰਗੁਣ ਪਸਾਰਾ ਪਸਾਰਨਾ ਚੰਗਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਜਗਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ:

ਜਾ ਤਿਸੁ ਭਾਣਾ ਤਾ ਜਗਤੁ ਉਪਾਇਆ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੩੬)

ਇਹ ਜਗਤ ਪਸਾਰਾ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਬਾਹਰੋਂ ਕੋਈ ਪਦਾਰਥ ਲੈ ਕੇ ਨਹੀਂ ਪਸਾਰਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਸਿਰਫ ਆਪਣਾ ਰੂਪ ਹੀ ਵਟਾਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਜਗਤ ਪਸਾਰਾ ਉਸ ਸੂਖਮ, ਏਕੰਕਾਰ, ਨਿਰੰਕਾਰ, ਨਿਰਗੁਣ, ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਸਥੂਲ ਰੂਪ ਹੈ, ਸਰਗੁਣ ਰੂਪ ਹੈ। ਸੁੰਨ ਸਮਾਧੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਸਮੇਂ ਉਹ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੀ। ਸਰਗੁਣ ਪਸਾਰਾ ਪਸਾਰ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਆਪਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਖੰਡ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਪਾਤਾਲ ਅਰੰਭੇ ਗੁਪਤਹੁ ਪਰਗਟੀ ਆਇਦਾ॥੧੫॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੩੬)

ਇਸ ਜਗਤ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਮੰਨਿਆ ਹੈ:

ਜਗੁ ਤਿਸ ਕੀ ਛਾਇਆ ਜਿਸੁ ਬਾਪੁ ਨ ਮਾਇਆ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੩੮)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਰਗੁਣ ਪਸਾਰੇ (ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ) ਦਾ ਮੂਲ ਸੁੰਨ ਕਲਾ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ:

ਸੁੰਨ ਕਲਾ ਅਪਰੰਪਰਿ ਧਾਰੀ॥ ਆਪਿ ਨਿਰਾਲਮੁ ਅਪਰ ਅਪਾਰੀ॥

ਆਪੇ ਕੁਦਰਤਿ ਕਰਿ ਕਰਿ ਦੇਖੈ ਸੁੰਨਹੁ ਸੁੰਨੁ ਉਪਾਇਦਾ॥੧॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੩੭)

ਉਪਰੋਕਤ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵਿਚ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਸੁੰਨ ਹੈ ਜੋ ਸੁੰਨ ਕਲਾ ਹੈ, ਉਹ ਏਕੰਕਾਰ, ਨਿਰੰਕਾਰ, ਨਿਰਗੁਣ, ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ। ਇਹ ਸੁੰਨ ੧੬ ਦਾ ੧ ਹੈ ਜੋ ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚ ਹੈ। ਉਪਰਿ ਏਕੰਕਾਰੁ ਨਿਰਾਲਮੁ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧਿ ਲਗਾਇਆ ਦੂਸਰਾ ਸੁੰਨ ਸਾਕਾਰ ਹੈ, ਸਰਗੁਣ ਹੈ, ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ, ਇਹ ੧੬ ਦਾ (੬) ਓਅੰਕਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਵਿਚ ਸਰਗੁਣ ਪਸਾਰੇ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ:

ਓਅੰਕਾਰਿ ਬ੍ਰਹਮਾ ਉਤਪਤਿ॥ ਓਅੰਕਾਰੁ ਕੀਆ ਜਿਨਿ ਚਿਤਿ॥

ਓਅੰਕਾਰਿ ਸੈਲ ਜੁਗ ਭਏ॥ ਓਅੰਕਾਰਿ ਬੇਦ ਨਿਰਮਏ॥ (ਪੰਨਾ ੯੨੯)

ਪਰ ਇੱਥੇ ਮਾਰੂ ਸੋਲਹਿਆਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਮਸਤ ਕਾਇਨਾਤ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਸੁੰਨ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ:

ਸੁੰਨਹੁ ਬ੍ਰਹਮਾ ਬਿਸਨੁ ਮਹੇਸੁ ਉਪਾਏ॥ ਸੁੰਨੇ ਵਰਤੇ ਜੁਗ ਸਬਾਏ॥ . . .

ਸੁੰਨਹੁ ਚੰਦੁ ਸੂਰਜੁ ਗੈਣਾਰੇ॥ ਤਿਸ ਕੀ ਜੋਤਿ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਸਾਰੇ॥ . . .

ਸੁੰਨਹੁ ਧਰਤਿ ਅਕਾਸੁ ਉਪਾਏ॥ ਬਿਨੁ ਥੰਮਾ ਰਾਖੇ ਸਚੁ ਕਲ ਪਾਏ॥ . . .

ਸੁੰਨਹੁ ਸਪਤ ਪਾਤਾਲ ਉਪਾਏ॥ ਸੁੰਨਹੁ ਭਵਣ ਰਖੇ ਲਿਵ ਲਾਏ॥ . . .

ਸੁੰਨਹੁ ਉਪਜੇ ਦਸ ਅਵਤਾਰਾ॥ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਉਪਾਇ ਕੀਆ ਪਸਾਰਾ॥ . . .

ਪੰਚ ਤਤੁ ਸੁੰਨਹੁ ਪਰਗਾਸਾ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੩੭)

ਜੀਵ: ਉਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਜਗਤ ਰਚਨਾ ਰਚ ਕੇ ਇਸ ਵਿਚ ਬਿਅੰਤ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਜੀਵ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਹਨ ਜੋ ਉਸਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਹਨ:

ਲਖ ਚਉਰਾਸੀਹ ਜੀਅ ਉਪਾਏ ਭਾਣੈ ਸਾਹ ਲਵਾਇਦਾ॥੪॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੩੪)

ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਜੀਵ ਸਿਰਜਣਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜ ਤੱਤ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ। ਫਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਸੰਯੋਗ ਤੋਂ, ਨਿਰੋਲ ਆਪਣੇ ਆਪੇ ਤੋਂ ਦੇਹਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ:

ਪੰਚ ਤਤੁ ਸੁੰਨਹੁ ਪਰਗਾਸਾ॥ ਦੇਹ ਸੰਜੋਗੀ ਕਰਮ ਅਭਿਆਸਾ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੩੭)

ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਰਿਜਕ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਸਭ ਨੂੰ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈ:

ਜੀਅ ਉਪਾਇ ਰਿਜਕੁ ਦੇ ਆਪੇ ਸਿਰਿ ਸਿਰਿ ਹੁਕਮੁ ਚਲਾਇਆ॥੧॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੪੨)

ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਉਸ ਦੀ ਸਿਖਾਈ ਹੋਈ ਜੀਵਨ-ਜਾਂਚ ਗੁਪਤ ਵਰਤ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਆਸਰੇ ਸਭ ਜੀ ਰਹੇ ਹਨ:

ਜੀਆ ਅੰਦਰਿ ਜੁਗਤਿ ਸਮਾਈ ਰਹਿਓ ਨਿਰਾਲਮੁ ਰਾਇਆ॥੧॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੩੮)

ਮਨੁੱਖਾ ਸਰੀਰ: ਮਾਤਾ ਦੀ ਰਕਤ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਬਿੰਦ (ਵੀਰਜ) ਤੋਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਮਨੁੱਖਾ ਸਰੀਰ ਦੀ ਘਾਤਤ ਘੜ ਕੇ ਆਪਣੀ ਜੋਤ ਇਸ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਟਿਕਾਈ ਹੈ:

ਮਾ ਕੀ ਰਕਤੁ ਪਿਤਾ ਬਿੰਦੁ ਧਾਰਾ॥ ਮੂਰਤਿ ਸੂਰਤਿ ਕਰਿ ਆਪਾਰਾ॥

ਜੋਤਿ ਦਾਤਿ ਜੇਤੀ ਸਭ ਤੇਰੀ ਤੂ ਕਰਤਾ ਸਭ ਠਾਈ ਹੇ॥੪॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੨੨)

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖਾ ਸਰੀਰ ਵੀ ਇਕ ਨਗਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰੈਣ ਬਸੇਰੇ ਲਈ ਕੀਤੀ ਹੈ:

ਕਾਇਆ ਨਗਰੁ ਨਗਰੁ ਗੜੁ ਅੰਦਰਿ॥ ਸਾਚਾ ਵਾਸਾ ਪੁਰਿ ਗਗਨੰਦਰਿ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੩੩)

ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਹਰੇਕ ਸਰੀਰ ਰੂਪੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਨੌਂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਰੱਖੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਸਰੀਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਵਾਸੀ ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਬਾਹਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਈ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਸਰੀਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਇਕ ਦਸਵਾਂ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਵੀ ਹੈ, ਜੋ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਗੁਪਤ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਜੀਵ ਆਤਮਾ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਜੀਵ ਉੱਪਰ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਆਪ ਹੀ ਇਸ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣਾ ਆਪਾ ਪਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੈ:

ਦੇਹੀ ਨਗਰੀ ਨਉ ਦਰਵਾਜੇ॥ ਸਿਰਿ ਸਿਰਿ ਕਰਣੈਹਾਰੈ ਸਾਜੇ॥

ਦਸਵੈ ਪੁਰਖੁ ਅਤੀਤੁ ਨਿਰਾਲਾ ਆਪੇ ਅਲਖੁ ਲਖਾਇਆ॥੪॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੩੯)

ਫਿਰ ਜੀਵ ਨੂੰ ਸੋਝੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਾਇਆ ਰੂਪੀ ਕਿਲ੍ਹਾ (ਇਹ ਸਰੀਰ) ਕੇਵਲ ਮੇਰੇ ਲਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਗੋਂ ਇਹ ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੈਠਣ

ਲਈ ਤਖਤ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ:

ਕਾਇਆ ਗੜ ਮਹਲ ਮਹਲੀ ਪ੍ਰਭੁ ਸਾਚਾ ਸਚੁ ਸਾਚਾ ਤਖਤੁ ਰਚਾਇਆ॥੧੨॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੩੯)

ਇਹ ਸੋਝੀ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਜੀਵ ਇਸ ਦੇਹੀ ਨੂੰ ਫਿਰ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਗਲਤਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਫਿਰ ਉਹ ਵਿਸਟਾ ਰੂਪੀ ਨਸ਼ਿਆ ਨੂੰ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਦੇਹੀ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦਾ ਹੈ।

ਸਰੀਰ ਦੀ ਨਾਸ਼ਮਾਨਤਾ: ਜੋ ਵੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਆਇਆ ਹੈ ਉਸ ਨੇ ਅਖੀਰ ਇਕ ਦਿਨ ਇਥੋਂ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਅਗਿਆਨੀ ਮਨੁੱਖ ਘਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੇ ਜਨਮ ਲੈਣ 'ਤੇ ਬੜੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਵਾਜੇ ਵਜਦੇ ਹਨ, ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਵਧਾਈਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਤ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਵੀ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਜਨਮ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਰਣ ਦਾ ਮਹੁਰਤ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਲਿਖਵਾ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ:

ਜਨਮੇ ਕਉ ਵਾਜਹਿ ਵਾਧਾਏ॥ ਸੋਹਿਲੜੇ ਅਗਿਆਨੀ ਗਾਏ॥

ਜੋ ਜਨਮੈ ਤਿਸੁ ਸਰਪਰ ਮਰਣਾ ਕਿਰਤੁ ਪਇਆ ਸਿਰਿ ਸਾਹਾ ਹੇ॥੧॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੩੨)

ਜੀਵ ਨੂੰ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸਰੀਰਕ ਜਾਮਾ ਦੇ ਕੇ ਭੇਜਣਾ ਅਤੇ ਵਾਪਸ ਬੁਲਾਉਣਾ ਤਾਂ ਉਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਰਜਾ ਹੈ। ਉਹ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਬੁਲਾ ਲਵੇ ਚਾਹੇ ਭਰ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਬੁਲਾ ਲਵੇ। ਪਿਛੋਂ ਮੇਰਾ ਮੇਰਾ ਕਰ ਕੇ ਰੋਣਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਰਜਾ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਹੋਣਾ ਹੈ:

ਬਾਲਕੁ ਮਰੈ ਬਾਲਕੁ ਕੀ ਲੀਲਾ॥ ਕਹਿ ਕਹਿ ਰੋਵਹਿ ਬਾਲੁ ਰੰਗੀਲਾ॥

ਜਿਸ ਕਾ ਸਾ ਸੋ ਤਿਨ ਹੀ ਲੀਲਾ ਭੂਲਾ ਰੋਵਣਹਾਰਾ ਹੇ॥੨॥

ਭਰਿ ਜੋਬਨਿ ਮਰਿ ਜਾਹਿ ਕਿ ਕੀਜੈ॥ ਮੇਰਾ ਮੇਰਾ ਕਰਿ ਰੋਵੀਜੈ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੨੭)

ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ: ਮਾਤਾ ਦੇ ਗਰਭ ਵਿਚ ਜੀਵ ਸਵਾਸ-ਸਵਾਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿਮਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਮਾਇਆ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਇਹ ਜੀਵ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਜਨਮ ਦੀ ਬਾਜੀ ਹਾਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਗਰਭ ਕੁੰਡਲ ਮਹਿ ਉਰਧ ਧਿਆਨੀ॥ ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਅੰਤਰਜਾਮੀ॥

ਸਾਸਿ ਸਾਸਿ ਸਚੁ ਨਾਮੁ ਸਮਾਲੇ ਅੰਤਰਿ ਉਦਰ ਮਝਾਰਾ ਹੇ॥੫॥

ਚਾਰਿ ਪਦਾਰਥ ਲੈ ਜਗਿ ਆਇਆ॥ ਸਿਵ ਸਕਤੀ ਘਰਿ ਵਾਸਾ ਪਾਇਆ॥

ਏਕੁ ਵਿਸਾਰੇ ਤਾ ਪਿੜ ਹਾਰੇ ਅੰਧੁਲੈ ਨਾਮੁ ਵਿਸਾਰਾ ਹੇ॥੬॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੨੬)

ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਤੋਂ ਸਖਣਾ ਮਨੁੱਖ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਦੇ ਗੋੜ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਗਰਭ ਜੋਨੀਆਂ ਭੋਗਦਾ ਹੈ:

ਬਿਨੁ ਸਿਮਰਨ ਆਵਹਿ ਫੁਨਿ ਜਾਵਹਿ ਗ੍ਰਭ ਜੋਨੀ ਨਰਕ ਮਝਾਰਾ ਹੇ॥੯॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੩੦)

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਭੁਲਾ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਬਦਨਾਮੀ ਦਾ ਟਿੱਕਾ ਮੱਥੇ ਉੱਤੇ ਲਾ ਕੇ ਇੱਥੋਂ ਚਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਰ ਤੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਸਖਣੇ ਝੂਠੇ ਲੋਕ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਇਸ ਲਈ ਉੱਥੇ ਇਹ ਜੀਵ ਖੁਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:

ਨਾਮੁ ਵਿਸਾਰਿ ਚਲੈ ਮੁਹਿ ਕਾਲੈ ਦਰਗਹ ਝੂਠੁ ਖੁਆਰਾ ਹੇ॥੧੧॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੨੭)

ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ: ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਹੀ ਜੀਵਨ ਜਾਂਚ ਲਈ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਉੱਪਰ ਚਲਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਹੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਹੀ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਭੁੱਲੇ ਹੋਇਆ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਜੀਵਨ ਜਾਂਚ ਦੱਸ ਕੇ ਸਹੀ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਤੋਰਦਾ ਹੈ। ਕੁਰਾਹੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਰਾਹੇ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਦੁੱਖ ਭੰਜਨ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਦਿਨ ਰਾਤ ਨਿਰੰਤਰ ਅਰਾਧਨਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਮਿਤਰਤਾ ਪਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ:

ਭੁਲੇ ਸਿਖ ਗੁਰੂ ਸਮਝਾਏ॥ ਉਝੜਿ ਜਾਏ ਮਾਰਗਿ ਪਾਏ॥

ਤਿਸੁ ਗੁਰ ਸੇਵਿ ਸਦਾ ਦਿਨੁ ਰਾਤੀ ਦੁਖ ਭੰਜਨ ਸੰਗਿ ਸਖਾਤਾ ਹੇ॥੧੩॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੩੨)

ਇਕ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਉਪਮਾ ਦੱਸਦਿਆਂ ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਇਕ ਬਹੁਤ ਖੂਬਸੂਰਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਚਮਕ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਚਾਨਣ ਨੂੰ ਵੇਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਬਰਕਤ ਨਾਲ ਜਦੋਂ ਇਸ ਜੀਵ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਰੁਜ਼ਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਦਿਨ ਰਾਤ ਹਰ ਸਮੇਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਜੋਤ ਨੂੰ ਸਰਬ ਵਿਆਪਕ ਦੇਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਅਨੰਦ ਸਰੂਪ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰਭੂ ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਦੇਖਿਆ ਹੈ, ਪੂਰੇ ਗੁਰੂ ਨੇ ਹੀ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ:

ਨਿਸਿ ਦਾਮਨਿ ਜਿਉ ਚਮਕਿ ਚੰਦਾਇਣੁ ਦੇਖੈ॥ ਅਹਿਨਿਸਿ ਜੋਤਿ ਨਿਰੰਤਰਿ ਪੇਖੈ॥

ਆਨੰਦ ਰੂਪੁ ਅਨੂਪੁ ਸਰੂਪਾ ਗੁਰਿ ਪੂਰੈ ਦੇਖਾਇਆ॥੨॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੪੧)

ਅਜਿਹੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਕਰ ਪਾਉਣੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਵਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਅਤੇ ਮਹੇਸ਼ ਆਦਿਕ ਦੇਵਤੇ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਦਾ ਅਥਾਹ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕੇ। ਗੁਰੂ ਜਿਸ ਉੱਪਰ ਆਪ ਮਿਹਰ ਕਰੇ ਉਹੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ:

ਗੁਰ ਕੀ ਭਗਤਿ ਕਰਹਿ ਕਿਆ ਪ੍ਰਾਣੀ॥ ਬ੍ਰਹਮੈ ਇੰਦ੍ਰਿ ਮਹੇਸਿ ਨ ਜਾਣੀ॥

ਸਤਿਗੁਰੁ ਅਲਖੁ ਕਹਹੁ ਕਿਉ ਲਖੀਐ ਜਿਸੁ ਬਖਸੇ ਤਿਸਹਿ ਪਛਾਤਾ ਹੇ॥੧੪॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੩੨)

ਸਦਾਚਾਰਕ ਜੀਵਨ: ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਸਦਾਚਾਰ ਜੀਵਨ ਉੱਪਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮਾਰੂ ਸੋਲਹਿਆ ਵਿਚ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਦਾਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਲਈ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ, ਈਰਖਾ, ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਹਉਮੈ, ਮਾੜੇ ਬਚਨ ਆਦਿ ਬੁਰਿਆਈਆਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦੁਆਰਾ ਸਚ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਬਣਨ ਦਾ

ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ:

—ਛੋਡਿਹੁ ਨਿੰਦਾ ਤਾਤਿ ਪਰਾਈ॥ ਪੜਿ ਪੜਿ ਦੜਹਿ ਸਾਤਿ ਨ ਆਈ॥ . . .

ਛੋਡਹੁ ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧੁ ਬੁਰਿਆਈ॥ ਹਉਮੈ ਧੰਧੁ ਛੋਡਹੁ ਲੰਪਟਾਈ॥ . . .

ਬੋਲਹੁ ਸਾਚੁ ਪਛਾਣਹੁ ਅੰਦਰਿ॥ ਦੂਰਿ ਨਾਹੀ ਦੇਖਹੁ ਕਰਿ ਨੰਦਰਿ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੨੬)

—ਕਿਸ ਹੀ ਮੰਦਾ ਆਖਿ ਨ ਚਲੈ ਸਚਿ ਖਰਾ ਸਚਿਆਰਾ ਹੇ॥੧੪॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੨੭)

—ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧੁ ਪਰਹਰੁ ਪਰ ਨਿੰਦਾ॥ ਲਬੁ ਲੋਭੁ ਤਜਿ ਹੋਹੁ ਨਿਚਿੰਦਾ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੪੧)

ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ: ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਆਗਮਨ ਸਮੇਂ ਸਚ ਧਰਮ ਖੰਡ ਲਾ ਕੇ ਉੱਠ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪਾਖੰਡ ਧਰਮ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾ ਤੇ ਕੀਤੇ ਪਾਖੰਡਾਂ ਅਤੇ ਕਰਮਕਾਂਡਾਂ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕੇ ਕਈ ਲੋਕ ਧਰਮ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਗੀ ਬਣ ਕੇ ਬਸਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਨੰਗੇ ਘੁੰਮਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਭੁੱਖੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਹਠ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨ ਲੀਲਾ ਹੀ ਖਤਮ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਅੰਨ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਤੀਰਥਾਂ ਤੇ ਭਟਕਦੇ ਹਨ। ਧੂਣੀਆਂ ਬਾਲ ਕੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਤਪਾ ਕੇ ਕਸ਼ਟ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਤੋਂ ਸੱਖਣੇ ਅਜਿਹੇ ਅਖੌਤੀ ਤਿਆਗੀ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪੰਥ ਸਫਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਪਾਉਂਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਨਾਮ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ:

ਇਕਿ ਨਾਗੇ ਭੁਖੇ ਭਵਹਿ ਭਵਾਏ ॥ ਇਕਿ ਹਨੁ ਕਰਿ ਮਰਹਿ ਨ ਕੀਮਤਿ ਪਾਏ॥ . . .

ਇਕਿ ਤੀਰਥਿ ਨਾਵਹਿ ਅੰਨੁ ਨ ਖਾਵਹਿ॥ ਇਕਿ ਅਗਨਿ ਜਲਾਵਹਿ ਦੇਹ ਖਪਾਵਹਿ॥

ਰਾਮ ਨਾਮ ਬਿਨੁ ਮੁਕਤਿ ਨ ਹੋਈ ਕਿਤੁ ਬਿਧਿ ਪਾਰਿ ਲੰਘਾਈ ਹੇ॥੧੪॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੨੪)

ਇਕ ਜਗ੍ਹਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਜੋਗੀ ਦੇ ਪਾਖੰਡ ਧਰਮ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੋਗੀ ਲੱਕੜਾਂ ਬਾਲ ਕੇ ਸੁਆਹ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡੇ ਉੱਪਰ ਸੁਆਹ ਮਲ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਿਆਗੀ ਹੋਣ ਦਾ ਅਡੰਬਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕ੍ਰੋਧ ਅਤੇ ਹਉਮੈ ਦੀ ਪ੍ਰਚੰਡ ਅਗਨੀ ਬਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਤਿਆਗ ਦੇ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਪਾਖੰਡਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜੋਗੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਾਪ ਲਈ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਭ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਤੀਰਥ, ਵਰਤ, ਭੋਸ਼, ਨਿਉਲੀ ਕਰਮ, ਰੇਚਕ, ਕੁੰਭਕ, ਪੂਰਕ, ਨਾਤੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸੁਆਸਾਂ ਦਾ ਹੋਰ-ਫੇਰ ਇਹ ਸਭ ਪਾਖੰਡ ਧਰਮ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੀ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਮਹਾਂਰਸ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਚਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

ਕਰਹਿ ਬਿਭੁਤਿ ਲਗਾਵਹਿ ਭਸਮੈ ॥ ਅੰਤਰਿ ਕ੍ਰੋਧੁ ਚੰਡਾਲੁ ਸੁ ਹਉਮੈ॥

ਪਾਖੰਡ ਕੀਨੇ ਜੋਗੁ ਨ ਪਾਈਐ ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਅਲਖੁ ਨ ਪਾਇਆ॥੧੨॥

ਤੀਰਥ ਵਰਤ ਨੇਮ ਕਰਹਿ ਉਦਿਆਨਾ ॥ ਜਤੁ ਸਤੁ ਸੰਜਮੁ ਕਥਹਿ ਗਿਆਨਾ॥

ਰਾਮ ਨਾਮ ਬਿਨੁ ਕਿਉ ਸੁਖ ਪਾਈਐ ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਭਰਮੁ ਨ ਜਾਇਆ॥੧੩॥
 ਨਿਉਲੀ ਕਰਮ ਭੁਇਅੰਗਮ ਭਾਠੀ ॥ ਰੇਚਕ ਕੁੰਭਕ ਪੂਰਕ ਮਨ ਹਾਠੀ॥
 ਪਾਖੰਡ ਧਰਮੁ ਪ੍ਰੀਤਿ ਨਹੀ ਹਰਿ ਸਉ ਗੁਰ ਸਬਦ ਮਹਾ ਰਸੁ ਪਾਇਆ॥੧੪॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੪੩)

ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਨਮੁਖ: ਸਮੁੱਚੀ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਤੇ ਮਾਰੂ ਸੋਲਹਿਆ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੁਆਰਾ ਸਾਜੀ ਬਹੁਭਾਂਤੀ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਦੋ ਮਾਰਗਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ:

ਵੇਕੀ ਵੇਕੀ ਜੰਤ ਉਪਾਏ॥ ਦੁਇ ਪੰਦੀ ਦੁਇ ਰਾਹ ਚਲਾਏ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੩੨)

ਇਹ ਦੋ ਰਸਤੇ ਗੁਰਮੁੱਖਤਾ ਤੇ ਮਨਮੁੱਖਤਾ ਦੇ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਮਨੁੱਖ ਗੁਰੂ ਦੀ ਦੱਸੀ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁੱਖ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਜੋ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਤ ਦੇ ਉਲਟ ਆਪਣੀ ਮਤ (ਮਨ) ਅਨੁਸਾਰ ਚੱਲਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਨਮੁੱਖ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਵਰਨਣ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਮਾਰੂ ਸੋਲਹਿਆ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਤ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਮਾਇਆ ਵੱਲੋਂ ਸੁਚੇਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪੁੰਜੀ ਬਚਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਮਨਮੁਖ ਮਾਇਆ ਦੇ ਮੋਹ ਵਿਚ ਗਲਤਾਨ ਰਹਿ ਕੇ ਆਤਮਕ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸਰਮਾਇਆ ਲੁਟਾ ਬੈਠਦੇ ਹਨ:

ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਾਗਿ ਰਹੇ ਦਿਨ ਰਾਤੀ॥ ਸਾਚੇ ਕੀ ਲਿਵ ਗੁਰਮਤਿ ਜਾਤੀ॥

ਮਨਮੁਖ ਸੋਇ ਰਹੇ ਸੇ ਲੂਟੇ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਬਤੁ ਭਾਈ ਹੇ॥੪॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੨੪)

ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਤ ਵਿਸਾਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੁਰਨ ਵਾਲਾ ਸਾਕਤ (ਮਨਮੁਖ) ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਦੁੱਖ ਸਹੇੜਦਾ ਹੈ:

ਸਭੁ ਕੋ ਬੋਲੈ ਆਪਣ ਭਾਣੈ॥ ਮਨਮੁਖ ਦੂਜੈ ਬੋਲਿ ਨ ਜਾਣੈ॥

ਅੰਧੁਲੇ ਕੀ ਮਤਿ ਅੰਧਲੀ ਬੋਲੀ ਆਇ ਗਇਆ ਦੁਖੁ ਤਾਹਾ ਹੇ॥੧੧॥

ਦੁਖ ਮਹਿ ਜਨਮੈ ਦੁਖ ਮਹਿ ਮਰਣਾ॥ ਦੁਖੁ ਨ ਮਿਟੈ ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਕੀ ਸਰਣਾ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੩੩)

ਆਰਤੀ: ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪਣੇ ਧਨਾਸਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚਲੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਆਰਤੀ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੇ ਤੇਹਰਵੇਂ ਸੋਲਹੇ ਦੇ ਇਕ ਪਦੇ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਬਨਸਪਤੀ ਤੇਰੇ ਅੱਗੇ ਫੁੱਲ ਭੇਟ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਤੇਰੀ ਮਾਲਣ ਹੈ ਤੇ ਜਿਹੜੀ ਹਵਾ ਫੇਰੀਆਂ ਲੈਂਦੀ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ ਉਹ ਮਾਨੋ ਤੇਰੇ ਉੱਪਰ ਚਵਰ ਝੁਲਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਜਗਤ ਮਹਲ ਵਿਚ ਤੂੰ ਆਪ ਹੀ ਚੰਦ ਤੇ ਸੂਰਜ ਮਾਨੋ ਦੀਵੇ ਜਗਾ ਕੇ ਰੱਖੇ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਅਦਭੁੱਤ ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਦਸ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਚੰਦਰਮਾ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਚੰਦਰਮਾ ਦੇ ਘਰ ਸੂਰਜ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਭਾਵ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਚੰਦਰਮਾ ਉੱਪਰ ਪੈਣ

ਨਾਲ ਉਹ ਚਮਕਦਾ ਹੈ:

ਭਾਰ ਅਠਾਰਹ ਮਾਲਣਿ ਤੇਰੀ॥ ਚਉਰੁ ਢੁਲੈ ਪਵਣੈ ਲੈ ਫੇਰੀ॥

ਚੰਦ ਸੂਰਜ ਦੁਇ ਦੀਪਕ ਰਾਖੇ ਸਸਿ ਘਰਿ ਸੂਰ ਸਮਾਇਆ॥੬॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੩੩)

ਮੁਕਤੀ: ਭਾਰਤੀ ਧਰਮ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਸਦੇਹ ਮੁਕਤੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤੀ ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਦੂਸਰੀ ਹੈ ਵਿਦੇਹ ਮੁਕਤੀ, ਮਰਨ ਉਪਰੰਤ ਅਵਾਗਾਉਣ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ। ਮਾਰੂ ਸੋਲਹਿਆ ਵਿਚ ਦੋਨੋਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਕਿਸਮ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜੀਂਦੇ ਜੀਅ ਮਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਆਪਣਾ ਆਪਾ (ਹਉਮੇ) ਮਾਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਹਉਮੈਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਲੈਣ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਹਾਸਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਸੰਭਵ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:

ਸਚੁ ਕਹਹੁ ਸਚੈ ਘਰਿ ਰਹਣਾ॥ ਜੀਵਤ ਮਰਹੁ ਭਵਜਲੁ ਜਗੁ ਤਰਣਾ॥

ਗੁਰੁ ਬੋਹਿਥੁ ਗੁਰੁ ਬੇੜੀ ਤੁਲਹਾ ਮਨ ਹਰਿ ਜਪਿ ਪਾਰਿ ਲੰਘਾਇਆ॥੧॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੪੦)

ਅਸਲ ਵਿਚ ਵਾਸਨਾਵਾਂ ਹੀ ਦੂਸਰਾ ਜਨਮ ਧਾਰਨ ਕਰਵਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ:

ਜੁਗਿ ਜੁਗਿ ਮੇਰੁ ਸਰੀਰ ਕਾ ਬਾਸਨਾ ਬਧਾ ਆਵੈ ਜਾਵੈ। (ਵਾਰ ੧:੧੫)

ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਸਚੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸਰਣ ਪੈ ਕੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦੁਆਰਾ ਵਾਸਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਲਿਆ ਉਹ ਫਿਰ ਮਾਤਾ ਦੇ ਗਰਭ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਉਸ ਦਾ ਸ਼ੁੱਧ ਹੋਇਆ ਆਤਮ ਤਤ ਪਰਮ ਤਤ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਸਮਾ ਕੇ ਇਕ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਸਚੁ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਸਚੁ ਹੈ ਸਰਣਾ॥ ਸਚੁ ਗੁਰੁ ਸਬਦੁ ਜਿਤੈ ਲਗਿ ਤਰਣਾ॥

ਅਕਥੁ ਕਥੈ ਦੇਖੈ ਅਪਰੰਪਰੁ ਫੁਨਿ ਗਰਭਿ ਨ ਜੋਨੀ ਜਾਇਆ॥੪॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੪੦)

ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਦੇਵੈ ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਇਉ ਸਲਲੈ ਸਲਲ ਮਿਲਾਤਾ ਹੇ॥੧੨॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੩੧)

ਪਰ ਪੂਰੇ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਮੁਕਤੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਅਤੇ ਜੀਵ ਦਾ ਆਵਾ ਗਵਣ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ:

ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਮੁਕਤਿ ਨ ਆਵੈ ਜਾਵੈ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੪੦)

ਮੁਕਤੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਦਾਨ, ਪੁੰਨ ਤੀਰਥ ਆਦਿਕ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੁਕਤੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਨਾਮ ਪਦਾਰਥ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀਆਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

ਕਰਮ ਧਰਮ ਕਰਿ ਮੁਕਤਿ ਮੰਗਾਹੀ॥ ਮੁਕਤਿ ਪਦਾਰਥੁ ਸਬਦਿ ਸਲਾਹੀ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੨੪) ■

ਗੁਰੂ-ਗ੍ਰੰਥ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਪੰਥ ਦਾ ਸਿੱਖ-ਸਿੱਧਾਂਤ

—ਡਾ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ*

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਅਰੰਭ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਸੰਗਤ ਦੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਘਟ-ਘਟ ਵਿਚ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਬ-ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਵੀਕਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਨਮਿਤ ਕਾਰਨ (efficient cause) ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਕਾਰਨ (Material Cause) ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ ‘ਸ਼ਬਦ’ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਪੋਥੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਇਆ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ‘ਪੋਥੀ ਜਬਾਨ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੋਗ ਮਿਲੀ।’ ਕਾਲਾਂਤਰ ਵਿਚ ਇਹੀ ਪੋਥੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਘਾਲਣਾ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਆਦਿ-ਬੀੜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਸਮਾਨ ਕੀਤਾ— ਪੋਥੀ ਪਰਮੇਸਰ ਕਾ ਥਾਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸਰੀਰੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਪੋਥੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਾਂ ਫਿਰ ਗ੍ਰੰਥ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਹੀ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਸਮੇਂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮੰਨਣ ਦੇ ਤੱਥ ‘ਤੇ ਪੱਕੀ ਮੁਹਰ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਤਿਅੰਤ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਦਾ ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਇਸ ਹਕੀਕਤ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਾ ਹੈ:

ਜੋ ਸਿਖ ਗੁਰ ਦਰਸਨ ਕੀ ਚਾਹਿ।

ਦਰਸਨ ਕਰੇ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਆਹਿ। . . .

ਜੋ ਮਮ ਸਾਥ ਚਾਹੇ ਕਰਿ ਬਾਤ।

ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਪੜੈ ਬਿਚਾਰਹਿ ਸਾਥ। ੧੦।

ਮੇਰਾ ਰੂਪ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਜਾਨ।

ਇਸ ਮੇਂ ਭੇਦ ਨ ਰੰਚਕ ਮਾਨ। ੧੧।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪੂਰਾ ਸਮਰਪਣ-ਭਾਵ ਜਿੱਥੇ ਅਤਿ ਲੁੜੀਂਦਾ ਤੱਤ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੇ ਅਜਿਹੇ ਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਜਾਂ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਵਰਤਦੇ ਵਿਚਰਦੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਯਥਾ:

—ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਅੰਦਰਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਵਰਤੈ ਜੋ ਸਿਖਾਂ ਨੋ ਲੋਚੈ ਸੋ ਗੁਰ ਖੁਸੀ ਆਵੈ॥

(ਪੰਨਾ ੩੧੭)

—ਗੁਰੂ ਸਿਖੁ ਸਿਖੁ ਗੁਰੂ ਹੈ ਏਕੋ ਗੁਰ ਉਪਦੇਸੁ ਚਲਾਏ॥

(ਪੰਨਾ ੪੪੪)

—ਵਿਚਿ ਸੰਗਤਿ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਵਰਤਦਾ ਬੁਝਹੁ ਸਬਦ ਵੀਚਾਰਿ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੧੪)

ਸ਼ਬਦ ਅਥਵਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਅਮਲ ਵਿਚ

*ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਤੇ ਮੁਖੀ, ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ।

ਧਾਰਨ ਕਾਰਨ ਵਾਲੇ ਸਮੂਹ ਦਾ ਹੀ ਨਾਮ ਪੰਥ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਦਰਅਸਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਸੰਗਤ ਦਾ ਇਕੱਠ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ, ਸੰਗਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕੇਵਲ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਕ ਇਕੱਠ ਮਾਤਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਸਨ।

ਅਜਿਹੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਹੀ ਪੰਥ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਸੋਧਣਾ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਹੋਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਹੁੰਦੀ ਗਈ:

ਲਹਣੈ ਪੰਥੁ ਧਰਮ ਕਾ ਕੀਆ॥

ਅਮਰਦਾਸ ਭਲੇ ਕਉ ਦੀਆ॥

ਤਿਨਿ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਦਾਸੁ ਸੋਢੀ ਥਿਰੁ ਥਪੁਉ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੦੧)

ਇਹੋ ਸੰਗਤ (ਨਾਨਕ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਚੇਲਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦੋਵੇਂ ਅਭੇਦ ਹਨ। ਇਹ ਪੰਥ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਅਨੂਠੀ ਬੁਲੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ-ਪੰਥ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਰੀਰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਬਦ-ਸਰੂਪ ਗੁਰਬਾਣੀ ਉਸ ਦੇਹ ਦੀ ਆਤਮਾ ਬਣ ਗਈ। ਪੰਥ ਰੂਪੀ ਸਰੀਰ ਦੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਗੁਰਮਤੇ ਦੀ ਜੁਗਤ ਰਾਹੀਂ ਕਰਨ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਬਣੀ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਇਸ ਜੁਗਤ ਨੇ ਜੋਤਿ ਅਰਥਾਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਵਰਤਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਿਵੇਂ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਆਤਮਾ ਦਾ ਕੋਈ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਸਰੀਰ ਅਕਾਰਥ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ-ਗ੍ਰੰਥ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਗੁਰੂ-ਪੰਥ ਦਾ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਪੰਥ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਗੁਰੂ ਦੀ ਅਨੁਭੂਤੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਹਨ, ਅੱਡ-ਅੱਡ ਦਿੱਸਦੇ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇੱਕ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜੋਤਿ ਨੇ ਹੀ ਸਰਬ-ਸਤਿਕਾਰੀ ਜੋਤਨਹਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੰਥ ਨੂੰ ਅਨੇਕਾਂ ਦਲਾਂ, ਮਿਸਲਾਂ, ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੰਡੀਆਂ ਪੈਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਜੋੜੀ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਕਾਸ-ਮੁਖੀ ਸਰੂਪ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹਉਮੈ ਦੇ ਦੀਰਘ ਰੋਗ ਤੋਂ ਬਚਣ ਅਤੇ ਸਚਿਆਰ ਹੋਣ ਦੀਆਂ ਜੁਗਤਾਂ ਦੱਸੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਦੁਖ-ਸੁਖ, ਸਨੇਹ, ਭੈਅ ਅਤੇ ਮਿੱਟੀ ਸੋਨੇ ਤੋਂ, ਹਰਖ, ਸੋਗ, ਮਾਣ-ਅਪਮਾਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਉੱਠਣਾ ਆਦਿ ਗੁਣ ਸਚਿਆਰ ਬਣਨ ਦਾ ਰਾਹ ਸਾਫ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਜਾਂ ਪੰਥ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਭਰਥਰੀ ਜੋਗੀ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਆਪਣੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਅਤੀਤ ਪੰਥ ਭਾਵ ਵਿਰਕਤ ਪੰਥ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੰਥ ਦੇ ਗੁਣ ਹਨ ਕਿ ਪੰਥੀ ਕੋਲ ਵਿਚਾਰ ਰੂਪੀ ਖੱਪਰ, ਮੇਰ-ਤੇਰ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਵਾਲਾ ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਡੰਡਾ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕਤਾ ਰੂਪੀ ਸੁਆਹ, ਸਮਰਪਣ ਰੂਪੀ ਮਰਯਾਦਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ:

ਪਤੁ ਵੀਚਾਰੁ ਗਿਆਨ ਮਤਿ ਡੰਡਾ ਵਰਤਮਾਨ ਬਿਭੂਤੀ॥

ਹਰਿ ਕੀਰਤਿ ਰਹਰਾਸਿ ਹਮਾਰੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪੰਥੁ ਅਤੀਤੀ॥ (ਪੰਨਾ ੩੬੦)

ਪਰ ਇਸ ਸਭ ਕਾਸੇ ਲਈ ਲੋਕਾਈ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨਾ ਅਤੇ ਬਣੇ ਰਹਿਣਾ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਰਤ ਹੈ। ਹਉਮੈਂ ਖੋਰਨ ਲਈ ਸੰਗਤ ਅਤੇ ਪੰਥ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣੇ ਰਹਿਣਾ ਅਵੱਸ਼ਕ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਥਕ ਹੋਣਾ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਸਾਧਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਜੀਵਨ ਆਪਣੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਉਮੈਂ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਫਤਹਿ ਲਈ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਜੂਝਦਾ ਹੈ। ਸਚਿਆਰ ਅਰਥਾਤ ਹਉਮੈਂ ਰਹਿਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਅਵਸਥਾ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸਾਧਾਰਨ ਵਿਅਕਤੀ ਕਿਸੇ ਮਸ਼ੀਨ ਦੇ ਕਲਪੁਰਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਤਰ ਲੋਹੇ ਦੇ ਇਕੱਠ ਦਾ ਬੇਜਾਨ ਢਾਂਚਾ ਜਿਹਾ ਹੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਸਮਝ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚ ਸ਼ਕਤੀ ਉਤਪੰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਕਿੰਨੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਵਿਅਕਤੀ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਕ ਵੱਡ-ਅਕਾਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵੇਖਦਾ ਪਰ ਸਚਿਆਰ ਉਸ ਅੰਦਰਲੀ ਸ਼ਬਦ-ਜੋਤ ਦੇ ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਪੱਖ ਨੂੰ ਚਾਹੇ ਉਹ ਸਮਾਜਿਕ ਹੋਵੇ, ਧਾਰਮਿਕ ਜਾਂ ਰਾਜਨੀਤਕ ਹੋਵੇ, ਰੁਜ਼ਨਾਉਣ ਲਈ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਜੋਤਿ ਰੂਪੀ ਬਾਣੀ ਹੀ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਪੰਥ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਬਾਣੀ ਰੂਪੀ ਜੋਤਿ-ਸਿਧਾਂਤ 'ਤੇ ਅਮਲ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਚਿਆਰ, ਖਾਲਸਾ ਅਥਵਾ ਪੰਥ ਆਦਿ ਕੇਵਲ ਲਫਜ਼ ਮਾਤਰ ਹੀ ਹੋਣਗੇ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਪੰਥ ਰੂਪਮਾਨ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਇਹ ਮੰਨਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਇਕੱਠੇ ਹਨ। ਧਰਮ ਦੀ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੀ ਜੋਤਿ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਰਾਹੀਂ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਦਾਇਰੇ ਅੰਦਰ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉੱਤੇ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ ਇਹ ਪੰਥ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਰੀਰ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਸਰੀਰ ਦੀ ਆਤਮਾ ਗੁਰੂ-ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ। ਇਹ ਹੁਣ ਬੜਾ ਅਸੰਭਵ ਅਤੇ ਹਾਸੋਹੀਣਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਪੰਥ ਹੈ ਹੀ ਉਦੋਂ ਤਕ ਪੰਥ, ਜਦੋਂ ਤਕ ਇਹ ਗੁਰੂ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਹ ਪੰਥ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਇਕ ਭੀੜ ਜਾਂ ਇਕੱਠ ਮਾਤਰ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਿਛਲੇ ਦੋ-ਢਾਈ ਸੌ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਇਕ ਗੱਲ ਤਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਝ ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਰੱਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਫਿਰਕੂ ਰੰਗਤ ਦੇ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਮਾਰ-ਧਾੜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀ ਇਕ ਰੱਖਿਅਕ ਟੁੱਕੜੀ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਜੋੜ-ਤੋੜ ਦੀ ਨੀਤੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਜਾਂ ਸਵੈਮਾਣ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਹੇਠ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਲਾਭਾਂ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੂਰਬੀਰਤਾ (Martiality) ਦੇ ਤਮਗੇ ਦੇ ਕੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਅਤੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਦੇ ਉਸ ਵਿਤਕਰੇ ਅਤੇ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੱਕਿਆਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮਨੂੰ ਸਿਮਰਤੀ ਤੋਂ ਪਿੱਛਾ ਛੁਡਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਅੱਜ ਫਿਰ ਉਸ ਉੱਚ-ਨੀਚ ਅਤੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਵਿਚ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਸ

ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

ਦਰਅਸਲ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਹੱਸ ਅਤੇ ਰਮਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ-ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਇਕ ਜਥੇਬੰਦਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਪਰਮਾਰਥ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਹੀ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਸਚਿਆਰ ਬਣ ਕੇ ਗੁਰੂ-ਪੰਥ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਦੇ ਸੰਕੇਤਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦੀ ਲੋੜ ਅਜੇ ਵੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨੇ ਬਾਣੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੁਕਮ ਜਾਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇਣੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੰਨ ਕੇ ਪੰਥ ਨੇ ਗੁਰੂ-ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹੁਕਮ ਮੰਨਣ ਜਾਂ ਮੰਨਵਾਉਣ ਲਈ ਤਿੰਨ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਮੰਨੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਭਾਈ ਅਰਦਮਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਗੜੀਆਂ ਦਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਮਈ ੧੯੭੫ ਦੀ *ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਪੱਤਰਕਾ* ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਲੇਖ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦਾ ਹੁਕਮ ਵੇਖਣਯੋਗ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ “ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਅਵੱਲ ਸ਼ਕਤੀ ਧਾਰਮਿਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਹੁਕਮ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਉੱਪਰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਸਿਦਕ, ਭਾਵਨਾ, ਈਮਾਨ, ਸ਼ਰਧਾ, ਇਤਬਾਰ, ਟੇਕ ਤੇ ਸਮਰਪਣ ਅਰ ਲਗਾਉ ਜਾਂ ਮੋਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਸਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਦਬਾਉ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਨ, ਬਾਈਕਾਟ ਜਾਂ ਛੇਕ ਦੇਣਾ ਆਦਿ ਜੁਗਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਤੀਜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਰਾਜ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਬੰਦੂਕ ਦੀ ਨਾਲੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਜਾਂ ਡੰਡੇ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਰਾਹੀਂ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਪੰਜਾਬ ਵਾਸੀ ਪਿਛਲੇ ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਦਹਾਕੇ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡੇ ’ਤੇ ਹੰਢਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੰਥ ਦੇ ਹੁਕਮ ਪਿੱਛੇ ਪਹਿਲੀ ਅਰ ਦੂਜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਰਤਦੀ ਹੈ।”

ਪੰਥ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਕਤੀ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਕਰੜੀ ਘਾਲਣਾ ਅਤੇ ਵੱਡੀਆਂ ਪ੍ਰੀਖਿਆਵਾਂ ਦੇ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਸਿਰ-ਸਮਰਪਣ ਦਾ ਟੈਸਟ ਦੇ ਕੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ-ਪਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਦਾ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਬਣਨਾ, ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਲਈ ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਵੀ ਬਿਆਸ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਭਰ ਕੇ ਲਿਆਉਣਾ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆਕਾਰਤਾ ਆਦਿ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਨ। *ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ ਦਾ ਚਾਉ* ਅਤੇ *ਸਿਰੁ ਦੀਜੈ ਕਾਣਿ ਨ ਕੀਜੈ* ਇਸ ਟੈਸਟ ਦੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਮੁੱਖ ਇਮਤਿਹਾਨ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਤੌਰ ’ਤੇ ਪੰਥ ਨੇ ੧੬੯੯ ਈ. ਵਿਚ ਸੀਸ ਭੇਟਾ ਕਰ ਕੇ ਪਾਸ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਪੰਥ ਦਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ। ਭਾਈ ਅਰਦਮਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਗੜੀਆਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ “ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ੧੬੯੯ ਈ. ਵਿਚ ਗੁਰਤਾ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਧੀਨ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਗਈ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦੇਹਧਾਰੀ ਜਾਮੇ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਦਾਦੂ ਦੀ ਸਮਾਧ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

(ਗੁ.ਪ੍ਰ. ੨/੧੯੯੬) ■

ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ

—ਡਾ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ*

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ, ਜਗਤ ਗੁਰੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਅਸਥਾਨ ਤਲਵੰਡੀ ਰਾਇ ਭੋਇ ਵਿਚ ਸੰਮਤ ੧੫੧੬ ਬਿਕ੍ਰਮੀ 'ਚ ਹੋਇਆ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅਗੰਮੀ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ, ਜਨਮ-ਮਰਨ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋਏ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਅੰਤਿਮ ਸੁਆਸ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਵਨ ਹੱਥਾਂ 'ਚ ੧੩ ਮੱਘਰ, ਸੰਮਤ ੧੫੯੧ ਮੁਤਾਬਿਕ ੧੧ ਨਵੰਬਰ, ੧੫੩੪ ਈ. ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੇ ਕੁਰਮ ਨਗਰ ਵਿਚ ਲਏ। ਅੰਤਮ ਸਸਕਾਰ ਆਦਿ ਗੁਰੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਕੀਤਾ। ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੰਸਾਰਿਕ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਘੱਟ ਤੇ ਰੱਬੀ ਨੂਰ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਬਿਤਾਏ ਜੀਵਨ ਦੀ ਗੱਲ ਵਧੇਰੇ ਕਰਾਂਗੇ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਬਾਲ ਸਖਾਈ ਮਿੱਤਰਤਾ ਨੂੰ ਅੰਤਮ ਸਾਹ ਤੀਕ ਨਿਭਾਉਂਦੇ, ਸਦੀਵੀ ਸੱਜਣਤਾਈ ਸਥਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਨਵੇਂ ਕੀਰਤੀਮਾਨ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਮਿੱਤਰਤਾ, ਸਨੇਹ, ਪਿਆਰ, ਮੁਹੱਬਤ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਦੁਰਲੱਭ ਹੋਵੇਗੀ। ਬਿਖੜੇ ਪੈਂਡਿਆਂ ਦੇ ਪਾਂਧੀ, ਜਗਤ ਸੁਧਾਰਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਪ੍ਰਤੀ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਦੀ ਨਿਮਰਤਾ, ਸਮਰਪਣ ਭਾਵਨਾ, ਇੱਛਾ-ਸ਼ਕਤੀ, ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ, ਉਦਾਰਤਾ, ਤਿਆਗ, ਸਬਰ, ਸੰਤੋਖ, ਸੰਜਮ, ਸਹਿਜ, ਸਦਭਾਵਨਾ ਤੇ ਸਾਂਝ-ਮੁਹੱਬਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ, ਮੁਹੱਬਤ ਦਾ ਸਫਰ। ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਮੁਹੱਬਤ ਦੇ ਇਸ ਸਫਰ ਦੌਰਾਨ 'ਭਾਈ' ਬਣ ਗਿਆ— ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਸਮੁੱਚੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ। ਸਫਰਾਂ ਦੇ ਅਰੰਭ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਿਰ ਕਦੇ ਪਿੱਛੇ ਮੋਢਾ ਨਹੀਂ ਫੇਰਿਆ, ਬਲਕਿ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੇ ਫਰਸ਼ ਤੋਂ ਅਰਸ਼ ਤੀਕ ਦਾ ਸਫਰ ਸਹਿਜਤਾ ਨਾਲ ਸਫਲਤਾ-ਪੂਰਵਕ ਸੰਪੂਰਨ ਕੀਤਾ।

ਸਾਡੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਗਿਆਨੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਬਾਰੇ ਨਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅਨੋਖੇ ਸਫਰਾਂ ਦੇ ਰੂਹਾਨੀ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਮੁਹੱਬਤ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਸੇ-ਮਜ਼ਾਕ ਨਾਲ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਦੀ ਲਾਸਾਨੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਣਾ। ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪੱਧਤੀ ਤੇ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਨਿਕਾਸ, ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਵਿਗਾਸ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਦੀ ਰਬਾਬ ਨਾਲ ਅਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰੱਬੀ-ਰਬਾਬੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਮੂਲ ਕੀਰਤਨੀਏ ਨੂੰ ਜਿਤਨਾ ਵੀ

*ਸਕੱਤਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਮਾਣ-ਸਤਿਕਾਰ ਦੇਈਏ, ਓਨਾ ਹੀ ਥੋੜਾ ਹੈ।

ਸੜਦੀ-ਬਲਦੀ ਲੋਕਾਈ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਹਰ ਸਮੇਂ ਡੂੰਘੇ ਚਿੰਤਨ 'ਚ ਲਿਵਲੀਨ ਰਹਿੰਦੇ। ਦੁਖੀਆਂ-ਦਰਦਮੰਦਾਂ ਦੀ ਸਾਰ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਦੀ ਕਰਤਾਰੀ ਜੋੜੀ ਆਪ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰ, ਲੋਕਾਈ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਨਿਵਾਰਨ ਲਈ ਨਿਰੰਤਰ ਤਤਪਰ ਰਹੀ। ਸਾਖੀਕਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਸਦੀਵੀ ਸਾਥੀ ਦੇ ਚਰਨ ਪਰਸ ਤੇ ਇਲਾਹੀ ਦੀਦਾਰ ਕਰ ਕੇ ਲੋਕ ਖੁਸ਼ ਤੇ ਨਿਹਾਲ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਦੇ ਮੋਦੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜਦ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਮੋਦੀ ਬਣ ਵਿਚਰਨ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਨਿਰੰਤਰ ਸਾਥ ਨਿਭਾਇਆ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੇ। ਦੇਸ਼-ਦੇਸ਼ਾਂਤਰ 'ਚ ਵਿਚਰ ਕੇ ਲੋਕਾਈ ਦੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਨੇੜਿਓਂ ਤੱਕਿਆ ਤੇ ਦੂਰ ਕੀਤਾ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ। ਇਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਇਬਾਦਤ ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼, ਸੁਕ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਤੇ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਵੰਡ ਛਕਣ ਦੀ ਪਿਰਤ ਪਾਈ, ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਨੇ। ਜਾਤਾਂ-ਪਾਤਾਂ, ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ, ਛੂਤ-ਛਾਤ ਦਾ ਭਰਮ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਬਤੌਰ ਰਬਾਬੀ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸਫ਼ਰਾਂ ਦਾ ਸਾਥੀ ਬਣਾਇਆ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਅਨਿੰਨ ਸਿੱਖ ਸਨ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ, ਇਸ ਸ਼ਰਧਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕਾਰਨ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ਭਾਈ' ਪਦਵੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਬਣੇ। ਮਰਦਾਨੇ ਦਾ ਅਰਥ 'ਸੂਰਮਾ' ਵੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਜਿਵੇਂ *ਸੋਈ ਮਰਦੁ ਮਰਦੁ ਮਰਦਾਨਾ॥* ਅਸਲ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਸੂਰਬੀਰ ਬਚਨ ਦੇ ਬਲੀ ਸਨ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਮਰਦਾਂ ਵਾਂਗ ਕੀਤੇ ਬਚਨ ਅਖੀਰ ਤੀਕ ਨਿਭਾ ਗਏ। ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਐਸੀ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਸਨ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਜ਼ਾਕ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣਾ ਕੇ ਵੀ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਗੁਹਜ ਭੇਦਾਂ-ਰਹੱਸਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ, ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰਹੱਸ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਹਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ 'ਮਰਦਾਨਾ' ਸ਼ਬਦ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਭਲਾ ਰਬਾਬ ਵਜਾਇੰਦਾ ਮਜਲਸ ਮਰਦਾਨਾ ਮੀਰਾਸੀ। (ਵਾਰ ੧੧:੧੩)

ਪੂਰ ਕੀ ਰੱਬੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਰਬਾਬ ਨਾਲ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਸਦਕਾ ਹੀ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਰਬਾਬੀ ਅਤੇ ਰਬਾਬੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਮੋਢੀ ਸਦਵਾਏ।

ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਮਾਨਵ ਸੀ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ। ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਬੜਾ ਤਕਦੀਰ ਵਾਲਾ, ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਜਗਤ ਗੁਰੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਪਿਆਰ, ਮੁਹੱਬਤ, ਦੋਸਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਸਨ, ਜੋ ਸਮੇਂ-ਸਥਾਨ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ

ਸਨ। ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਵੀ ਸਾਥੀ ਵਜੋਂ ਨਾਲ ਰਹਿ ਕੇ ਜਾਤ, ਧਰਮ, ਖੇਤਰ, ਰੰਗ, ਨਸਲ ਦੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਦਾ ਹੋਇਆ ਸਾਗਰ ਰੂਪ ਹੋ ਗਿਆ। ਵੇਈਂ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਉਪਰੰਤ ਜਗਤ ਗੁਰੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਸੰਕੇਤਕ-ਸੰਖੇਪ ਉਦੇਸ਼ ਤੇ ਸੰਦੇਸ਼ 'ਨਾ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਨ ਮੁਸਲਮਾਨ' ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਦਾ ਹੀ ਅਮਲੀ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸੰਗ-ਸਾਥ ਨਿਭਾਉਂਦਿਆਂ ਕੀਤਾ।

ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੇ ਘਰ-ਪਰਿਵਾਰ, ਬੱਚਿਆਂ, ਸਾਕ-ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਦਾ ਵਿਛੋੜਾ ਝੱਲਿਆ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਸਾਥ ਨਿਭਾਉਣ ਖਾਤਰ, ਜਿਸ ਦੌਰਾਨ ਪੱਥਰ-ਦਿਲ ਮੋਮ ਬਣਦੇ, ਚੋਰ, ਠੱਗ ਤੇ ਰਾਖਸ਼, ਸਾਧ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਤੇ ਦੇਵਤੇ ਬਣਦੇ ਤੱਕੇ। ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹੋਈ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਅੱਖੀਂ ਤੱਕਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਸੱਚ ਸੁਨੇਹੇ ਨੂੰ ਕੰਨੀਂ ਸੁਣਿਆ। ਤਲਵੰਡੀ ਰਾਇ ਭੋਇ, ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ, ਐਮਨਾਬਾਦ, ਚਹੂੰ-ਖੰਡਾਂ ਦੇ ਭ੍ਰਮਣ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਾਥ ਨੂੰ ਮਾਣਿਆ, ਤੰਗੀਆਂ-ਤੁਰਛੀਆਂ ਨੂੰ ਪਿੰਡੇ ਹੰਢਾਇਆ, ਬਿਖੜੇ ਪੈਂਡੇ ਤੈਅ ਕੀਤੇ ਤੇ ਅੰਤ ਤੂੰ ਸਾਹਿਬੁ ਹਉ ਸਾਂਗੀ ਤੇਰਾ ਪ੍ਰਣਵੈ ਨਾਨਕੁ ਜਾਤਿ ਕੈਸੀ ਮੁਤਾਬਕ ਜੀਵਨ ਯਾਤਰਾ ਸਫਲ ਕਰ ਗਏ। ਜੰਗਲਾਂ, ਪਹਾੜਾਂ, ਮਾਰੂਥਲਾਂ, ਬਸਤੀਆਂ, ਸ਼ਹਿਰਾਂ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ, ਦੇਸ਼ਾਂ, ਦਰਿਆਵਾਂ, ਝੀਲਾਂ, ਝਰਨਿਆਂ, ਉਜਾੜਾਂ, ਬੀਆ-ਬਾਨਾਂ, ਬਾਗਾਂ-ਬਹਾਰਾਂ, ਹੁਮਸਾਂ, ਤਪਸ਼ਾਂ, ਕੱਕਰਾਂ, ਗਰਮੀਆਂ, ਸਰਦੀਆਂ, ਭੁੱਖਾਂ, ਤਰੇਹਾਂ, ਚੋਰਾਂ, ਠੱਗਾਂ, ਰਾਖਸ਼ਾਂ, ਦੈਂਤਾਂ, ਦੇਵਤਿਆਂ, ਰਾਜਿਆਂ, ਗ਼ਰੀਬ-ਗੁਰਬਿਆਂ, ਕਿਰਤੀਆਂ ਆਦਿ ਅਨੇਕਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮਿਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ 'ਚ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਕਿਰਪਾ ਸਦਕਾ ਹਰ ਸਮੇਂ ਸਹਿਜ, ਸਤਿ, ਸਬਰ, ਸੰਤੋਖ, ਧੀਰਜ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਰਹੇ। ਦਹਾਕਿਆਂ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਦੌਰਾਨ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਕੋਈ ਮਿੱਤਰਤਾ 'ਚ ਦੂਰੀ-ਦੁਫੇੜ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ:

ਜਨਮ ਮਰਣ ਦੁਹਰੂ ਮਹਿ ਨਾਹੀ ਜਨ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਆਏ॥ (ਪੰਨਾ ੭੪੯)

ਦੇ ਪਾਵਨ ਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਏ। ਕਰਤਾਰ ਕਰਤਾਰ ਕਰਦੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਕਰਤਾਰ 'ਚ ਅਭੇਦ ਹੋ ਗਏ। ਬੂੰਦ ਸਾਗਰ 'ਚ ਮਿਲ ਕੇ ਸਾਗਰ ਰੂਪ ਹੋ ਗਈ। ਜਦ, ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਹੋਵੇਗੀ, ਉੱਥੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਵੀ ਨਾਲ ਖੜੇ ਮਿਲਣਗੇ। ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੰਮੇ ਸਫ਼ਰਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਸਦਕਾ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ 'ਤੇ ਕੇਵਲ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਹੋਣਗੇ-- 'ਸਤਿ ਬਚਨ' ਅਤੇ 'ਸਤਿ ਕਰਤਾਰ'।

ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ

—ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ ਕੌਰ*

ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੇ ਸਰਵੋਤਮ ਭਗਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗਿਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਮਤਿ ਆਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ‘ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ’ ਦੇ ਸੰਕਲਨ ਸਮੇਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ‘ਬਾਣੀ ਨਾਮਦੇਉ ਜੀਉ ਕੀ’ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਦਰਜ ਕੀਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ੬੧ ਸ਼ਬਦ ੧੮ ਰਾਗਾਂ ਅਧੀਨ ਦਰਜ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਅਮਰ ਤੇ ਮਾਨਵ-ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਬਾਣੀ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਦਿੱਤਾ।

ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ ਦਾ ਧਰਾਤਲ ਮਾਨਵ ਸਰੀਰ, ਮਾਨਵ ਆਤਮਾ, ਮਾਨਵ ਦੁਖ-ਦਰਦ, ਮਾਨਵ ਕਲਿਆਣ ਦੀ ਲੋਚਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਦੇ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਪੱਖ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।^੧

ਮੱਧਕਾਲ ਦਾ ਸਮਾਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪੱਖੋਂ ਅਰਾਜਕਤਾ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਅਨੈਤਿਕਤਾ, ਕੂੜ, ਝੂਠ, ਜਬਰ, ਵਹਿਮ-ਭਰਮ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਸੀ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਸੀ ਤੇ ਅਖੌਤੀ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਸਨਮਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ‘ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਦਿ-ਭਗਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ ਦੇ ਜ਼ਬਰ ਅਤੇ ਦਮਨ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣੀ ਅਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੀ। ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਨੂੰ ਪਖੰਡ ਸਿੱਧ ਕਰ ਕੇ ਮਾਨਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ-ਭਗਤੀ ਦੇ ਮਾਰਗ ਉੱਤੇ ਤੋਰਿਆ ਅਤੇ ਦਰਸਾਇਆ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਕੁਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ।^੨

ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਛੀਪਾ (ਦਰਜੀ) ਜਾਤੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਇੱਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀਣ ਭਾਵਨਾ ਅਧੀਨ ਨਿਮਨ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਹੀਨਤੀ ਜਾਤਿ ਮੇਰੀ ਜਾਦਿਮ ਰਾਇਆ॥ ਛੀਪੇ ਕੇ ਜਨਮਿ ਕਾਹੇ ਕਉ ਆਇਆ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੬੪)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਮੱਧਕਾਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਦੇ ਵਿਕਾਸ

*ਅਸਿਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਮਾਝਾ ਕਾਲਜ ਫਾਰ ਵੂਮੈਨ, ਤਰਨ ਤਾਰਨ। ਮੋ: +੯੧੮੪੨੭੪-੮੪੪੧੭

ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਸੀ। ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਆਪਣੀ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਅਸਲ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀ ਕਾਢ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਤਾਂ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਵੱਸਦਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪਤਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪਾਵਨਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮਾਨਵ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟਤਾ ਅੰਸ਼, ਵੰਸ਼, ਕੁਲ, ਰੰਗ ਜਾਂ ਨਸਲ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਸਗੋਂ ਕਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਉਚ ਨੀਚ ਦੇ ਬੰਧਨ ਦਾ ਖੰਡਨ ਪ੍ਰਚੰਡ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਮ ਵਿਚ ਵਿਲੀਨ ਹੋਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਹੈ:

ਕਹਾ ਕਰਉ ਜਾਤੀ ਕਹ ਕਰਉ ਪਾਤੀ॥

ਰਾਮ ਕੋ ਨਾਮੁ ਜਪਉ ਦਿਨ ਰਾਤੀ॥

(ਪੰਨਾ ੪੮੫)

ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਧਰਮਾਂ ਦੀਆਂ ਰੀਤਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਦਿਆਂ ‘ਏਕਾ ਬ੍ਰਹਮ’ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਸਿਰਜਿਆ। ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਰੂਪ ਨਿਰਗੁਣ ਤੇ ਨਿਰਾਕਾਰ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਘਟ ਘਟ ਅੰਤਰਿ ਸਰਬ ਨਿਰੰਤਰਿ ਕੇਵਲ ਏਕ ਮੁਰਾਰੀ॥ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕਤਾ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਮਸੀਤ ਵਿਚ। ਇਸ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ ’ਤੇ ਝਗੜਾ ਕਰ ਕੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇਕਤਾ ਨੂੰ ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਸਗੋਂ ਅਨੂਪਮ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਆਚਾਰੀਆ ਰਾਮਚੰਦ ਸ਼ੁਕਲ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ (ਜੀ) ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ

ਦੋਨੋਂ ਕੇ ਲੀਏ ਮਾਨਕ ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਦਾ ਆਭਾਗ ਦੀਯਾ।^੩

ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸੁਰ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਅੰਨ੍ਹਾ ਤੁਰਕੂ ਕਾਣਾ॥ ਦੁਹਾਂ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਸਿਆਣਾ॥ ਕਹਿ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਧਾਰਮਿਕ ਭੇਖਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਮਨ ਨੂੰ ਮੰਦਰ (ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਘਰ) ਸਮਝ ਕੇ ਇਸ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੀਤ ਦੀ ਲੜੀ ਜੋੜਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਖੁਦ ਨੂੰ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਵੱਖਰਤਾ ਤੋਂ ਨਿਰਪੱਖ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਹਿੰਦੂ ਪੂਜੈ ਦੇਹੁਰਾ ਮੁਸਲਮਾਣੁ ਮਸੀਤਿ॥

ਨਾਮੇ ਸੋਈ ਸੇਵਿਆ ਜਹ ਦੇਹੁਰਾ ਨ ਮਸੀਤਿ॥

(ਪੰਨਾ ੮੭੫)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਭਗਤ ਅੰਦਰ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਏਕਤਾ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਲਈ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਰਟਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਬ੍ਰਹਮਣਵਾਦ ਅਤੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਦੇ ਕੱਟੜ ਵਿਰੋਧ, ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਸਖਤ ਮੁਖਾਲਫ ਅਤੇ ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ ਤੋਂ

ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਉਠਾਣ ਵਾਲੇ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਭਾਵਾਤਮਕ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨ।^੪

ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਹਰਿ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕਿਛੁ ਕਥਨੁ ਨ ਜਾਈ॥ ਕਹਿ ਕੇ ਅਕਥ, ਅਗਮ, ਅਗੋਚਰ ਤੇ ਅਨੰਤ ਦਰਸਾਉਂਦਿਆਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਰੂਪੀ ਜੋਤਿ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕਾਲ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ:

ਆਦਿ ਜੁਗਾਦਿ ਜੁਗਾਦਿ ਜੁਗੋ ਜੁਗੁ ਤਾ ਕਾ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਨਿਆ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੫੧)

ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰ ਮਾਨਵੀ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਵਾਸਾ ਹੈ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਕਣ-ਕਣ ਵਿਚ ਜੀਵੰਤ ਹੈ:

ਸਭੈ ਘਟ ਰਾਮੁ ਬੋਲੈ ਰਾਮਾ ਬੋਲੈ॥ ਰਾਮ ਬਿਨਾ ਕੋ ਬੋਲੈ ਰੇ॥ (ਪੰਨਾ ੯੮੮)

ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਵਿਸਮਾਦਮਈ ਅਵਸਥਾ ਸੰਬੰਧੀ ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰਭਾਕਰ ਮਾਚਵੇ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ,

Namdev Tells us that he was so filled with god experience.⁵

ਜੇਕਰ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਿਰਾਕਾਰ ਸਰੂਪ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸਵਾਲ ਇਹ ਉਠਦਾ ਹੈ ਕਿ, ਮਨੁੱਖ ਇਕ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹੈ ਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅਸਲ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੇ:

ਗੁਰ ਚੇਲੇ ਹੈ ਮਨੁ ਮਾਨਿਆ॥ ਜਨ ਨਾਮੈ ਤਤੁ ਪਛਾਨਿਆ॥ (ਪੰਨਾ ੬੫੭)

ਕਹਿ ਕੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹੀ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਸਾਧਨ ਹੈ, ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸਹੀ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵੱਲ ਜਾਂਦੇ ਮਾਰਗ ਦੀ ਸੋਝੀ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬੁੱਧ-ਬਿਬੇਕ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਦੁਸ਼ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਫਸਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਂਦਾ ਹੈ:

ਸਫਲ ਜਨਮੁ ਮੋ ਕਉ ਗੁਰ ਕੀਨਾ॥ ਦੁਖ ਬਿਸਾਰਿ ਸੁਖ ਅੰਤਰਿ ਲੀਨਾ॥

ਗਿਆਨ ਅੰਜਨੁ ਮੋ ਕਉ ਗੁਰਿ ਦੀਨਾ॥ ਰਾਮ ਨਾਮ ਬਿਨੁ ਜੀਵਨੁ ਮਨ ਹੀਨਾ॥

(ਪੰਨਾ ੮੫੭)

ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ‘ਸ਼ਬਦ’ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਮ ਦੀ ਦਾਤ ਮਿਲਣ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮਨ ਪ੍ਰਭੂ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਜੁੜਦਾ ਹੈ:

ਭਨਤਿ ਨਾਮਦੇਉ ਇਕੁ ਨਾਮੁ ਨਿਸਤਾਰੈ॥

ਜਿਹ ਗੁਰੁ ਮਿਲੈ ਤਿਹ ਪਾਰਿ ਉਤਾਰੈ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੬੪)

ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਮਨੁੱਖ ਮੈ

ਅੰਧੁਲੇ ਕੀ ਟੇਕ ਤੇਰਾ ਨਾਮੁ ਖੁੰਦਕਾਰਾ॥ ਮੈ ਗਰੀਬ ਮੈ ਮਸਕੀਨ ਤੇਰਾ ਨਾਮੁ ਹੈ
ਅਧਾਰਾ॥ ਵਾਲੀ ਨਿਮਰਤਾ ਤੇ ਅਥਾਹ ਸ਼ਰਧਾ ਵਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਵਿਚਰੇਗਾ ਤਾਂ
ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਗੁਰੂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਵਿਲੀਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ
ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਟੇਕ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ
ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਵਾਂਗ ਮੁੱਖੋਂ ਉਚਾਰਦਾ ਹੈ:

ਸਤਿ ਸਤਿ ਸਤਿ ਸਤਿ ਸਤਿ ਸਤਿ ਗੁਰਦੇਵ॥

ਝੂਠੁ ਝੂਠੁ ਝੂਠੁ ਝੂਠੁ ਆਨ ਸਭ ਸੇਵ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੬੬)

ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਮ ਰੂਪੀ ਅਮੋਲਕ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀ
ਸੋਝੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਤਿ-ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਤਿ-ਸੰਗਤ ਵੀ ਐਸੀ
ਹੋਵੇ ਜਿੱਥੇ 'ਏਕ ਪ੍ਰਭੂ' ਦੀ ਉਪਮਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਸਤਿ-ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਸਾਧੂ ਭਾਵ ਗੁਰੂ
ਦੇ ਬਚਨ ਸੁਣ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਯੁਕਤੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ
ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਦੀ ਜਾਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ:

ਗੁਰ ਉਪਦੇਸਿ ਸਾਧ ਕੀ ਸੰਗਤਿ ਭਗਤੁ ਭਗਤੁ ਤਾ ਕੋ ਨਾਮੁ ਪਰਿਓ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੦੫)

ਸਤਿ-ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਭਰਾਤਰੀ ਭਾਵ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਿਮਰਨ
ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦਇਆ, ਪ੍ਰੇਮ, ਖਿਆ, ਨਿਮਰਤਾ, ਆਦਿ
ਉੱਚ ਨੈਤਿਕ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੋਝੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ
ਸੰਸਾਰਕ ਮਾਇਆ-ਜਾਲ ਦਾ ਇਕ ਭਰਮ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਪੰਜਾਂ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ
ਕੇ ਸਧਾਰਨ ਤੇ ਸਫਲ ਜੀਵਨ ਨੀਤੀ ਅਪਣਾਉਣ ਦੀ ਲੋਚਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਗਤ
ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਹੈ ਕਿ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਹੀ ਮਨੁੱਖ
ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਮਾਇਆ ਮੋਹ ਵਿਚ
ਫਸਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਜੰਮਣ-ਮਰਨ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਉਸ
ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ:

ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਤਬ ਹੀ ਛੂਟਉ ਜਉ ਮਾਇਆ ਨਹ ਲਪਟਾਵਉ॥

ਮਾਇਆ ਨਾਮੁ ਗਰਭ ਜੋਨਿ ਕਾ ਤਿਹ ਤਜਿ ਦਰਸਨੁ ਪਾਵਉ॥ (ਪੰਨਾ ੬੯੩)

ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ 'ਤੇ ਹੰਕਾਰ
ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਥੇ ਹਰ ਸ਼ੈਅ ਨਾਸ਼ਮਾਨ ਹੈ:

ਕਾਹੇ ਰੇ ਨਰ ਗਰਬੁ ਕਰਤ ਹੁਹ ਬਿਨਸਿ ਜਾਇ ਝੂਠੀ ਦੇਹੀ॥ (ਪੰਨਾ ੬੯੨)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਗਤ
ਨਾਸ਼ਮਾਨ ਹੈ, ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸ਼ਰਬ-ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ
ਦੁੱਖ ਤੇ ਸੁਖ ਨੂੰ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਰੱਖ ਕੇ ਸਬਰ, ਸੰਤੋਖ ਤੇ ਸੰਜਮ ਭਰਪੂਰ ਜੀਵਨ

ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਸਦਾ ਪ੍ਰਭੂ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਦੇਹੀ ਬੜੀ ਅਨਮੋਲ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਮੁਕਤੀ ਪਾਉਣ ਦਾ ਅਮੋਲਕ ਸ੍ਰੋਤ ਹੈ:

ਜੋ ਰਾਜੁ ਦੇਹਿ ਤ ਕਵਨ ਬਡਾਈ॥

ਜੋ ਭੀਖ ਮੰਗਾਵਹਿ ਤ ਕਿਆ ਘਟਿ ਜਾਈ॥੧॥

ਤੂੰ ਹਰਿ ਭਜੁ ਮਨ ਮੇਰੇ ਪਦੁ ਨਿਰਬਾਨੁ॥

ਬਹਰਿ ਨ ਹੋਇ ਤੇਰਾ ਆਵਨ ਜਾਨੁ॥

(ਪੰਨਾ ੫੨੫)

ਅਸਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੱਚੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਸਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਭਗਤੀ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਮੈਲ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਐਸੀ ਭਗਤੀ ਜੋ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ, ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਦਾਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਤੇ ਵਿਭਚਾਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤ ਨਾਲ ਨੀਚ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ ਸਗੋਂ ਮਨੁੱਖ ਨੀਚ ਉਦੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਵਿਭਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਮਨੁੱਖ ਜੋ ਪਵਿੱਤਰ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਪਰ ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵਿਭਚਾਰੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਅੰਨ੍ਹਾ ਕਹਿ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਅਸਤਿਤਵ ਦੀ ਛਿੰਨ-ਭੰਗਰਤਾ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ

ਘਰ ਕੀ ਨਾਰਿ ਤਿਆਗੈ ਅੰਧਾ॥ ਪਰ ਨਾਰੀ ਸਿਉ ਘਾਲੈ ਧੰਧਾ॥

ਜੈਸੇ ਸਿੰਬਲੁ ਦੇਖਿ ਸੂਆ ਬਿਗਸਾਨਾ॥ ਅੰਤ ਕੀ ਬਾਰ ਮੂਆ ਲਪਟਾਨਾ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੬੪-੬੫)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ “ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਦੀ ਨੈਤਿਕਤਾ ਅਧਿਆਤਮਕ ਧਰਾਤਲ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਮਾਨਵੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਾਂਝ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨੈਤਿਕਤਾ ਆਤਮਿਕ ਉਨੱਤੀ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਦੀ ਹੈ।^੬

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਤੀਰਥ ਇਸ਼ਨਾਨ, ਪੁੰਨ-ਦਾਨ, ਯੱਗ-ਪੂਜਾ ਆਦਿ ਕਰਮਕਾਂਡਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਕੇ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਹੈ:

ਬਾਨਾਰਸੀ ਤਪੁ ਕਰੈ ਉਲਟਿ ਤੀਰਥ ਮਰੈ ਅਗਨਿ ਦਹੈ ਕਾਇਆ ਕਲਪੁ ਕੀਜੈ॥

ਅਸੁਮੇਧ ਜਗੁ ਕੀਜੈ ਸੋਨਾ ਗਰਭ ਦਾਨੁ ਦੀਜੈ ਰਾਮ ਨਾਮ ਸਰਿ ਤਊ ਨ ਪੂਜੈ॥

ਛੋਡਿ ਛੋਡਿ ਤੇ ਪਾਖੰਡੀ ਮਨ ਕਪਟੁ ਨ ਕੀਜੈ॥

ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮੁ ਨਿਤ ਨਿਤਹਿ ਲੀਜੈ॥

(ਪੰਨਾ ੯੭੩)

ਭਗਤ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਕੇਵਲ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਅਸਲੀ ਧਰਮ ਹੈ:

ਹਰਿ ਹਰਿ ਕਰਤ ਮਿਟੇ ਸਭਿ ਭਰਮਾ॥ ਹਰਿ ਕੋ ਨਾਮੁ ਲੈ ਊਤਮ ਧਰਮਾ॥

(ਪੰਨਾ ੮੭੪)

ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅੰਤਮ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਗਹਿਰਾਈ ਨੂੰ ਹੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਕਲਿਆਣ, ਲੋਕ ਮੰਗਲ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੂੰਜਦੀ ਹੈ।^੧

ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਸੱਚੇ ਭਗਤ ਬਣਨ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿੱਜੀ ਅਨੁਭਵ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰੇਮ-ਭਗਤੀ ਦੁਆਰਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਵੱਸ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਈ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਤਾਂ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸੱਚੀ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਅੱਗੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵੀ ਬੇਵੱਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਭ ਕਰਮ, ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਸੱਚੇ ਭਗਤ ਬਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸੱਚੇ ਭਗਤ 'ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਹਰਬਾਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ:

ਮੇਰੀ ਬਾਂਧੀ ਭਗਤੁ ਛਡਾਵੈ ਬਾਂਧੈ ਭਗਤੁ ਨ ਛੂਟੈ ਮੋਹਿ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੫੨)

ਸੋ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੱਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਜੀਵਨ ਨੀਤੀ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਜੋ ਨਿਰੰਤਰ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸੇਧ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਗਤ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਕੇਵਲ ਮੱਧਕਾਲੀ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਅਜੋਕੇ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਵੀ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਮਨ-ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਆਰਤੀ ਕਰੇ ਤੇ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤੇ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

੧. ਸ਼ਮੀਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ), *ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ*, ਪੰਨਾ ੧੦.
੨. ਬ੍ਰਹਮ ਜਗਦੀਸ਼, *ਪਰਮਸੰਤ ਨਾਮਦੇਵ*, ਪੰਨਾ ੨੭
੩. ਆਚਾਰੀਆਂ ਰਾਮਚੰਦ ਸ਼ਕੁਲ, *ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤਯ ਕਾ ਇਤਿਹਾਸ*, ਪੰਨਾ ੯੫.
੪. ਪ੍ਰੋ. ਹਰਮੀਤ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ), *ਬਾਣੀਕਾਰ: ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ*, ਪੰਨਾ ੧੦੩
੫. Prathaker Machue, *Namdev Life and Philosophy* P. 40
੬. ਸ਼ਮੀਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ), *ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ* ਪੰਨਾ ੨੪
੭. ਪ੍ਰੋ. ਹਰਮੀਤ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ), *ਬਾਣੀਕਾਰ: ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ*, ਪੰਨਾ ੯੦

... ਮੁਖ ਤੇ ਹਰਿ ਚਿਤ ਮੈ ਜੁੱਧੁ ਬਿਚਾਰੈ

-ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂੰਗਰ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਾਜੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਅਤੇ ਹੱਕ-ਸੱਚ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਜੋ ਸੁਨਹਿਰੀ ਇਤਿਹਾਸ ਰਚਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਅਮਨ-ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਧਰਮ ਦੇ ਰਾਖੇ ਬਣ ਬੈਠਣਾ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਸੁਆਦ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਰਾਖੇ ਬਣਨ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਹੱਕ-ਸੱਚ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਦਬਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਧਰਮ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈਣਾ ਵੀ ਜੁਲਮ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇ। ਜੁਲਮ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਜਿਸ ਦੀ ਕੋਈ ਦਾਦ-ਫ਼ਰਿਆਦ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਨਿਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਆਸ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਗ਼ੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ 'ਤੇ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਬੰਦਿਸ਼ਾਂ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਗ਼ੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਜਬਰੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਇਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ।

ਅਜਿਹੇ ਘੋਰ ਸੰਕਟ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਇਸ ਜੁਲਮ ਅੱਗੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੀ ਜਨਤਾ ਥਰ-ਥਰ ਕੰਬ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਅਤੇ ਹੱਕ-ਸੱਚ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਜ਼ਾਲਮ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹ ਪਾਉਣ ਲਈ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕੀਤੀ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਦਲਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਹੌਂਸਲਾ ਤੇ ਬਲ ਬਖਸ਼ਿਆ ਕਿ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਹਰ ਜੁਲਮ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਤਲੀ 'ਤੇ ਧਰ ਕੇ ਦੁਨੀਆ ਅੱਗੇ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਕਿ ਲੋਕ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਉਂਗਲਾਂ ਪਾ ਕੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗ ਪਏ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ੧੨ ਮਿਸਲਾਂ 'ਚੋਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਮਿਸਲ ਦੇ ਬਾਨੀ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੧੬੮੨ ਈ. ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਰਗਣੇ ਦੇ ਪਹੂਵਿੰਡ (ਹੁਣ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਤਰਨ ਤਾਰਨ) ਪਿੰਡ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਜੁਆਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਆਪ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਛਕ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਜਥੇਦਾਰ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਨ।

ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਜੰਗ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਦੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਠਹਿਰਦੇ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਪਹੁੰਚੇ ਅਤੇ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਟਿਕ ਗਏ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਦਾ ਨਾਂ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਪੈ ਗਿਆ। ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਵਿਖੇ ਅੱਜ ਜਿੱਥੇ ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ

*ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਰਬਾਰ ਸਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਹਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ। ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਟਿਕੇ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਦੇ ਕਈ ਸਥਾਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਰੋਂ-ਦੂਰੋਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਉੱਚ-ਕੋਟੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ, ਨਾਮ-ਅਭਿਆਸੀ, ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਪੁੰਜ, ਧਰਮੀ ਸੂਰਬੀਰ, ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਅਣਖੀਲੇ ਜਥੇਦਾਰ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ 'ਪੁਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਰਹਿੰਦੇ ਰਹੇ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਦੋਂ ਦੱਖਣ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਕਰਵਾ ਕੇ ਨਵਾਂ ਸਰੂਪ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ। ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸਰੂਪ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਕੀਤੇ।

ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੱਖਣ ਯਾਤਰਾ 'ਤੇ ਗਏ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਲਗਾਈ। ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਕਰਦਿਆਂ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਖੂਹ ਲਗਵਾਇਆ ਜੋ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਰਕਰਮਾ ਵਿਚ ਹੈ, ਜੋ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਖੂਹ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਥੇਦਾਰ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੇਰੀਆਂ ਦੇ ਦਰੱਖਤ ਲਗਵਾਏ।

ਦੱਖਣ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਭੇਜਿਆ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਸਮੇਤ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਲੜਦੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਇਤਨਾ ਦਬਦਬਾ ਬੈਠ ਗਿਆ ਕਿ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਹੀ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਤਿੱਤਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਦਾ ਨਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੁਗ਼ਲ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਸਖ਼ਤੀਆਂ ਦਾ ਦੌਰ ਚੱਲਿਆ। ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ਸਖ਼ਤੀ ਇਕ ਭਿਆਨਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਇਕ ਜਥੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਜਥੇ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਥੇਦਾਰ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨ, ਜਥੇਦਾਰ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਖ਼ਜ਼ਾਨਚੀ, ਜਥੇਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਲਾਂਗਰੀ, ਜਥੇਦਾਰ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਮੋਦੀ, ਜਥੇਦਾਰ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਦੇਸੀ, ਜਥੇਦਾਰ ਹਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਸੱਜਨ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਈਸ਼ਰ

ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ, ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਸੁਖਣੀ, ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜਥੇਦਾਰ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ (ਸ਼ਹੀਦ), ਜਥੇਦਾਰ ਥਰਾਜ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਸੀਹਾਂ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਬਚਨ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਬ੍ਰਜ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਘਨਘੋਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਮੁਖੀ ਸਿੰਘ ਸਨ।

੧੭੩੫ ਈ. ਵਿਚ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਇਰਦ-ਗਿਰਦ ਪਹਿਰੇ ਲਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਜਾਂਦੇ ਸਾਰੇ ਰਸਤੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਜੰਡਿਆਲੇ ਦਾ ਤੁਅੱਲਕਦਾਰ ਮੱਸਾ ਰੰਘੜ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਲਈ ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਥੇਦਾਰ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੀਕਾਨੇਰ ਤੋਂ ਭੇਜਿਆ। ਉਹ ਜਾਂਦੇ ਸਮੇਂ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਠਹਿਰੇ ਸਨ ਅਤੇ ਮੱਸੇ ਰੰਘੜ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਕੀਤੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਨੇਜਿਆਂ 'ਤੇ ਟੰਗ ਕੇ ਲਿਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਵਾਪਸੀ 'ਤੇ ਵੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਠਹਿਰੇ।

ਜਦ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੇ ਮਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਜਲੰਧਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਿਆਲਕੋਟ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਤੋਂ ਫਤਹਿ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਮਿਸਲ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਸਾਲਾਨਾ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੇ ਰਹੇ, ਕਿੰਤੂ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਵੈੜਪੁਣਾ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਜਾਗੀਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਬੇ ਦੀ ਬੇਰ ਦੇ ਨਾਮ ਲਾ ਦਿੱਤੀ।

ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਜਹਾਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਦੇਖ ਕੇ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਮਾਲਵੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ। ਜਹਾਨ ਖਾਨ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਡੇਰੇ ਲਾ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਸਰੋਵਰ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਪੂਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਝੱਟਪਟ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਭਾਈ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਕੂਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸਿਰਫ ੫੦੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਸੀ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਲਾਗਲੇ ਪਿੰਡਾਂ ਜੋਗਾ, ਦੋਰਾਜ, ਭੁੱਚੇ, ਗੋਬਿੰਦਪੁਰਾ, ਲੱਖੀ ਜੰਗਲ, ਬਹਿਮਨ, ਮਾਹਨਵਾਲ, ਕੋਟ, ਪੰਜੇ ਕੇ, ਗੁਰੂ ਚੌਤਰਾ, ਫੂਲ, ਮਹਿਰਾਜ ਤੋਂ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਜਥੇ ਵਿਚ ਰਲਦੇ ਗਏ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਪਹੁੰਚਣ ਤੀਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਜੁਝਾਰੂ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ

ਗੁਰੂ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਸਿਰ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ ਉਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਆਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੱਦੇ 'ਤੇ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਲਈ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਆ ਪਹੁੰਚੇ। ਉਧਰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਵੀ ਖਬਰ ਲੱਗ ਗਈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਦੀਵਾਲੀ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਾਜੀ ਅਤਾਈ ਖਾਂ ਗਸ਼ਤੀ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾ-ਖੋਜ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ ਚੱਕਰ ਲਗਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ। ਉਧਰੋਂ ਸੂਬੇ ਨੇ ਢੋਲ ਵਜਵਾ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਜਹਾਦ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਮੋਮਨਾਂ ਨੂੰ ਨਿੱਤਰਨ ਲਈ ਵੰਗਾਰਿਆ। ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਫ਼ੌਜਦਾਰ ਜਹਾਨ ਖਾਂ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਸਵਾਰ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਿਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਖਬਰ ਦੁਰਾਨੀ ਨੂੰ ਵੀ ਮਿਲ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੀ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਗੋਹਲਵੜ ਕੋਲ ਆਣ ਪਹੁੰਚਾ। ਦੋਵਾਂ ਦਲਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਗੋਹਲਵੜ ਕੋਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਗਹਿਗੱਚ ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਛੇ ਕੋਹ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਲਾਸ਼ਾਂ ਹੀ ਲਾਸ਼ਾਂ ਵਿੱਛ ਗਈਆਂ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ, 'ਚੱਬੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕੋਲ ਸ਼ਾਹ ਜਮਾਲ (ਜਮਾਲ ਖਾਂ) ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਇਤਨੀ ਭਿਆਨਕ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਸਿਰ ਤਲੀ 'ਤੇ ਧਰ ਕੇ ਲੜੇ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਏ।'

ਬਾਬਾ ਸੱਜਣ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਵਿਚ ਲੜਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਥਾਨ ਬਾਗ਼ ਵਿਚ ਹੈ। ਬਾਗ਼ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਦੀਵਾਨ ਹਾਲ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਝੁਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਥੜ੍ਹੇ ਉੱਪਰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ:

੧. ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੈਂਡ ਜਥੇਦਾਰ
੨. ਬਾਬਾ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਜਥੇਦਾਰ
੩. ਬਾਬਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਜਥੇਦਾਰ
੪. ਬਾਬਾ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਜਥੇਦਾਰ
੫. ਬਾਬਾ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਜਥੇਦਾਰ
੬. ਬਾਬਾ ਰਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਜਥੇਦਾਰ
੭. ਬਾਬਾ ਗੁਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਜਥੇਦਾਰ
੮. ਬਾਬਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਜਥੇਦਾਰ
੯. ਬਾਬਾ ਸੱਜਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਜਥੇਦਾਰ
੧੦. ਬਾਬਾ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਜਥੇਦਾਰ

ਜਦੋਂ ਇਸ ਲੜਾਈ ਦਾ ਹਾਲ ਬਾਬਾ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਦਰਗਾਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਸਵਾਰ ਲੈ ਕੇ ਚੜ੍ਹ ਆਏ ਤੇ ਵੈਰੀਆਂ ਨਾਲ ਲੜਦੇ-ਭਿੜਦੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ।

ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਗੁਰ-ਅਸਥਾਨ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਹੋਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਛਾਪੇ ਮਾਰ ਕੇ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਥਾਣੇ ਤਹਿਸੀਲਾਂ ਸਭ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਲਈ ਹੋਰ ਮੁਗਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਬੁਲਾ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾ-ਖੋਜ ਮਿਟਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਾਹ ਨਾਜਮ ਦੀਨ, ਸਰ ਬੁਲੰਦ ਖਾਂ, ਜਾਬਰ ਖਾਂ, ਜਾਲਮ ਖਾਂ ਆਦਿ ਫ਼ੌਜਦਾਰ ੨੦ ਹਜ਼ਾਰ ਲੜਾਕੇ ਪਠਾਣਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਉਧਰ ਜਥੇਦਾਰ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਸੁਣ ਕੇ ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਬੈਠੇ। ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦੇ ਤਕ ਪਠਾਣਾਂ ਦੀ ਚੰਗੀ ਫ਼ੌਜ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਬੜੀ ਭਿਆਨਕ ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਵੱਡੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਪਿੱਛੋਂ ਹੋਰ ਆਉਂਦੀ ਗਈ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਬਸਰੇ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਦੁਰਾਨੀ ਮੈਦਾਨ ਖਾਲੀ ਦੇਖ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਖੜਦੁੰਮ ਮਚਾ ਕੇ ਵਾਪਸ ਚਲੇ ਗਏ। ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ।

ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਏ ਪਰ ਉਹ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਣ ਨਿਭਾਉਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਰਹੇ। ਦੁਰਾਨੀ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੂੰ ਚੀਰਦੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਂਦਿਆਂ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਗੁਰੂਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਭੇਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ:

ਤੂ ਚਉ ਸਜਣ ਮੈਡਿਆ ਡੇਈ ਸਿਸੁ ਉਤਾਰਿ॥

ਨੈਣ ਮਹਿਜੇ ਤਰਸਦੇ ਕਦਿ ਪਸੀ ਦੀਦਾਰੁ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੯੪)

ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੰਗਾਂ-ਯੁੱਧਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਵੀ ਪੱਕੇ ਅਭਿਆਸੀ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਲਿਖਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਚਾਰ ਉਤਾਰੇ ਕੀਤੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਆਮ ਸੰਸਾਰੀ ਯੋਧਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਜਾਂ ਕ੍ਰੋਧ ਵੱਸ ਹੋ ਕੇ ਯੁੱਧ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦੇ। ਯੁੱਧ ਕਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਠੀਕ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦੀ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ:

ਧੰਨਿ ਜੀਓ ਤਿਹ ਕੋ ਜਗ ਮੈ ਮੁਖ ਤੇ ਹਰਿ ਚਿਤ ਮੈ ਜੁੱਧੁ ਬਿਚਾਰੈ॥

ਦੇਹ ਅਨਿੱਤ ਨ ਨਿੱਤ ਰਹੈ ਜਸੁ ਨਾਵ ਚੜ੍ਹੈ ਭਵ ਸਾਗਰ ਤਾਰੈ॥

ਧੀਰਜ ਧਾਮ ਬਨਾਇ ਇਹੈ ਤਨ ਬੁੱਧਿ ਸੁ ਦੀਪਕ ਜਿਉ ਉਜੀਆਰੈ॥

ਗਿਆਨਹਿ ਕੀ ਬਢਨੀ ਮਨਹੂ ਹਾਥ ਲੈ ਕਾਤਰਤਾ ਕੁਤਵਾਰ ਬੁਹਾਰੈ॥

ਜਨ ਕਉ ਪ੍ਰਭ ਅਪਨੇ ਕਾ ਤਾਣੁ

—ਸ. ਤੀਰਥ ਸਿੰਘ*

ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਇਹ ਜਾਣ ਲੈਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਜਨ ਕੌਣ ਹੈ? ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ:— ਮਨੁੱਖ, ਪ੍ਰਾਣੀ, ਜੀਵ ਪਰ ਪਰਮਾਰਥਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਨ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ:— ਪ੍ਰਭੂ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਸੇਵਕ ਭਗਤ, ਜਿਹੜਾ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਓਟ ਤੇ ਆਸਰਾ ਹੀ ਤੱਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਹੋ ਕੇ ਰੱਬੀ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਾ ਕਦੇ ਸਹਾਰੇ ਦੀ, ਓਟ ਦੀ ਜਾਂ ਮਦਦ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਆਮ ਵਿਅਕਤੀ ਰਸੂਖ ਵਾਲੇ ਨਾਲ ਜਾਂ ਸੰਸਾਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੱਡੇ ਕਹੇ ਜਾਂਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਤਾਲਮੇਲ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਪਰ ਜਨ ਦੀ ਅਰਦਾਸ, ਓਟ, ਆਸਰਾ, ਸਹਾਰਾ ਕੇਵਲ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੀ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਹਰੀ ਦਾ ਜਨ ਹਰੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਆਸਰੇ ਤੇ ਤਾਣ ਵਿਅਰਥ ਮੰਨਦਾ ਹੈ:

ਕਿਸ ਹੀ ਕੋਈ ਕੋਇ ਮੰਵ ਨਿਮਾਣੀ ਇਕ ਤੂ॥ (ਪੰਨਾ ੭੯੧)

ਜਦੋਂ ਅਜਿਹੇ ਰੱਬੀ ਪਿਆਰਿਆਂ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਔਕੜ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਦੁਬਿਧਾ ਤੇ ਸੰਕਟ ਉਸ ਨੂੰ ਡੁਲਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਭਰੋਸਾ ਹੈ। ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਉੱਤੇ ਟੇਕ ਨੂੰ ਵਿਅਰਥ ਸਮਝਦਾ ਹੈ:

ਮੈ ਤਾਣੁ ਦੀਬਾਣੁ ਤੂਹੈ ਮੇਰੇ ਸੁਆਮੀ ਮੈ ਤੁਧੁ ਆਗੈ ਅਰਦਾਸਿ॥

ਮੈ ਹੋਰੁ ਥਾਉ ਨਾਹੀ ਜਿਸੁ ਪਹਿ ਕਰਉ ਬੇਨੰਤੀ ਮੇਰਾ ਦੁਖੁ ਸੁਖੁ ਤੁਝ ਹੀ ਪਾਸਿ॥

(ਪੰਨਾ ੭੩੫)

ਇਕ ਹੋਰ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਮਾਨੁਖ ਕੀ ਟੇਕ ਬ੍ਰਿਥੀ ਸਭ ਜਾਨੁ॥ ਦੇਵਨ ਕਉ ਏਕੈ ਭਗਵਾਨੁ॥

ਜਿਸ ਕੈ ਦੀਐ ਰਹੈ ਅਘਾਇ॥ ਬਹੁਰਿ ਨ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਲਾਗੈ ਆਇ॥ (ਪੰਨਾ ੨੮੧)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਧਨਾਸਰੀ ਰਾਗ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਨੁਕਤੇ ਨੂੰ ਇਉਂ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਘਰਿ ਬਾਹਰਿ ਤੇਰਾ ਭਰਵਾਸਾ ਤੂ ਜਨ ਕੈ ਹੈ ਸੰਗਿ॥

ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਪ੍ਰਭ ਅਪਨੇ ਨਾਮੁ ਜਪਉ ਹਰਿ ਰੰਗਿ॥੧॥

ਜਨ ਕਉ ਪ੍ਰਭ ਅਪਨੇ ਕਾ ਤਾਣੁ॥

ਜੋ ਤੂ ਕਰਹਿ ਕਰਾਵਹਿ ਸੁਆਮੀ ਸਾ ਮਸਲਤਿ ਪਰਵਾਣੁ॥ਰਹਾਉ॥

ਪਤਿ ਪਰਮੇਸਰੁ ਗਤਿ ਨਾਰਾਇਣੁ ਧਨੁ ਗੁਪਾਲ ਗੁਣ ਸਾਖੀ॥

ਚਰਨ ਸਰਨ ਨਾਨਕ ਦਾਸ ਹਰਿ ਹਰਿ ਸੰਤੀ ਇਹ ਬਿਧਿ ਜਾਤੀ॥ (ਪੰਨਾ ੬੭੭)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਮੁਤਾਬਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਉੱਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖਦਿਆਂ ਉਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣਾ ਤਾਣ ਸਮਝਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੀ ਨਾ ਕੋਈ ਬਰਬਾਦੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਦੋਖੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਈਰਖਾ ਵਸ ਮੰਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਪਹੁਚਿ ਨ ਸਕੈ ਕੋਇ ਤੇਰੀ ਟੇਕ ਜਨ॥

ਗੁਰ ਪੂਰੇ ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਸੁਖ ਲਹਾ ਚਿਤਾਰਿ ਮਨ॥

ਗੁਰ ਪਹਿ ਸਿਫਤਿ ਭੰਡਾਰੁ ਕਰਮੀ ਪਾਈਐ॥

ਸਤਿਗੁਰ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲ ਬਹੁੜਿ ਨ ਧਾਈਐ॥

ਰਖੈ ਆਪਿ ਦਇਆਲੁ ਕਰਿ ਦਾਸਾ ਆਪਣੇ॥

ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਜੀਵਾ ਸੁਣਿ ਸੁਣੇ॥ (ਪੰਨਾ ੫੧੯)

ਪ੍ਰਭੂ-ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਜਨ ਅਰਥਾਤ ਸੇਵਕ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਜੋਦੜੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ, ਹੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ! ਤੂੰ ਹੀ ਮੇਰਾ ਮਾਣ-ਤਾਣ ਹੈ, ਮੇਰੀ ਬਲ, ਬੁੱਧ, ਮਤਿ, ਸਿਆਣਪ ਸਭ ਤੇਰੀ ਮਿਹਰ ਸਦਕਾ ਹੈ:

ਤੁਝੁ ਉਪਰਿ ਮੇਰਾ ਹੈ ਮਾਣਾ ਤੂਹੈ ਮੇਰਾ ਤਾਣਾ ਰਾਮ॥ (ਪੰਨਾ ੭੭੯)

ਪ੍ਰਭੂ ਉੱਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਸਾਧਕ ਇਉਂ ਅਰਦਾਸ ਜੋਦੜੀ ਕਰਦਾ ਹੈ:

ਅਬ ਹਮ ਚਲੀ ਠਾਕੁਰ ਪਹਿ ਹਾਰਿ॥

ਜਬ ਹਮ ਸਰਣਿ ਪ੍ਰਭੂ ਕੀ ਆਈ ਰਾਖੁ ਪ੍ਰਭੂ ਭਾਵੈ ਮਾਰਿ॥ (ਪੰਨਾ ੫੨੭)

ਉਸ ਦੀ ਰਸਨਾ ਇਹੋ ਰਟਨ ਕਰਦੀ ਹੈ:

ਮੈ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਛੋਡਿ ਪ੍ਰਭੂ ਤੁਹੀ ਧਿਆਇਆ॥ (ਪੰਨਾ ੩੭੧)

ਰਾਗ ਬਿਹਾਗੜਾ ਵਿਚ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ, ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਤਾਣ ਸਮਝਣ ਤੇ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਓਟ ਨਹੀਂ ਤੱਕਦੇ। ਉਹ ਸਮਰੱਥ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਚਰਨ-ਕਮਲਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰ ਇਉਂ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਕਰਿ ਦਇਆ ਮਇਆ ਗੋਪਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਕੋਇ ਨਾਹੀ ਤੁਝ ਬਿਨਾ॥

ਸਮਰਥ ਅਗਥ ਅਪਾਰ ਪੂਰਨ ਜੀਉ ਤਨੁ ਧਨੁ ਤੁਮ੍ਹ ਮਨਾ॥

ਮੂਰਖ ਮੁਗਧ ਅਨਾਥ ਚੰਚਲ ਬਲਹੀਨ ਨੀਚ ਅਜਾਣਾ॥

ਬਿਨਵੰਤਿ ਨਾਨਕ ਸਰਣਿ ਤੇਰੀ ਰਖਿ ਲੇਹੁ ਆਵਣ ਜਾਣਾ॥ (ਪੰਨਾ ੫੪੩)

ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਨੇ ਵੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਤਾਣ ਤੇ

ਰਾਖਾ ਸਮਝਿਆ, ਉਸ ਦੀ ਪੈਜ ਪਰਮੇਸਰ ਨੇ ਆਪ ਰੱਖੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਇਸ ਪ੍ਰਥਾਏ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਖੋਜਤ ਸੰਤ ਫਿਰਹਿ ਪ੍ਰਭ ਪ੍ਰਾਣ ਅਧਾਰੇ ਰਾਮ॥

ਤਾਣੁ ਤਨੁ ਖੀਨ ਭਇਆ ਬਿਨੁ ਮਿਲਤੁ ਪਿਆਰੇ ਰਾਮ॥ (ਪੰਨਾ ੫੪੫)

ਭਾਵ ਪਿਆਰੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਬਿਨਾ ਸਰੀਰਕ ਤਾਣ ਅਰਥਾਤ ਬਾਹੂ-ਬਲ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਭ ਕੁਝ ਨਿਸਫਲ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਵਨ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਤੁਝ ਊਪਰਿ ਮੇਰਾ ਹੈ ਮਾਣਾ ਤੂੰ ਹੈ ਮੇਰਾ ਤਾਣਾ ਰਾਮ॥ (ਪੰਨਾ ੭੭੯)

ਭਾਵ ਹੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਾਹਿਗੁਰੂ! ਮੈਨੂੰ ਕੇਵਲ ਤੇਰੇ ਉੱਤੇ ਹੀ ਮਾਣ ਹੈ ਅਤੇ ਤੂੰ ਹੀ ਮੇਰਾ ਨਿਤਾਣੇ ਦਾ ਤਾਣ ਹੈ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਸਮਅਰਥੀ ਭਾਵ ਵਿਚ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉਲੇਖ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ- ਮਾਣ ਤੇ ਤਾਣ। ਭਾਵ ਇੱਕੋ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਹੈ, ਹੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ! ਤੇਰੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਅਟੱਲ ਭਰੋਸਾ ਹੀ ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ ਤੇਰੇ 'ਤੇ ਮਾਣ ਤਾਣ ਕਰਨ ਦਾ ਸਬੱਬ ਹੈ। ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਜਾ ਤੂ ਤਾ ਮੈ ਮਾਣੁ ਕੀਆ ਹੈ ਤੁਧੁ ਬਿਨੁ ਕੇਹਾ ਮੇਰਾ ਮਾਣੋ॥ (ਪੰਨਾ ੫੫੭)

ਆਮ ਸਾਧਾਰਨ ਬਿਰਤੀ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਤਕਰੀਬਨ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਇਹ ਲੋਚਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਮਾਣ, ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਤੇ ਸ਼ੋਭਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਕੋਲ ਸੰਸਾਰਕ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਮਾਇਆ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ-ਧੀਆਂ ਅਗਿਆਕਾਰੀ ਹੋਣ। ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚ ਅਟੁੱਟ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਸੁਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਵੀ ਕੇਵਲ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਕੋਲ, ਪ੍ਰਭੂ ਕੋਲ ਇਉਂ ਜੋਦਤੀ ਕਰਦੇ ਨੇ:

ਮਾਨੁ ਮਾਂਗਉ ਤਾਨੁ ਮਾਂਗਉ ਧਨੁ ਲਖਮੀ ਸੁਤ ਦੇਹ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੦੭)

ਜਨ, ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਜਿੱਥੇ ਸਭ ਦਾਤਾਂ ਦਾ ਦਾਤਾਰ ਮੰਨਦਿਆਂ, ਉਸ ਦੇ ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਹਰ ਪਲ ਆਪਣਾ ਰਖਵਾਲਾ ਜਾਣ ਤੇ ਮੰਨਦਿਆਂ ਇਉਂ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ:

ਮੈ ਮਨਿ ਤੇਰੀ ਟੇਕ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਮੈ ਮਨਿ ਤੇਰੀ ਟੇਕ॥

ਅਵਰ ਸਿਆਣਪਾ ਬਿਰਥੀਆ ਪਿਆਰੇ ਰਾਖਨ ਕਉ ਤੁਮ ਏਕ॥ (ਪੰਨਾ ੮੦੨)

ਲਾਲਟੈਨ ਤੇ ਆਰਸੀ

—ਡਾ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇਕੀ*

ਸਾਧੂ ਰਾਘਵਾਨੰਦ ਜੀ ਕੋਈ ੭੦-੭੫ ਸਾਲ ਦੇ ਸਨ। ਉਮਰ ਭਾਵੇਂ ਵੱਡੀ ਸੀ, ਪਰ ਸਰੀਰ ਤਕੜਾ ਤੇ ਸਿਹਤਮੰਦ ਸੀ ਭਾਵੇਂ ਕੇਵਲ ਦੁੱਧ ਤੇ ਕੁਝ ਫਲਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਅੰਨ ਆਦਿ ਹੋਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਖਾਂਦੇ।

ਉਹ ਕਈ ਵਾਰ ਸਾਡੇ ਘਰ ਮੇਰੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਨਾਲ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਕਰਨ ਆ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜਾਇਦਾਦ ਧੋਤੀ ਕੁਰਤਾ ਤੇ ਇਕ ਕਮੰਡਲ ਸੀ। ਸੌਂਦੇ ਵੀ ਭੁੰਦੇ ਹੀ ਸਨ। ਬੜੇ ਤਪੱਸਵੀ ਸਨ।

ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਆਏ ਤਾਂ ਦਾਦਾ ਜੀ ਘਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਘਰੇ ਸਾਂ, ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਬਿਠਾਇਆ ਤੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਦਾਦਾ ਜੀ ਛੇਤੀ ਹੀ ਆ ਜਾਣਗੇ, ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਗਏ ਹਨ। ਜਦ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਸਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਾਧੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, “ਅੰਤਰ ਜੋਤਿ ਕਿਵੇਂ ਜਗਦੀ ਹੈ?” ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਦੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਇਕ ਲਾਲਟੈਨ ਰਾਹੀਂ ਇਕ ਆਰਸੀ ਰਾਹੀਂ।”

ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਆਪ ਦੀ ਗੱਲ ਮੇਰੇ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਪਈ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਲਾਲਟੈਨ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿਸੇ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਸੂਤ੍ਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਆਰਸੀ ਦਾ ਭਾਵ ਅਗਲੇ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਆਰਸੀ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਦਿਸਦਾ ਹੈ, ਉਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜੋਤ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਕਰਾਉਣੇ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਦੀ ਜੋਤ ਵੱਲੋਂ ਆਗਾਹ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਜੋਤਿ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਸਾਧਨ ਦੱਸਦਾ ਹੈ।

ਅਜੇ ਸਾਡੀ ਗੱਲ ਇਤਨੀ ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਦਾਦਾ ਜੀ ਆ ਗਏ ਤੇ ਮੈਂ ਦੋਹਾਂ ਜਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਪਰਸਪਰ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਲਈ ਛੋੜ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆ ਗਿਆ।

ਸਾਧੂ ਜੀ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਜੋ ਵਾਰਤਾ ਹੋਈ ਉਸ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੇਰੀ ਜਿਗਿਆਸਾ ਵਿੱਚੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆ ਗਏ ਤੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਧੂ ਜੀ ਕੋਲ ਇਕੱਲਿਆਂ ਛੋੜ ਆਉਣਾ ਉੱਚਿਤ ਸਮਝਿਆ।

ਦਾਦਾ ਜੀ ਮੁਸਕਾਏ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਇਉਂ ਸਮਝ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਆਪ ਜੋਤਿ ਜਗਾਈ, ਜਦ ਵੇਈਂ ਵਾਲੇ ਸਾਕੇ ਵਿਚ ਉਹ ਦੈਵੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਹੋਏ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਜੋਤਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਗਾਈ। ਪਹਿਲੀ ਜੋਤਿ ਸਿੱਧੀ ਲਾਲਟੈਨ ਦੀ ਜੋਤਿ ਵਰਗੀ ਸੀ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਦਾ ਚਾਨਣ ਲਾਲਟੈਨ ਵਰਗਾ ਨਹੀਂ, ਕਈ ਸੂਰਜਾਂ ਵਰਗਾ ਹੋਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਜੋਤਿ ਮੌਜੂਦ ਤਾਂ ਸਭ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੈ, ਪਰ ਕਰਮਾਂ ਹੇਠ ਢੱਕੀ ਹੋਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੇਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੀ ਨਦਰੇ ਕਰਮ ਨਾਲ ਜਿਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਝਲਕਾਰਾ ਵਿਖਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਆਪ ਉਸ ਦੀ ਆਰਸੀ ਬਣ ਕੇ। ਜਿਗਿਆਸੂ ਇਹ ਤਾਂ ਹੀ ਵੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅੰਗੇ ਆਪਣਾ ਆਤਮਾ-ਸਮਰਪਨ ਕਰ ਦੇਵੇ।

ਪੁਸਤਕ ਜਿਨ੍ਹਾ ਦਿਸੰਦਿਤਿਆ ਦੁਰਮਤਿ ਵੰਞੈ ਵਿੱਚੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਸਹਿਤ ■

ਬਤੀਹ ਸੁਲਖਣੀ

—ਸ. ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ*

ਇਨਸਾਨ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਰਹੇ, ਤੰਦਰੁਸਤ ਹੋਏ, ਘਰ ਵਿਚ ਮਾਇਆ ਹੋਵੇ (ਭਾਵ ਆਰਥਿਕ ਤੰਗੀ ਨਾ ਹੋਵੇ), ਅਗਿਆਕਾਰੀ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਸੁਲੱਖਣੀ ਨਾਰੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ (ਇਨਸਾਨ) ਬਹੁਤ ਸੁਖੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ:

ਪਹਿਲਾ ਸੁਖ ਅਰੋਗੀ ਕਾਇਆ।

ਦੂਸਰਾ ਸੁਖ ਘਰ ਵਿਚ ਹੋਏ ਮਾਇਆ।

ਤੀਸਰਾ ਸੁਖ ਸੁਲਖਣੀ ਨਾਰੀ।

ਚੌਥਾ ਸੁਖ ਪੁੱਤਰ ਆਗਿਆਕਾਰੀ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ‘ਬਤੀਹ ਸੁਲਖਣੀ’ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ। ਬਤੀਹ ਸੁਲਖਣੀ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਸੰਪੂਰਨ ਸ਼ੁੱਭ ਗੁਣਾਂ ਕਰ ਕੇ ਭਰਪੂਰ। ਅਨੇਕ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਬੁੱਧ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ੩੨ ਸ਼ੁੱਭ ਲੱਛਣ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ (ਗੁਰਮਤਿ ਮਾਰਤੰਡ, ਪੰਨਾ ੯੧) ਅਨੁਸਾਰ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ੩੨ ਸ਼ੁੱਭ ਲੱਛਣ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਹਨ:

“੧. ਸੁੰਦਰਤਾ, ੨. ਸਵੱਛਤਾ, ੩. ਲੱਜਾ, ੪. ਚਤੁਰਾਈ, ੫. ਵਿੱਦਿਆ, ੬. ਪਤੀ-ਭਗਤੀ, ੭. ਸੇਵਾ, ੮. ਦਯਾ, ੯. ਸੱਤਯ, ੧੦. ਮਿੱਠੀ ਬਾਣੀ, ੧੧. ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ, ੧੨. ਨਿਮਰਤਾ, ੧੩. ਨਿਸ਼ਕਪਟਤਾ, ੧੪. ਏਕਤਾ, ੧੫. ਧੀਰਜ, ੧੬. ਧਰਮ ਨਿਸ਼ਠਾ, ੧੭. ਸੰਜਮ, ੧੮. ਉਦਾਰਤਾ, ੧੯. ਗੰਭੀਰਤਾ, ੨੦. ਉੱਦਮ, ੨੧. ਸੂਰਬੀਰਤਾ, ੨੨. ਤੋਂ ੨੮ ਰਾਗ, ਕਾਵਿ, ਚਿੰਤਰ, ਔਸ਼ਧ, ਰਸੋਈ, ਅਤੇ ਸਿਉਣ ਪਰੋਣ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ, ੨੯. ਘਰ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਯਥਾਯੋਗ ਸ਼ਿਗਾਰਨਾ, ੩੦. ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦਾ ਮਾਣ, ੩੧. ਘਰ ਆਏ ਪ੍ਰਾਹੁਣਿਆਂ ਦਾ ਸਨਮਾਨ, ੩੨. ਸੰਤਾਨ ਦੀ ਪਾਲਣਾ।”

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਸਰਬ ਜੀਆਂ ਲਈ ਹੈ। ਮਨੁੱਖਾ ਜੀਵ ਨੂੰ ਇਸਤਰੀ ਰੂਪ ਜਾਣ, ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਘਰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਣ ਲਈ ਉਪਰੋਕਤ ੩੨ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ਸੁਲੱਖਣੀ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਹਿਲ (ਸੁਪਤਨੀ) ਜੀ ਦਾ ਤਾਂ ਨਾਮ ਹੀ ਮਾਤਾ ਸੁਲੱਖਣੀ ਜੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਆਗਮਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਮਾੜੀ ਦਸ਼ਾ ਤੇ ਹੋਰ ਸਮਾਜਿਕ ਕੁਰੀਤੀਆਂ (ਸਤੀ ਹੋਣਾ ਆਦਿ) ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇਣ ਲਈ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ੩੩% ਸੀਟਾਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਲਈ ਰੱਖਣ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ, ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਤੇ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਨੌਕਰੀਆਂ ਫੌਜ, ਪੁਲਿਸ, ਡਾਕ-ਤਾਰ ਵਿਭਾਗ, ਸਿਹਤ, ਇੰਨਫੋਰਮੇਸ਼ਨ ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ, ਸਿਹਤ, ਹਰ ਮਹਿਕਮੇ, ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਕੁਝ ਰਾਖਵੀਆਂ ਸੀਟਾਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ

*੩੦੨ ਕਿਦਵਾਈ ਨਗਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ-੧੪੧੦੦੮ ਮੋ: +੯੧੯੮੮੮੧-੨੬੬੯੦

ਇਸਤਰੀਆਂ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦੇ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਧਿਆਤਮਕ ਗ੍ਰੰਥ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਿਆਂ ਵਿਚਾਰਾਂ/ਭਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਸਮੇਂ ਅਕਸਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਬਿੰਬ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਜੀਵ ਨੂੰ ਪਤਨੀ ਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਰਸਾਅ ਕੇ ਸਾਰੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਫਿਲਾਸਫੀ ਸਮਝਾਈ ਹੈ।

ਇਸੁ ਜਗ ਮਹਿ ਪੁਰਖੁ ਏਕ ਹੈ ਹੋਰ ਸਗਲੀ ਨਾਰਿ ਸਬਾਈ॥ (ਪੰਨਾ ੫੯੧)

ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ (ਮਰਦਾਂ ਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ) ਨੂੰ ਨਾਰ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦੇ ਕੇ ਇਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਲਿਆ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਗੁਣ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ, ਜਿਸਮ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸਰੀਰਕ ਰੂਪ ਕੇਵਲ ਵਕਤੀ ਹੀ ਹਨ। ਅਸਲ ਗੱਲ ਤਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਅਧਿਆਤਮਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਲਈ ਮਰਦ ਤੇ ਇਸਤਰੀ ਬਰਾਬਰ ਹਨ। ਬਰਾਬਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਇਸਤਰੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਰਸਾਅ ਕੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਵਡਿਆਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ-ਪਤੀ ਮਿਲਿਆ। ਪਤੀ (ਪ੍ਰਭੂ) ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਅਗਿਆਨਤਾ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਮੇਰੀ ਆਸਾ-ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ, ਦੁਖ-ਕਲੇਸ਼ ਆਦਿ ਮਰ ਗਈ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ-ਪਤੀ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਧਰਮਰਾਜ ਦੀ ਭੀ ਧੌਂਸ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ-ਪਤੀ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਹਉਮੈਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰਨਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਲੋਕਾਚਾਰੀ ਰਸਮਾਂ ਛੱਡੀਆਂ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਮਾਇਆ ਦੇ ਤਿੰਨੇ ਗੁਣ ਛੱਡ ਕੇ ਵੈਰੀ ਤੇ ਮਿੱਤਰ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਹੀ ਸਮਝ ਲਏ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਭਗਤੀ ਆਤਮਾ ਦੇ ਕੰਮ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਮਾਨੋ ਇਕ ਮਿੱਠੇ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੀ ਇਸਤਰੀ ਹੈ, ਜੋ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬੇਮਿਸਾਲ ਹੈ, ਜੋ ਆਚਰਨ ਵਿਚ ਮੁਕੰਮਲ ਹੈ। ਜਿਸ ਘਰ (ਹਿਰਦੇ) ਵਿਚ ਇਹ ਇਸਤਰੀ ਵਸਦੀ ਹੈ ਉਹ ਘਰ ਸ਼ੋਭਾ ਵਾਲਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸਹਿਜ, ਸੰਤੋਖ, ਮਿੱਠਾ ਬੋਲਣਾ, ਨਿਵ ਕੇ ਚੱਲਣਾ ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਗੁਣ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ਇਸਤਰੀ ਆਪਣੇ ਸਹੁਰੇ ਘਰ ਵਿਚ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੀਵ ਇਸਤਰੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਪਤੀ ਨੂੰ ਪਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ:

ਬਤੀਹ ਸੁਲਖਣੀ ਸਚੁ ਸੰਤਤਿ ਪੂਤ॥ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਸੁਘੜ ਸਰੂਪ॥ (ਪੰਨਾ ੩੭੧)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਏ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਫਿਲਾਸਫੀ ਸਮਾਜਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵੀ ਉਤਨੀ ਹੀ ਸਾਰਥਕ ਹੈ ਜਿਤਨੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ 'ਬਤੀਹ ਸੁਲਖਣੀ' ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਜਦੋਂ ਇਸਤਰੀ 'ਬਤੀਹ ਸੁਲਖਣੀ' ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪਰਵਾਰ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਕਾਇਆ ਕਲਪ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਤੀਹ ਸੁਲਖਣੀ ਇਸਤਰੀ ਹਰ ਘਰ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਐਸਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਪਨਪਦਾ ਹੈ।

ਸ਼ਖ਼ਮ ਅਜੇ ਵੀ ਅੱਲੇ ਨੇ . . .

-ਸ. ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ*

ਹਰ ਸਾਲ ਜਦੋਂ ਵੀ ਨਵੰਬਰ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਨਵੰਬਰ ੮੪ ਦਾ ਸਿੱਖ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਘੁੰਮ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੜੇ ਕਹਿਰ ਦੇ ਦਿਨ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹੋਰ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ-ਮੁਹੱਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਚੀਕਾਂ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਪਾੜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗੀ ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਅਸਮਾਨ ਨੂੰ ਛੋਹ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਨਾਅਰੇ ਗੂੰਜ ਰਹੇ ਸਨ :

“ਖੂਨ ਕਾ ਬਦਲਾ ਖੂਨ ਸੇ ਲੋਗੇ।”

“ਸਰਦਾਰੋਂ ਕੋ ਜਲਾ ਦੇ, ਲੂਟ ਲੋ, ਸਰਦਾਰੋਂ ਕੋ ਮਾਰ ਦੇ।”

“ਹਿੰਦੂ ਭਾਈ, ਮੁਸਲਿਮ ਭਾਈ, ਸਰਦਾਰੋਂ ਕੀ ਕਰੋ ਸਫ਼ਾਈ।”

ਦੇ ਨਾਅਰਿਆਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨੇ ਕੰਨ ਪਾਟਣ ਨੂੰ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਖੂਨੀ ਸਾਕਾ ੩੧ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੯੮੪ ਈ. ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਾਪਰਿਆ ਜਦੋਂ ਦੋ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਸ. ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ. ਸਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੂਨ ੧੯੮੪ ਈ. ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ 'ਤੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਮਲੇ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਭਾਰਤ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ੯:੨੦ ਮਿੰਟ 'ਤੇ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਮੈਡੀਕਲ ਸਾਇੰਸਜ਼ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਹਾਹਾਕਾਰ ਮੱਚ ਗਈ ਸੀ। ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬੰਗਾਲ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਤਾ ਲੱਗਣ 'ਤੇ ਉਹ ੪:੦੦ ਵਜੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਗਿਆਨੀ ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ੫:੩੦ ਵਜੇ ਸ਼ਾਮ ਤਕ ਆਪਣਾ ਦੌਰਾ ਵਿੱਚੋਂ ਛੱਡ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਉਂਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ੬:੫੫ ਮਿੰਟ 'ਤੇ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਦੇ ਮੀਡੀਏ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਲੱਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਮੌਤ ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਜੰਜਾਲ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਕਥਿਤ ਵਰਕਰ ਅਤੇ ਵਲੰਟੀਅਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਣ ਗਏ ਸਨ।

੩੧ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੯੮੪ ਈ. ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਾਰ-ਕੁਟਾਈ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ

*ਮੀਤ ਸਕੱਤਰ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਲਕੱਤੇ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈਆਂ। ੧ ਨਵੰਬਰ ਦੇ 'ਸਟੇਟਸਮੈਨ' ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ੧੧:੦੦ ਵਜੇ ਰਾਈਟਰ ਬਿਲਡਿੰਗ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕੁੱਟਿਆ ਗਿਆ। ਇਕ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਜੋ ਟੀ-ਬੋਰਡ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਅੱਗੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਉਸ 'ਤੇ ੧:੩੦ ਮਿੰਟ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਨੈਸ਼ਨਲ ਪ੍ਰੈੱਸ ਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਵਰਕਰ ਅਤੇ ਵਲੰਟੀਅਰ ਦੁਪਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਲਕੱਤੇ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਭਗਦੜ ਮਚਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਸਥਿਤੀ ਨਾਲ ਨਿਪਟਣ ਲਈ ਫੌਜ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ੨:੩੦ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਫੌਜ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ।

ਮਦਰਾਸ ਵਿਚ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਖਿੜਕੀਆਂ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਦੁਕਾਨਦਾਰਾਂ ਤੋਂ ਜਬਰਦਸਤੀ ਦੁਕਾਨਾਂ ਬੰਦ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਪੰਜਾਬ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਚਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਕੂਲ ਦੀਆਂ ਦੋ ਬੱਸਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵੀ ਲੁੱਟਾਂ-ਖੋਹਾਂ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਹਮਾਇਤੀਆਂ ਦਾ ਭਾਰੀ ਇਕੱਠ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਦੁਕਾਨਾਂ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਭਗਦੜ ਮੱਚ ਗਈ ਸੀ। ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਜਬਲਪੁਰ ਅਤੇ ਇੰਦੌਰ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਅਤੇ ਪੈਟਰੋਲ ਪੰਪਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਭਾਰੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ-ਹਮਾਇਤੀਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਫੌਜ ਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਉੜੀਸਾ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਵਰਕਰਾਂ ਨੇ ਭੁਵਨੇਸ਼ਵਰ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟਰੱਕਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ।

ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ੩੧ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੯੮੪ ਈ. ਨੂੰ ਦੁਪਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਸਿੱਖ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ ਦੇ ਹਮਾਇਤੀ ਸਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਮੈਡੀਕਲ ਸਾਇੰਸਜ਼ ਵਿਖੇ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਹੀ ਦੁਖ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪਹੁੰਚੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹੀ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਗਿਆਨੀ ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਾਰ 'ਤੇ ਵੀ ਪਥਰਾਓਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬੱਸਾਂ 'ਚੋਂ ਉਤਾਰ ਕੇ ਕੁੱਟਿਆ ਗਿਆ, ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਮ ਦੇ ੪ ਵਜੇ ਤਕ ਕੁਝ ਦੁਕਾਨਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ੪ ਵਜੇ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਆਈ. ਐੱਨ. ਮਾਰਕੀਟ ਦੇ ਬਾਹਰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨ ਦੀ ਪਗੜੀ ੩੦-੩੫ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਤਾਰ ਕੇ ਪਾੜ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਾਰ-ਧਾੜ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਦੰਗਾਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਚੰਗਾ ਟੋਲਾ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਸਫ਼ਰਗੰਜ਼ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਹੋ ਤੁਰਿਆ ਸੀ। ਫਲਾਈ-ਓਵਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਸਿੱਖ

ਨੂੰ ਕਾਰ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਾਰ ਨੂੰ ਰੋਕ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਪੂਹ ਕੇ ਵਿੱਚੋਂ ਖਿੱਚ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸਾਰੀ ਕਾਰ ਭੰਨ ਦਿੱਤੀ, ਉਸ ਦੀ ਖਿੱਚ-ਪੂਹ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢੀਆਂ। ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਸਿੱਖ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦੰਗਾਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਕਾਫਲਾ ਚੀਖ-ਚਿੰਘਾੜਾਂ ਪਾਉਂਦਾ ਅੱਗੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਿਆ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਇਕ ਡਾਕ ਗੱਡੀ ਮਿਲੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਡਰਾਈਵਰ ਚਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਫ਼ਦਰਗੰਜ ਦੇ ਨੇੜੇ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਕਸ਼ਮੀ ਬਾਈ ਨਗਰ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਦਵਈ ਨਗਰ ਅੱਗ ਨਾਲ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਦੋ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਬੱਸਾਂ ਅਤੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਪੁਲਿਸ ਖੜ੍ਹੀ ਤਮਾਸ਼ਾ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਲੱਕੜੀ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਅਤੇ ਟਰੱਕਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਮ ਤਕ ਸੰਕਰ ਮਾਰਕੀਟ, ਪੰਚ ਕੂਆਂ ਰੋਡ, ਕਰੋਲ ਬਾਗ, ਸਰੋਜਨੀ ਨਗਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਇਮਾਰਤਾਂ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਲੁੱਟੀਆਂ ਜਾ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ।

੩੧ ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ੫ ਵਜੇ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਕੋਲ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਮੁੱਠੀਆਂ ਬੰਦ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਐੱਚ. ਕੇ. ਐੱਲ. ਭਗਤ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਇਕ ਭਾਰੀ ਇਕੱਠ “ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਅਮਰ ਰਹੇ” ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ “ਖੂਨ ਕਾ ਬਦਲਾ ਖੂਨ ਸੇ ਲੋਂਗੇ”। ‘ਰੀਪੋਰਟ ਆਫ ਨੇਸ਼ਨ ਟਰੂਥ ਅਬਾਉਟ ਦਿੱਲੀ ਵੀਓਲੈਂਸ’ ਅਨੁਸਾਰ ‘ਐਚ. ਕੇ. ਐੱਲ. ਭਗਤ’ ਬਾਹਰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਇਕੱਠ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ “ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ’ਤੇ ਹੀ ਫੋਕੇ ਨਾਅਰੇ ਲਾ ਕੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦੇ ਰਹੋਗੇ?”

ਬਸ ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ, ਸੈਂਕੜੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਅੱਗ ਦੀ ਭੇਟਾ ਚਾੜ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਅਤੇ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ’ਤੇ ਵੀ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ’ਤੇ ਪੂਹ-ਘੜੀਸ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ’ਤੇ ਪਥਰਾਉ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਮਾਰ-ਧਾੜ ਕਰਨ ਲਈ ਬਾਹਰਲੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਭਾੜੇ ਦੇ ਦੰਗਾਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦਾ ੧੦੦੦-੧੦੦੦/- ਰੁਪਇਆ ਅਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਸਿਟੀਜ਼ਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਐੱਸ. ਐੱਮ. ਸੀਕਰੀ (ਜੋ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਿਟਾ: ਜੱਜ ਹਨ) ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ੪ ਨਵੰਬਰ ਤਕ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੋੜ-ਫੋੜ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਵੱਲੋਂ ਪੀੜਤਾਂ ਨਾਲ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ, ਤੋੜ-ਫੋੜ, ਕਤਲ ਅਤੇ ਬਲਾਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ

ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਾਹਤ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤਜਰਬੇ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਤੁਰੰਤ ਰਿਪੋਰਟ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਭੇਜੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਜਿਹੜੇ ਕਤਲੋਗਾਰਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਮੁਆਫ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਕੁਝ ਕੁ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਸੀ ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਜ਼ਮਾਨਤ 'ਤੇ ਰਿਹਾਅ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਜੋ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਫਿਰ ਤੋਂ ਦਹਿਸ਼ਤ ਫੈਲਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਸ੍ਰੀ ਸੀਕਰੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨੂੰ ਭੇਜੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਅੱਜ ਤਕ ਇਸ 'ਤੇ ਕੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦੰਗਾਕਾਰੀ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਕਮਿਸ਼ਨ ਜ਼ਰੂਰ ਬਣਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਬਣਦੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਿਰਫ਼ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਫਾਈਲਾਂ ਹੀ ਮੋਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਹੋਰ ਠੋਸ ਨਤੀਜਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਿਆ।

ਸਿੱਖ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰ ਰਹੇ ਨਾਨਾਵਤੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਅੱਗੇ ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜਰਨਲਿਸਟ ਸ. ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਬਿਆਨ ਦਰਜ ਕਰਵਾਏ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ੩੧ ਅਕਤੂਬਰ ਅਤੇ ੧ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਹੋਏ ਸਿੱਖ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਨਾਲ ਜਿਹੜੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਰਦਨਾਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਾਗ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ੩੧ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੯੮੪ ਈ. ਦੀ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਕਨਾਟ ਸਰਕਲ ਵਿੱਚੋਂ ਕਾਲੇ ਪੁੱਛੇ ਦਾ ਇਕ ਸੰਘਣਾ ਬੱਦਲ ਉਭਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਅੰਬੈਸਡਰ ਹੋਟਲ ਦੇ ਬਾਹਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਟੈਕਸੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਤੋੜ-ਭੰਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਖਾਨ ਮਾਰਕੀਟ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਲੁੱਟੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉੱਥੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੜਕ ਉੱਪਰ ਇਕ ਅਫ਼ਸਰ ਅਧੀਨ ਦੋ ਕਤਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪੁਲਿਸ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਖੜ੍ਹੇ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸਨ ਪਰ ਉਹ ਖਾਮੋਸ਼ ਖੜ੍ਹੇ ਤਮਾਸ਼ਬੀਨ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੁੱਟ-ਮਾਰ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ “ਖ਼ੂਨ ਕਾ ਬਦਲਾ ਖ਼ੂਨ ਸੇ ਲੋਗੇ” ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਗੂੰਜਣ ਲੱਗ ਪਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਗ਼ੀਚੇ ਦੀ ਚਾਰਦੀਵਾਰੀ ਰਾਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਇਕ ਟਰੱਕ ਵਿੱਚੋਂ ਲਾਠੀਆਂ ਅਤੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦੀਆਂ ਪੀਪੀਆਂ ਉਤਾਰੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਟਰੱਕ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਆਦਮੀ ਵੀ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਪਾਰਕ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਸਿੱਖ ਮਕੈਨਿਕ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਵਿਚ ਮੁਰੰਮਤ ਲਈ ਆਈਆਂ ਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ।

ਇਹ ਨਵੰਬਰ ੧੯੮੪ ਈ. ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਜੋ ਕੁਝ ਹੋਇਆ ਉਹ ਅਚਾਨਕ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਬਲਕਿ ਸੋਚ-ਸਮਝ ਕੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਫਿਰਕੂ ਦੰਗੇ

ਨਹੀਂ ਸਨ, ਬਲਕਿ ਬਹੁਤ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੇ ਬਚਾਅ ਲਈ ਜਤਨ ਵੀ ਕੀਤੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਲਈ ਸ਼ੱਕ ਦੀ ਉਂਗਲੀ ਸਿੱਧੀ ਇੱਕੋ ਪਾਰਟੀ ਵੱਲ ਉੱਠਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸੰਕੇਤ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ “ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾ ਦਿਓ” ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਇਹ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾ ਰਹੇ ਹੋਣ, ਉਦੋਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਖਲ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਦੌਰਾਨ ਹੋਈਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਲਈ ਹੁਣ ਤਕ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਸਰਕਾਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਬਣਾਏ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵੀ ਲਿਖੀਆਂ ਜਾ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ। ਗੈਰ-ਸਰਕਾਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨਾਂ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਈ ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨਦਾਨ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜਸਟਿਸ ਤਾਰਕੁੰਡੇ, ਡਾ. ਕੁਠਾਰੀ ਅਤੇ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਜੱਜ ਐੱਸ. ਐਮ. ਸੀਕਰੀ ਵਰਗਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਨੂੰਨਦਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਦੀ ਡਟ ਕੇ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਤਤਕਾਲੀ ਕਾਂਗਰਸ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰਾਂ ਉੱਤੇ ਵੀ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਭੜਕਾਉਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਨੂੰਨਦਾਨਾਂ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਕਈ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਇਕ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਵਾਲੀ ਕੌਮ ਖਿਲਾਫ਼ ਹਿੰਸਾ ਭੜਕਾਈ ਸੀ, ਜੋ ਕਦੇ ਵੀ ਹਿੰਦੂ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਅਸੁਰੱਖਿਅਤ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦੇ। ਸਰਕਾਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨਾਂ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਲੱਗਭਗ ੩੫੦੦ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਤੇ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹੋਰ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ੧੦,੦੦੦ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਦੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਵਿਸ਼ਾਲ ਪੈਮਾਨੇ 'ਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਇਕ ਵੱਡਾ ਅਪਰਾਧ ਸੀ, ਜਿਸ ਲਈ ਸੈਂਕੜੇ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਉੱਪਰ ਚਾੜ੍ਹ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ।

ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਾਲੇ ਤਕ ਇਕ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸ. ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ. ਸਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਭਾਈ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾ ਕੇ ਫਾਂਸੀ 'ਤੇ ਲਟਕਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਫੇਰ ਇੱਕੋ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਦੋ ਕਾਨੂੰਨ ਕਿਉਂ? ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲਟਕਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਫਾਂਸੀ 'ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ? ੩੨ ਸਾਲ ਬੀਤ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਦੋਸ਼ੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪੀੜਤ ਪਰਵਾਰ ਇਨਸਾਫ਼ ਲਈ ਕਚਿਹਰੀਆਂ ਵਿਚ ਧੱਕੇ ਖਾ ਰਹੇ ਹਨ:

ਇਸ ਅਦਾਲਤ 'ਚ ਬੰਦੇ ਬਿਰਖ ਹੋ ਗਏ, ਫੈਸਲੇ ਸੁਣਦਿਆਂ ਸੁਣਦਿਆਂ ਸੁੱਕ ਗਏ,
ਆਖੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਜੜੇ ਘਰੀਂ ਜਾਣ ਹੁਣ, ਇਹ ਕਦੋਂ ਤੀਕ ਇਥੇ ਖੜ੍ਹੇ ਰਹਿਣਗੇ...।

(ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ) ■

ਨਵੰਬਰ '੮੪ ਸਿੱਖ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ:

ਅਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਅੰਦਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ ਦਾ ਨਾ-ਭੁੱਲਣਯੋਗ ਸਾਕਾ

-ਸ. ਤਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੁੱਟਰ*

ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪਰਿਪੇਖ 'ਚ ਨਵੰਬਰ ੧੯੮੪ ਈ. ਦਾ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਮਾਨਸਿਕਤਾ 'ਚ ਘੱਲੂਘਾਰਾ ਬਣ ਕੇ ਵੱਸ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ੧੯੧੯ ਈ. ਦੇ ਜੱਲਿਆਂਵਾਲੇ ਬਾਗ ਦੇ ਸਾਕੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਭੁਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਕਾਮਾਗਾਟਾਮਾਰੂ ਕਾਂਡ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲ ਸਕਦਾ। ੧੭੪੬ ਈ. ਦੇ ਛੋਟੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਅਤੇ ੧੭੬੨ ਈ. ਦੇ ਵੱਡੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਨੇ ੧੯੮੪ ਈ. ਦੇ ਸਾਕਿਆਂ (ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਅਤੇ ਨਵੰਬਰ '੮੪ ਦਾ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ) ਨੂੰ ਤੀਜੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜੱਲਿਆਂਵਾਲੇ ਬਾਗ ਦੇ ਸਾਕੇ ਲਈ ਭਾਵੇਂ ਅੱਜ ਬਰਤਾਨੀਆ ਜਿੰਨੀਆਂ ਮਰਜ਼ੀ ਮੁਆਫ਼ੀਆਂ ਮੰਗ ਲਵੇ, ਕਾਮਾਗਾਟਾਮਾਰੂ ਘਟਨਾ ਲਈ ਕੈਨੇਡਾ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗ ਵੀ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਪਰ ਭਾਰਤ-ਵਾਸੀ ਆਪਣੀ ਕੌਮੀ ਮੁਕਤੀ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ੧੯੮੪ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਨੂੰ ਵੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪਰਿਪੇਖ 'ਚ ਭੁਲਾਉਣਾ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਲਈ ਬਿਲਕੁਲ ਅਸੰਭਵ ਹੈ।

੩੧ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੯੮੪ ਈ. ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੀ ਤਤਕਾਲੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਸੋਚਿਆ ਸਮਝਿਆ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਹੋਇਆ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਮੌਤ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਸਿੱਖ ਅੰਗ ਰੱਖਿਅਕਾਂ ਹੱਥੋਂ ਹੋਈ, ਜੋ ਕਿ ਜੂਨ ੧੯੮੪ ਈ. ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਫ਼ੌਜੀ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਬੇਹੱਦ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਸਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 'ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ' ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ੪ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿੱਲੀ ਸਮੇਤ ਭਾਰਤ ਭਰ ਦੇ ੧੮ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚਲੇ ੧੧੦ ਮੁੱਖ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਗਿਣੀ-ਮਿਥੀ ਅਤੇ ਇੱਕੋ-ਜਿਹੀ ਯੋਜਨਾ ਤਹਿਤ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਹੋਇਆ। ਸਿੱਖ ਪਰਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਲਈ ਵੋਟਰ ਲਿਸਟਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੋਈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਮਰਹੂਮ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ੧੯ ਨਵੰਬਰ, ੧੯੮੪ ਈ. ਨੂੰ ਵੋਟ ਕਲੱਬ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਜਨਮ ਦਿਨ 'ਤੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਇੰਦਰਾ ਜੀ ਦੇ ਕਤਲ ਤੋਂ

*ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਲੋਨੀ, ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਅਕੈਡਮੀ ਰੋਡ, ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ। ਮੋ: +੯੧੯੮੭੮੦-੭੦੦੦੮

ਬਾਅਦ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕੁਝ ਦੰਗੇ ਹੋਏ। ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕੀਂ ਕਾਫ਼ੀ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਸਨ, ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਪੂਰਾ ਭਾਰਤ ਹਿੱਲ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਕ ਵੱਡਾ ਦਰੱਖਤ ਡਿੱਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਧਰਤੀ ਕੰਬਦੀ ਹੀ ਹੈ।’’

੩੧ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੯੮੪ ਈ. ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਲੱਗਭਗ ੯.੨੦ ਵਜੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਅੰਗ ਰੱਖਿਅਕਾਂ ਨੇ ਸਫ਼ਦਰਜੰਗ ਵਾਲੇ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਗੋਲੀਆਂ ਮਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਕਰੀਬ ੧੦.੫੦ ਵਜੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ਼ ਮੈਡੀਕਲ ਸਾਇੰਸਜ਼ (ਏਮਸ) ਵਿਖੇ ਮ੍ਰਿਤਕ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਮੀਂ ੪ ਵਜੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ‘ਏਮਸ’ ਹਸਪਤਾਲ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਨੇੜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਛੋਟੀਆਂ-ਮੋਟੀਆਂ ਹਿੰਸਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸ਼ਾਮੀਂ ੫.੩੦ ਵਜੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਗਿਆਨੀ ਜੈਲ ਸਿੰਘ ਵਿਦੇਸ਼ ਯਾਤਰਾ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਏ ਤਾਂ ‘ਏਮਸ’ ਦੇ ਬਾਹਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ‘ਤੇ ਵੀ ਪਥਰਾਅ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਹਾਦਸਾ ੧ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਪੂਰਬੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸਵੇਰੇ ਵਾਪਰਿਆ। ਬਸ ਫ਼ਿਰ ਕੀ ਸੀ, ੫ ਨਵੰਬਰ ਤਕ ਦਿੱਲੀ, ਕਾਨਪੁਰ, ਬੋਕਾਰੋ ਸਮੇਤ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ੧੧੦ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ‘ਚ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੋਏ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ‘ਚ ੭ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਨਿਹੱਥੇ ਤੇ ਬੇਕਸੂਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜਿਊਂਦੇ ਸਾੜਿਆ, ਕੋਹ-ਕੋਹ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੈਂਕੜੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨਾਲ ਸਮੂਹਿਕ ਬਲਾਤਕਾਰ ਹੋਏ, ਕਰੋੜਾਂ ਦੀ ਸੰਪਤੀ ਲੁੱਟੀ ਅਤੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਕੱਲੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੀ ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਕਾਰਡ ਅਨੁਸਾਰ ੨੭੩੩ ਕਤਲ ਹੋਏ। ਜ਼ਖ਼ਮੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੨੯੬੬ ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਅਤੇ ਸਾੜ-ਫੂਕ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ੧੦,੮੯੭ ਵਾਪਰੀਆਂ।

ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਫ਼ਿਰਕੂ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਸੀਨੀਅਰ ਵਕੀਲ ਤੇ ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ ਦੇ ਨੇਤਾ ਰਾਮ ਜੇਠਮਲਾਨੀ ਗ੍ਰਿਹ ਮੰਤਰੀ ਪੀ.ਵੀ. ਨਰਸਿਮਹਾ ਰਾਓ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਕਈ ਹੋਰ ਧਰਮ-ਨਿਰਪੱਖ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਹਾਲਾਤਾਂ ‘ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਲਈ ਆਖਿਆ, ਪਰ ਸਰਕਾਰੀ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਾਲਾਤਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਢਲੇ ਪੜਾਅ ‘ਤੇ ਹੀ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ।

ਨਵੰਬਰ ੧੯੮੪ ਈ. ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਨੂੰ ਅੱਜ ਪੂਰੇ ੩੨ ਸਾਲ ਬੀਤ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਪੀੜਤਾਂ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਹਾਲੇ ਵੀ ਤਾਜ਼ਾ ਹਨ। ੩੨ ਸਾਲਾਂ ‘ਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ‘ਤੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮਰਹੱਮ ਲਗਾਈ, ਨਾ ਅਦਾਲਤਾਂ ਨੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਕੀਤਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪੁਕਾਰ ਸੁਣੀ। ਦੋਸ਼ੀ ਸੱਤਾ ਸੁਖ ਮਾਣਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਪੀੜਤਾਂ ਦੇ ਪੱਲੇ ਜੇ ਕੁਝ ਪਿਆ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਖੱਜਲ-ਖੁਆਰੀ ਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾ। ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ

ਜਮਹੂਰੀ ਦੇਸ਼ ਕਹਾਉਂਦੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਦੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਦਾ ਇਨਸਾਫ਼ ਦਿੱਤੇ ਬਗ਼ੈਰ ਹੀ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬੀਤੇ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਉਨਤੀ 'ਚ ਭਾਈਵਾਲ ਬਣਨ ਦੀਆਂ ਨਸੀਹਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਜਾਂਚ ਕਮਿਸ਼ਨ/ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ: ਨਵੰਬਰ ੧੯੮੪ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਲਈ ਹੁਣ ਤਕ ੧੦ ਜਾਂਚ ਕਮੇਟੀਆਂ/ ਕਮਿਸ਼ਨ ਅਤੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਾਂਚ ਟੀਮ ਬਿਠਾਏ ਗਏ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਈ ਮੁੱਖ ਦੋਸ਼ੀ ਜਾਂ ਤਾਂ ਬਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਦੋਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ। ਸਭ ਤੋਂ ਅਖ਼ੀਰਲਾ ਕਮਿਸ਼ਨ 'ਨਾਨਾਵਤੀ ਕਮਿਸ਼ਨ' ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਮੁਖੀ ਜਸਟਿਸ ਜੀ.ਟੀ. ਨਾਨਾਵਤੀ ਸਨ। ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ੧੮੫ ਸਫ਼ਿਆਂ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ੯ ਫਰਵਰੀ, ੨੦੦੫ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਹ ਮੰਤਰੀ ਸ਼ਿਵਰਾਜ ਪਾਟਿਲ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਇਹ ਰਿਪੋਰਟ ੮ ਅਗਸਤ, ੨੦੦੫ ਨੂੰ ਸੰਸਦ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਦੇ ਅਣਸੁਲਝੇ ਅਤੇ ਬੰਦ ਪਏ ਪੁਲਿਸ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ 'ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਾਂਚ ਟੀਮ' ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਪੌਣੇ ਦੋ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਵੀ ਇਸ ਜਾਂਚ ਟੀਮ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕੀ।

ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਆਪਣੇ ਕਾਰਜਕਾਲ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਲਿਖੇ ਗਏ:

ਮਰਵਾਹ ਕਮਿਸ਼ਨ: ਇਹ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨਵੰਬਰ ੧੯੮੪ ਈ. ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਵੇਦ ਮਰਵਾਹਾ ਜੋ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਐਡੀਸ਼ਨਲ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਪੁਲਿਸ ਸਨ, ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਦੌਰਾਨ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਤੇ ਡਿਊਟੀ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦਿੱਲੀ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਅਫ਼ਸਰ ਦਿੱਲੀ ਹਾਈਕੋਰਟ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਵੇਦ ਮਰਵਾਹਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੜਤਾਲ ੧੯੮੫ ਈ. ਦੇ ਮੱਧ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਹ ਮੰਤਰੀ ਵੱਲੋਂ ਅਗਾਂਹ ਨਾ ਵਧਣ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਮਰਵਾਹ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਸਾਰਾ ਰਿਕਾਰਡ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਮਿਸ਼ਰਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਜਦਕਿ ਇਸ ਰਿਕਾਰਡ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ, ਜੋ ਕਿ ਸ਼੍ਰੀ ਮਰਵਾਹਾ ਦੇ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਬਿਆਨ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸੀ, ਮਿਸ਼ਰਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਵੇਦ ਮਰਵਾਹਾ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਾਂਚ ਦੌਰਾਨ ਪੁਲਿਸ ਵਿਭਾਗ ਵੱਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਦਬਾਅ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ।

ਮਿਸ਼ਰਾ ਕਮਿਸ਼ਨ: ਮਿਸ਼ਰਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਮਈ ੧੯੮੫ ਈ. ਵਿਚ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਸਟਿਸ ਰੰਗ ਨਾਥ ਮਿਸ਼ਰਾ ਜੋ ਕਿ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਤਤਕਾਲੀ ਜੱਜ ਸਨ, ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਗਸਤ ੧੯੮੬ ਈ. ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। ਛੇ

ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਫਰਵਰੀ ੧੯੮੭ ਈ. ਵਿਚ ਇਹ ਰਿਪੋਰਟ ਜਨਤਕ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਜਸਟਿਸ ਮਿਸ਼ਰਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੋਸ਼ੀ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨਾ ਮੇਰੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ੩ ਕਮੇਟੀਆਂ ਗਠਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਗੱਲ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਸਾ ਸੋਚੀ ਸਮਝੀ ਸਾਜਿਸ਼ ਸੀ? ਕਮਿਸ਼ਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀਆਂ ਦੋਗਲੀਆਂ ਅਤੇ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਕੇ ਨਕਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਜਾਂਚ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਦੋ ਸਮਾਜ ਸੇਵੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ 'ਪੀਪਲ ਯੂਨੀਅਨ ਫਾਰ ਡੈਮੋਕਰੇਟਿਕ ਰਾਈਟ' ਅਤੇ 'ਪੀਪਲ ਯੂਨੀਅਨ ਫਾਰ ਸਿਵਿਲ ਲਿਬਰਟੀ' ਨੇ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਦੇਰੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਤਾਇਨਾਤੀ ਸਬੰਧੀ ਮਿਸ਼ਰਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਅੱਗੇ ਤਤਕਾਲੀ ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਟੰਡਨ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦਰਜ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਵਕਤ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਲੋੜੀਂਦੀ ਫ਼ੌਜ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਦੋਂਕਿ ਜਰਨਲ ਜੇ.ਐਸ. ਜਾਮਵਾਲ (ਜੇ.ਓ.ਸੀ. ਦਿੱਲੀ ਏਰੀਆ) ਨੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਅੱਗੇ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਕ ਪੂਰੀ ਬ੍ਰਿਗੇਡ, ਇਕ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਰੈਜ਼ਮੈਂਟ ਅਤੇ ਦੋ ਅਰਟੀਲਰੀਆਂ ਦੇ ੬੧੦੦ ਸੈਨਿਕ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਫ਼ੌਜ ਮੁਖੀ ਜਨਰਲ ਵੈਦਿਆ ਦੇ ਬਿਆਨ ਅਨੁਸਾਰ ੩੧ ਅਕਤੂਬਰ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤਕ ਮੇਰਠ ਤੋਂ ੪੦੦੦ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਬ੍ਰਿਗੇਡ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਸੀ। ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ ਦੇ ਕਈ ਨੇਤਾਵਾਂ ਵਲੋਂ ਗ੍ਰਿਹ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਤਾਇਨਾਤੀ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਜਾਣ-ਬੁਝ ਕੇ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਤਾਇਨਾਤੀ ਲਈ ਦੇਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਕਪੂਰ-ਮਿੱਤਲ ਕਮੇਟੀ: ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਗਠਨ ਫਰਵਰੀ ੧੯੮੭ ਈ. ਵਿਚ ਮਿਸ਼ਰਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ 'ਤੇ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਦੀ ਜਾਂਚ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਮਰਵਾਹ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਲੱਗਭਗ ੧੯੮੫ ਈ. ਵਿਚ ਹੀ ਪੂਰੀ ਕਰ ਲਈ ਸੀ, ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹੀ ਉਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਂਚ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਲਗਭਗ ੨ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਕਪੂਰ-ਮਿੱਤਲ ਕਮੇਟੀ ਇਸੇ ਹੀ ਕੰਮ ਲਈ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਜਸਟਿਸ ਦਲੀਪ ਕਪੂਰ ਅਤੇ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਸੇਵਾ-ਮੁਕਤ ਸਕੱਤਰ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਕੁਸਮ ਮਿੱਤਲ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ੧੯੯੦ ਈ. ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਜਾਂਚ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ। ਕਮੇਟੀ ਨੇ ੭੨ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕੀਤੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਾਂ ਤਾਂ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਵੇਲੇ ਆਪਣੀ ਬਣਦੀ ਡਿਊਟੀ ਨਿਭਾਉਣ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਕੁਤਾਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂ ਫ਼ਿਰ ਦੰਗਾਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਰ੍ਹੇਆਮ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਕਮੇਟੀ ਨੇ ੭੨ ਅਫਸਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ੩੦ ਪੁਲਿਸ

ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਰਖਾਸਤ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਵੀ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਅੱਜ ਤਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਉਲਟਾ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਈ-ਕਈ ਤਰੱਕੀਆਂ ਵੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਤਾਂ ਦਿੱਲੀ ਪੁਲਿਸ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਵਜੋਂ ਵੀ ਤਾਇਨਾਤ ਰਿਹਾ।

ਜੈਨ ਬੈਨਰਜੀ ਕਮੇਟੀ: ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਗਠਨ ਮਿਸ਼ਰਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਕੇਸ ਦਰਜ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਹਾਈਕੋਰਟ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਜੱਜ ਐਮ.ਐਲ.ਜੈਨ ਅਤੇ ਸੇਵਾ-ਮੁਕਤ ਆਈ.ਜੀ. ਏ.ਕੇ. ਬੈਨਰਜੀ ਸਨ। ਮਿਸ਼ਰਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਇਹ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਅਜਿਹੇ ਕੇਸ ਦਰਜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪੀੜਤ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਿਆਸੀ ਆਗੂਆਂ ਜਾਂ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰਾਂ ਦਾ ਨਾਂਅ ਲਿਆ ਸੀ। ਅਗਸਤ ੧੯੮੭ ਈ. 'ਚ ਜੈਨ ਬੈਨਰਜੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਆਗੂ ਸੱਜਣ ਕੁਮਾਰ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਮਾਮਲਾ ਦਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਕੋਈ ਵੀ ਕਾਰਵਾਈ ਅਮਲ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਨਵੰਬਰ ੧੯੮੭ ਈ. ਵਿਚ ਸਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰੈੱਸ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਦਸੰਬਰ ੧੯੮੭ ਈ. ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਗੂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀ ਸੱਜਣ ਕੁਮਾਰ ਦੇ ਇਕ ਸਾਥੀ ਬ੍ਰਹਮਾਨੰਦ ਗੁਪਤਾ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਹਾਈਕੋਰਟ ਵਿਚ ਕੇਸ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਸਟੇਅ ਆਰਡਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਸਟੇਅ ਆਰਡਰ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਰੋਧ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਸਿਟੀਜਨ ਜਸਟਿਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਸ ਸਟੇਅ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਦਰਖਾਸਤ ਦਿੱਤੀ। ਆਖ਼ਰਕਾਰ ਅਗਸਤ ੧੯੮੯ ਈ. ਵਿਚ ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਖਾਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸਿਟੀਜਨ ਜਸਟਿਸ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਇਕ ਅਪੀਲ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਵਿਚ ਵੀ ਦਾਖ਼ਲ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਪੋਟਾ ਰੋਸ਼ਾ ਕਮੇਟੀ: ਪੋਟਾ ਰੋਸ਼ਾ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਗਠਨ ਮਾਰਚ ੧੯੯੦ ਈ. ਵਿਚ ਵੀ.ਪੀ. ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਸਮੇਂ ਜੈਨ-ਬੈਨਰਜੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅਗਸਤ ੧੯੯੦ ਈ. ਵਿਚ ਪੋਟਾ ਰੋਸ਼ਾ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ 'ਤੇ ਪੀੜਤਾਂ ਦੇ ਹਲਫ਼ੀਆ ਬਿਆਨ ਲੈ ਕੇ ਕੇਸ ਦਰਜ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖਿਆ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਸੱਜਣ ਕੁਮਾਰ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਸੀ। ਇਕ ਸੀ.ਬੀ.ਆਈ. ਦੀ ਟੀਮ ਸੱਜਣ ਕੁਮਾਰ ਦੇ ਘਰ ਦੋਸ਼-ਪੱਤਰ ਦਾਇਰ ਕਰਨ ਗਈ, ਉਸ ਦੇ ਸਮਰਥਕਾਂ ਨੇ ਟੀਮ ਨੂੰ ਤਾਲਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਗੂ ਦੇ

ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਕੋਈ ਕਦਮ ਚੁੱਕਿਆ ਤਾਂ ਟੀਮ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਸਤੰਬਰ ੧੯੯੦ ਈ. ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਕਾਰਜ-ਕਾਲ ਪੂਰਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੀ ਪੋਟਾ ਰੋਸ਼ਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਾਂਚ ਰਿਪੋਰਟ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।

ਜੈਨ-ਅਗਰਵਾਲ ਕਮੇਟੀ: ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਗਠਨ ਦਸੰਬਰ ੧੯੯੦ ਈ. ਵਿਚ ਪੋਟਾ ਰੋਸ਼ਾ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਅੱਗੇ ਤੋਰਨ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਦਿੱਲੀ ਹਾਈਕੋਰਟ ਦੇ ਸੇਵਾ-ਮੁਕਤ ਜੱਜ ਜਸਟਿਸ ਜੇ.ਡੀ. ਜੈਨ ਅਤੇ ਅਤੇ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਸੇਵਾ-ਮੁਕਤ ਡੀ.ਜੀ.ਪੀ. ਡੀ.ਕੇ. ਅਗਰਵਾਲ ਸਨ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਗੂ ਐੱਚ. ਕੇ. ਐਲ. ਭਗਤ, ਸੱਜਣ ਕੁਮਾਰ, ਧਰਮ ਦਾਸ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅਤੇ ਜਗਦੀਸ਼ ਟਾਈਟਲਰ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਕੇਸ ਦਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਕਮੇਟੀ ਨੇ ੨-੩ ਸਪੈਸ਼ਲ ਜਾਂਚ ਟੀਮਾਂ ਦਿੱਲੀ ਪੁਲਿਸ ਦੀਆਂ ਗਠਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਇਕ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਅਤੇ ਉੱਪਰ ਇਕ ਐਡੀਸ਼ਨਲ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਹੇਠ ਕੰਮ ਕਰੇ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਨੇ ਨਵੰਬਰ '੮੪ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਤਿੰਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਸੁਣਵਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਨਵੰਬਰ ੧੯੮੪ ਈ. ਦੇ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਪੈਰਵਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਸਪੈਸ਼ਲ ਵਕੀਲ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰਨ ਦੀ ਵੀ ਤਜਵੀਜ਼ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਭਾਵੇਂਕਿ ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਸਿਫ਼ਾਰਿਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਇਕ ਵੀ ਕੇਸ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮਿਆਦ ਅਗਸਤ ੧੯੯੩ ਈ. ਵਿਚ ਸਮਾਪਤ ਹੋਈ।

ਆਹੂਜਾ ਕਮੇਟੀ: ਆਹੂਜਾ ਕਮੇਟੀ ਤੀਜੀ ਕਮੇਟੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਗਠਨ ਮਿਸ਼ਰਾ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਸਿਫ਼ਾਰਿਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਮਕਸਦ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਪਤਾ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਾਂਚ ਰਿਪੋਰਟ ਅਗਸਤ ੧੯੮੭ ਈ. ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਕੱਲੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ੨੭੩੩ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਕਾਰਡ ਅਨੁਸਾਰ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ।

ਢਿੱਲੋਂ ਕਮੇਟੀ: ਢਿੱਲੋਂ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਗਠਨ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲੋਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ੧੯੮੫ ਈ. ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਪੀੜਤਾਂ ਦਾ ਮੁੜ-ਵਸੇਬਾ ਅਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ੧੯੮੫ ਈ. ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਿਫ਼ਾਰਿਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਦੌਰਾਨ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਇੰਸ਼ੋਰੈਂਸ ਹੋਏ ਵਪਾਰਕ ਅਦਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸਾੜ-ਫੂਕ ਅਤੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦਾ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇੰਸ਼ੋਰੈਂਸ ਕੰਪਨੀਆਂ ਵਾਲੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਦੰਗਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਹੋਇਆ ਨੁਕਸਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਨਹੀਂ ਭਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਦਾਰਿਆਂ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦਾ

ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਇੰਸ਼ੋਰੈਂਸ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇਸ਼ ਵਿਆਪੀ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਸਭ ਜਲਦ ਤੋਂ ਜਲਦ ਪੀੜਤਾਂ ਨੂੰ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਦੇਣ। ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀਆਂ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਇੰਸ਼ੋਰੈਂਸ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੇ ਇੰਸ਼ੋਰੈਂਸ ਕਲੇਮ ਦੇਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਨਰੂਲਾ ਕਮੇਟੀ: ਨਰੂਲਾ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਗਠਨ ਦਸੰਬਰ ੧੯੯੩ ਈ. ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਮਦਨ ਲਾਲ ਖੁਰਾਣਾ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਸਮੇਂ ਹੋਇਆ। ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਾਂਚ ਰਿਪੋਰਟ ਜਨਵਰੀ ੧੯੯੪ ਈ. ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਮੁੱਖ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਮਸਲੇ ਵਿਚ ਗਰਾਂਟ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਖੁਰਾਣਾ ਨੇ ਇਹ ਮਸਲਾ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਕੋਲ ਉਠਾਇਆ ਅਤੇ ੧੯੯੪ ਈ. ਦੇ ਮੱਧ ਵਿਚ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਮਸਲਾ ਉਸ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਤੇ ਇਹ ਮਾਮਲਾ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਕੋਲ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਨਰਸਿਮਹਾ ਰਾਓ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਲਟਕਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਐੱਚ.ਕੇ. ਐਲ. ਭਗਤ, ਸੱਜਣ ਕੁਮਾਰ ਅਤੇ ਜਗਦੀਸ਼ ਟਾਈਟਲਰ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਕੇਸ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਇੰਨੇ ਵਕਫੇ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਜੋ ਕੁਝ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸੀ. ਬੀ. ਆਈ. ਨੇ ਦਸੰਬਰ ੧੯੯੪ ਈ. ਵਿਚ ਦੋਸ਼-ਪੱਤਰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਨਾਨਾਵਤੀ ਕਮਿਸ਼ਨ: ਨਾਨਾਵਤੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੇਂਦਰ 'ਚ ਅਟਲ ਬਿਹਾਰੀ ਵਾਜਪਾਈ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੀ ਐਨ.ਡੀ.ਏ. ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਬਣਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ੮ ਮਈ, ੨੦੦੦ ਈ. ਨੂੰ ਰਾਜ ਸਭਾ ਦੇ ਇਕ ਸਰਬਸੰਮਤੀ ਵਾਲੇ ਫ਼ੈਸਲੇ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਸੇਵਾ-ਮੁਕਤ ਜੱਜ ਜਸਟਿਸ ਜੀ.ਟੀ. ਨਾਨਾਵਤੀ ਸਨ। ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਾਂਚ ਰਿਪੋਰਟ ਫਰਵਰੀ ੨੦੦੫ ਈ. ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਕੋਲ ਜਗਦੀਸ਼ ਟਾਈਟਲਰ, ਸੱਜਣ ਕੁਮਾਰ, ਕਮਲ ਨਾਥ, ਧਰਮਦਾਸ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅਤੇ ਐੱਚ.ਕੇ.ਐਲ. ਭਗਤ ਖਿਲਾਫ ਪੁਖਤਾ ਸਬੂਤ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭੀੜ ਨੂੰ ਹਿੰਸਾ ਲਈ ਉਕਸਾਇਆ ਸੀ। ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿੱਖ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਵੇਲੇ ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਪੁਲਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਐਸ.ਸੀ. ਟੰਡਨ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਠਹਿਰਾਇਆ। ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਹੋਏ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਜਗਦੀਸ਼ ਟਾਈਟਲਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਬਾਰੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਜਗਦੀਸ਼ ਟਾਈਟਲਰ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇਣਾ ਪਿਆ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਰਿਪੋਰਟ ਪੇਸ਼ ਹੋਈ ਸੀ ਤਾਂ

ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੇਂਦਰ 'ਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਤਤਕਾਲੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਕਿ ਇਕ ਸਿੱਖ ਹਨ, ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਲਈ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋਲੋਂ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗਣੀ ਪਈ।

ਮੋਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਾਂਚ ਟੀਮ: ਭਾਜਪਾ ਨੇ ੨੦੧੪ ਦੀਆਂ ਲੋਕ ਸਭਾ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਬਣਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦੁਆਉਣ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਾਂਚ ਟੀਮ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਨਰਿੰਦਰ ਮੋਦੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੀ ਭਾਜਪਾ ਸਰਕਾਰ ਬਣਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ੧੨ ਫਰਵਰੀ, ੨੦੧੫ ਈ. ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀ ਗ੍ਰਿਹ ਮੰਤਰਾਲੇ ਨੇ ਤਿੰਨ ਮੈਂਬਰੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਾਂਚ ਟੀਮ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਬਕਾ ਆਈ.ਪੀ.ਐਸ. ਅਧਿਕਾਰੀ ਪ੍ਰਮੋਦ ਅਸਥਾਨਾ, ਦਿੱਲੀ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਏ.ਡੀ.ਸੀ. ਕੁਮਾਰ ਗਿਆਨੇਸ਼ ਤੇ ਸਾਬਕਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਤੇ ਸੈਸ਼ਨ ਜੱਜ ਰਾਕੇਸ਼ ਕਪੂਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਸ ਟੀਮ ਨੂੰ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸੌਂਪਣ ਲਈ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਲਗਾਤਾਰ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਇਸ ਦੀ ਮਿਆਦ ਛੇ-ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕਰਕੇ ਵਧਾਈ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਪਰ ਅਜੇ ਤਕ ਜਾਂਚ ਮੁਕੰਮਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ।

ਸਿੱਖ ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ ਪਟੀਸ਼ਨ: ੩੨ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਇੰਨੇ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਹੋਏ ਸਿੱਖ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀਆਂ ਅਤੇ ਪੀੜਤਾਂ ਦੇ ਜ਼ਖਮਾਂ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮਰਹਮ ਨਹੀਂ ਲਗਾਈ। ਸਰਕਾਰੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹੇਠ ਹੋਏ ਵਿਆਪਕ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਨਾ ਮਿਲਦੀਆਂ ਦੇਖਦਿਆਂ ਕਈ ਸਿੱਖ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਨੇ ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਇਨਸਾਫ਼ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵੱਲ ਰੁਖ਼ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਹਿਤ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ 'ਚ ਸਿੱਖ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਨੂੰ ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰੀਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਪਟੀਸ਼ਨ ਦਾਇਰ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਭਾਵੇਂਕਿ ਇਸ ਪਟੀਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸੋਧ ਕੇ ਮੁੜ ਦਾਖ਼ਲ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ੧ ਨਵੰਬਰ, ੨੦੧੩ ਈ. ਨੂੰ 'ਸਿੱਖਸ ਫ਼ਾਰ ਜਸਟਿਸ' ਨਾਂਅ ਦੀ ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਸਿੱਖ ਜਥੇਬੰਦੀ ਅਤੇ 'ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟਸ ਫ਼ੈਡਰੇਸ਼ਨ' ਨੇ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੀ ਪਟੀਸ਼ਨ ਨੰਬਰ ੧੫੦੩ ਤਹਿਤ ਨਵੰਬਰ ੧੯੮੪ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਨੂੰ 'ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ' ਪ੍ਰੀਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਪਟੀਸ਼ਨ ਦਾਇਰ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਦੀ ੩੦ਵੀਂ ਵਰ੍ਹੇਗੰਢ ਮੌਕੇ ੧ ਨਵੰਬਰ, ੨੦੧੪ ਈ. ਨੂੰ ਦਲ ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਮੇਤ ਹੋਰਨਾਂ ਸਿੱਖ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਸਥਿਤ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿਵਾਉਣ ਅਤੇ ਪੀੜਤਾਂ ਨੂੰ ਇਨਸਾਫ਼ ਲਈ ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਨਿਆਂਇਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ 'ਤੇ ਦਬਾਅ ਪਾਉਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ

ਗਈ। ਅਜੇ ਤਕ ਵੀ ਅਮਰੀਕੀ ਸਿੱਖ ਸੰਸਥਾ 'ਸਿੱਖਸ ਫਾਰ ਜਸਟਿਸ' ਸਮੇਤ ਕਈ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਸਿੱਖ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਨੂੰ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿਚ ਮਾਨਤਾ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹਨ।

ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਇਨਸਾਫ਼ ਦੇ ਨਾਂਅ 'ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਮਜ਼ਾਕ: ਇਕ ਦਰਜਨ ਦੇ ਕਰੀਬ ਜਾਂਚ ਕਮਿਸ਼ਨ/ਕਮੇਟੀਆਂ/ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਾਂਚ ਟੀਮਾਂ, ੩੬੦੦ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਗਵਾਹ, ੩੨ ਸਾਲ ਦਾ ਵਕਫ਼ਾ ਅਤੇ ਅਦਾਲਤਾਂ 'ਚ ਇਨਸਾਫ਼ ਲਈ ਪੀੜਤਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਕਾਰਾਂ ਵੀ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਕਟਹਿਰੇ 'ਚ ਖੜ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀਆਂ। ਕਾਂਗਰਸ ਆਗੂ ਜਗਦੀਸ਼ ਟਾਈਟਲਰ ਵਿਰੁੱਧ ਮੁੱਖ ਗਵਾਹ ਅਮਰੀਕਾ ਵਾਸੀ ਸ. ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਵਿਰੁੱਧ ਦਿੱਲੀ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਇਰਾਦਾ ਕਤਲ ਦੀਆਂ ਸੰਗੀਨ ਧਾਰਾਵਾਂ ਤਹਿਤ ਕਥਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਝੂਠਾ ਕੇਸ ਦਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਹੋਰ ਬਜ਼ੁਰਗ ਗਵਾਹ ਗਿਆਨੀ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਗਵਾਹੀ ਦੇਣ ਲਈ ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਕਾਨੂੰਨ ਅੱਗੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਲਈ ਫ਼ਰਿਆਦਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਇਸ ਜਹਾਨੋਂ ਫ਼ੌਤ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਨਾ ਦਰਜ ਕੀਤੀ। ਇਨਸਾਫ਼ ਮੰਗਣ ਵਾਲੇ ਪੀੜਤਾਂ ਨੂੰ ਧਮਕਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਦਾਲਤਾਂ 'ਚ ਖੱਜਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਨਸਾਫ਼ ਦੇ ਨਾਂਅ 'ਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਨੇ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਇਨਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਖੱਜਲ-ਖੁਆਰੀ ਅਤੇ ਬੇਗਾਨੇਪਨ ਦਾ ਦਰਦ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਕੱਲੇ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ 'ਚ ਹੋਏ ੨੭੩੩ ਕਤਲਾਂ (ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਕਾਰਡ ਅਨੁਸਾਰ) ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਫ਼ ੧੧ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ੩੦ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸਾਧਾਰਨ ਉਮਰ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮੁੱਖ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਕਾਰੀ ਅਤੇ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵੱਡੇ ਆਗੂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ। ਸਰਕਾਰੀ ਅੰਕੜਿਆਂ ਮੁਤਾਬਕ ਹਮਲੇ ਕਰਨ, ਸੱਟਾਂ ਮਾਰਨ ਦੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ੪੫੦ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਮਾਮੂਲੀ ਜਿਹੀ ਸਜ਼ਾ ਸਿਰਫ਼ ੨੦੦ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਹੋਈ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਸਾੜ-ਫੂਕ ਅਤੇ ਲੁੱਟਮਾਰ ਦੀਆਂ ਇਕੱਲੇ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੀ ੧੦,੮੯੭ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰੀਆਂ ਪਰ ਇੰਨੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਦਲੇ ਜੇਕਰ ਤੁਛ ਗਿਣਤੀ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਮੂਲੀ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਵੀ ਹੋਈਆਂ ਤਾਂ ਉਹ ਤੁਰੰਤ ਜ਼ਮਾਨਤੀ ਰਿਹਾਅ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਦੀ ਨਿਸ਼ਬਤ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਾਲ ੨੦੦੨ 'ਚ ਗੁਜਰਾਤ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਦੌਰਾਨ ੧੧੦੦ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਹੁਣ ਤਕ ੧੩੦ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਉਮਰ ਕੈਦ, ੧੦ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਫ਼ਾਂਸੀ ਅਤੇ ਇਕ ਤਤਕਾਲੀ ਮੰਤਰੀ ਮਾਇਆ ਕੋਡਨਾਨੀ ਨੂੰ ੨੮ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ। ਸਿੱਖ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਵਿਚ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿਵਾਉਣ 'ਚ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਿੱਦਤ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ ਗਈ? ਇਹ ਸਵਾਲ

ਭਾਰਤ ਦੀ ਜਮਹੂਰੀਅਤ, ਧਰਮ-ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਨੀਅਤ: ਕਾਂਗਰਸ ਵੱਲੋਂ ਅਕਸਰ ੧੯੮੪ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਲਈ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਜਾਫ਼ਸੇਸ 'ਚੋਂ 'ਦੰਭ' ਦੀ ਬੋਝ ਵੀ ਆਉਂਦੀ। ਸਿੱਖ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਦੀਆਂ ਜਾਂਚ-ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਹੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਬਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਇਕ ਯੋਜਨਾਬੱਧ, ਸਰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹੇਠ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੋਸ਼ੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮੁਆਫ਼ੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੀ ਮੰਗੀ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਖੁਦ ਪੀੜਤ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਕਾਂਗਰਸ ਹਮੇਸ਼ਾ ੧੯੮੪ ਈ. ਦੇ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਨੂੰ 'ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ' ਵਜੋਂ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਭੱਜਦੀ ਹੈ। ਕਾਂਗਰਸ ਆਗੂ ਅਕਸਰ ਸਿੱਖ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਲਈ 'ਟਰੈਜ਼ਿਡੀ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜਾ ਸਿਧਾਂਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਬਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਹਾਲੇ ਤਕ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ ਨੂੰ 'ਟਰੈਜ਼ਿਡੀ', 'ਦੁਖਾਂਤ' ਜਾਂ 'ਹਾਦਸਾ' ਆਖ ਕੇ 'ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ' ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਭੱਜ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਾਂਗਰਸ ਵੱਲੋਂ ਜਦੋਂ ਵੀ ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ੧੯੮੪ ਈ. ਦੇ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਨੂੰ ਨਿਆਂ-ਸੰਗਤ ਠਹਿਰਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ੧੨੫ ਸਾਲਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿਚ ਛਪੀ ਪੁਸਤਕ 'ਸੈਂਟੇਨੇਰੀ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦ ਇੰਡੀਅਨ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਂਗਰਸ' ਵਿਚ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ੧੯੮੪ ਈ. ਦੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਨੂੰ ਭੁੱਲਣ ਲਈ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਅਧਿਆਏ 'ਹਿੰਦੂ ਕਮਿਊਨਲ ਚੈਲੇਂਜ ੧੯੬੪, ੧੯੮੪' ਵਿਚ ਇਹ ਤਾਂ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇਸ਼ ਭਰ 'ਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਹਮਲੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਮਾਮਲਿਆਂ 'ਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਮਲਿਆਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਪੁਸਤਕ 'ਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ, "ਹੁਣ ਇਤਿਹਾਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਚੱਕਾ ਕੱਟ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਕਦੇ ਨਵੰਬਰ ੧੯੮੪ 'ਚ ਸਿੱਖ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਲੁਕਾਉਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਸਨ, ਪਰ ਮਈ, ੨੦੦੪ 'ਚ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਕਾਰਜਪਾਲਿਕਾ ਦੇ ਸਰਬਉੱਚ ਅਹੁਦੇ ਲਈ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ 'ਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਤੀਤ ਨਾਲ ਬੱਝੇ ਨਾ ਰਹਿ ਕੇ ਭਵਿੱਖ ਵੱਲ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।" ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਇਹ ਇਬਾਰਤ ਬਿਨਾਂ ਇਨਸਾਫ਼ ਦਿੱਤਿਆਂ ਹੀ ਸਿੱਖ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਪੀੜਤਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਾਕੇ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਓ।

ਅਸ਼ਨਮੀ-ਚੁਰਾਸੀ

-ਡਾ. ਹਰਜਿੰਦਰ ਕੌਰ*

ਮੇਰੇ ਬਜ਼ੁਰਗੋ! ਮੈਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹੋ?
ਪਛਾਣਦੇ ਹੋ ਮੇਰਾ ਮੂੰਹ ਮੁਹਾਂਦਰਾ?
ਨਹੀਂ ਨਾ! ਠੀਕ ਹੀ ਤਾਂ ਹੈ
ਤੁਸੀਂ ਕਿਹੜਾ ਮੈਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਹੈ
ਚਲੋ ਫਿਰ ਵੀ ਮੇਰੇ ਹੁਣੇ ਹੁਣੇ ਪੁੰਗਰੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ
ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਕਬੂਲ ਕਰਨਾ।

ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੇ ਮੇਰਾ ਨਾਂ ‘ਬਬਲੂ’ ਰੱਖਿਆ ਸੀ
ਤੇ ਪਿਉ ਨੇ ‘ਬਬਲੀ’
ਤੇ ਕੰਨ ਉਰੇ ਕਰੋ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਭੇਦ ਦੀ ਇਕ ਗੱਲ ਦਸਾਂ
ਮੈਂ ‘ਬਬਲੂ’ ਨਹੀਂ ‘ਬਬਲੀ’ ਸਾਂ

ਤੇ ਹਾਂ! ਡਾਕਟਰ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ
ਕਿ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਨਵੰਬਰ ਤਰੀਕ ਚੁਰਾਸੀ ਦੀ
ਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਗੋਦ ਵਿੱਚੋਂ
ਬਾਹਰਲੀ ਗੋਦ ‘ਚ ਆ ਜਾਣਾ ਸੀ
ਵੈਸੇ ਮਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉੱਥੇ ਵੀ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਰੱਖਦੀ ਸੀ
ਆਦਮ-ਕੱਦ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜੇ ਹੋ
ਵਾਲ ਵਾਹੁੰਦੀ ਉਹ ਅਕਸਰ ਮੇਰੇ ਖਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਗੁੰਮ ਜਾਂਦੀ
ਤੇ ਮੈਂ ਮਚਲੀ ਬਣੀ ਦੇਖਦੀ ਰਹਿੰਦੀ
ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ‘ਤੇ ਆਉਂਦੀ ਜਾਂਦੀ ਮੁਸਕਾਨ
ਤੇ ਉਸਦਾ ਚਾਨਣ ਚਾਨਣ ਚਿਹਰਾ

ਮੈਂ ਸੁਣਿਐ, ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸੰਤਾਨ ਸਾਂ
ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਜਦੋਂ ਮੇਰੇ ਲਈ
ਚਾਅ ਨਾਲ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਦੀ
ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਮਾਨੋ ਚਾਅ ਜਿਹਾ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ

ਪਰ ਇਹ ਕੀ ਹੋਇਆ ਮੇਰੇ ਬਜ਼ੁਰਗੋ!
ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਜਿਹੀ ਸਵੇਰ
ਧੌਤੇ ਸਨ ‘ਬਾਪੂ’ ਨੇ ਕਾਲੇ ਲੰਮੇ ਕੇਸ

ਧੁੱਪੇ ਖੜ ਕੇ ਰਿਹਾ ਸੀ ਸੁਕਾ
 ਰਿਸ਼ੀ ਮੁਨੀ ਲਗਦਾ ਸੀ ਮੇਰਾ 'ਬਾਪੂ'
 ਤੇ ਕਦੀ ਲਗਦਾ ਸੀ ਈਸਾ ਜਿਹਾ
 ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਹੁਣੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ੋਂ ਆਈ ਸਾਂ
 ਸੋ ਮੈਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਯਾਦ ਸਨ

ਮੈਂ ਤਾਂ ਅਜੇ ਇਹ ਸੋਚਦੀ ਹੀ ਸੀ
 ਕਿ ਆ ਗਈ ਇਕ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਹਨ੍ਹੇਰੀ
 ਫੜੋ ਫੜੋ! ਪਕੜੋ ਪਕੜੋ!! ਕੁਝ ਸਮਝ 'ਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਮੇਰੀ
 ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੱਥੋਂ ਆ ਗਈ ਇਕ ਭੀੜ
 ਲਾਠੀਆਂ ਵਾਲੀ, ਸਰੀਆਂ ਵਾਲੀ
 ਅੱਗਾਂ ਵਾਲੀ, ਲਾਲ ਲਾਲ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲੀ
 ਇਹ ਹਜ਼ੂਮ ਸਾਡੇ ਘਰ ਆ ਵੜਿਆ
 ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਪਾਪੂ ਨੂੰ ਕੇਸਾਂ ਤੋਂ ਫੜਿਆ
 ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਉਹ ਕੁਝ ਬੋਲਦਾ
 ਉਹ ਤਾਂ ਲਟਾਲਟ ਬਲ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਚੀਕਾਂ ਮਾਰਦੀ ਮੇਰੀ ਮਾਂ, ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਬਚਾਣ ਖਾਤਰ
 ਅੱਗ ਵਿਚ ਕੁੱਦ ਗਈ
 ਉਫ! ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ ਦਸਾਂ?
 ਜਦੋਂ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਅੱਗ ਲੱਗ ਗਈ
 ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਤੜਫਦੀ
 ਮੇਰੀ ਵੀ ਜਿੰਦ ਲੁੱਛਦੀ, ਮੇਰਾ ਸਾਹ ਘੁਟਦਾ
 ਤੇ ਜਦੋਂ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੇ ਲਿਆ ਆਖਰੀ ਹਟਕੋਰਾ
 ਮੈਂ ਤਾਂ ਵੀ ਸੁਣਦੀ ਸਾਂ
 ਮੈਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਰੋਈ ਵੀ ਸਾਂ
 ਧੀ ਜੋ ਸਾਂ
 ਤੇ ਮਾਂ ਦਾ ਦੁੱਖ ਧੀਆਂ ਤੋਂ ਵਧ ਕੌਣ ਸਮਝਦੈ?
 ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੀ ਹੋਇਆ
 ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਮੈਂ ਵੀ ਮਰ ਗਈ
 ਪਰ ਡਾਕਟਰ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ
 ਮੈਂ ਤਿੰਨ ਜਾਂ ਚਾਰ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਜਨਮ ਲੈਣਾ ਸੀ
 ਤੇ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਹੀ ਕਿਵੇਂ ਮਰ ਗਈ?
 ਦੱਸੋ ਬਜ਼ੁਰਗੋ!
 ਫਿਰ ਮੈਂ 'ਬਬਲੀ' ਤਾਂ ਨਾਂਹ ਹੋਈ
 'ਅਜਨਮੀ' ਹੋਈ ਨਾ! ਹੈਂ ਨਾ!

ਗਾਗਰ 'ਚ ਸਾਗਰ-- ੬੮

ਮੰਘਿਰਿ ਮਹੀਨੇ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰ ਉਪਦੇਸ਼

-ਡਾ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੋਗੋਆਣੀ*

ਮੰਘਿਰਿ ਮਾਹਿ ਸੋਹੰਦੀਆ ਹਰਿ ਪਿਰ ਸੰਗਿ ਬੈਠੜੀਆਹ॥

ਤਿਨ ਕੀ ਸੋਭਾ ਕਿਆ ਗਣੀ ਜਿ ਸਾਹਿਬਿ ਮੇਲੜੀਆਹ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੫)

ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਅਨੁਸਾਰ 'ਮੰਘਿਰਿ' ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਨੌਵੇਂ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਹੈ। ਅੱਗੋਂ ਛੇ ਰੁੱਤਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਅਨੁਸਾਰ ਮੰਘਿਰਿ ਤੇ ਪੋਖ (ਮੱਘਰ ਤੇ ਪੋਹ) ਹਿਮਕਰ ਰੁੱਤ ਭਾਵ ਬਰਫੀਲੀ ਰੁੱਤ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਹਨ। 'ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼' ਅਨੁਸਾਰ 'ਜਿਸ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਪੂਰਨਮਾਸੀ ਮ੍ਰਿਗਸ਼ਿਰ ਨਕੜ੍ਹ ਸਹਿਤ ਹੋਵੇ ਹਿਮ ਰੁੱਤ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਮਹੀਨਾ।'

'ਸੰਖਿਆ ਕੋਸ਼' ਅਨੁਸਾਰ ੨੭ ਨਛੱਤ੍ਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪੰਜਵਾਂ ਨਛੱਤ੍ਰ ਮ੍ਰਿਗਸ਼ਿਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮ੍ਰਿਗਸ਼ਿਰਾ ਤੋਂ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਨਾਉਂ ਮੰਘਿਰਿ ਜਾਂ ਮੱਘਰ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। 'ਸਮ ਅਰਥ ਕੋਸ਼' ਵਿਚ ਮੱਘਰ ਦੇ ਸਮਾਨਅਰਥੀ ਸ਼ਬਦ-- ਅਗਹਨ, ਅਗਨ, ਅਗ੍ਰ-ਅਯਨ, ਅਗ੍ਰ ਹਣ, ਅਗ੍ਰ ਹਾਯਣ, ਅਗ੍ਰ ਹਾਯਣਿਕ, ਅਘਹਨ, ਸਹਸ, ਮਗਸਰ, ਮਗਸ਼ਿਰ, ਮਾਰਗ, ਮਾਰਗ-ਸ਼ਿਰ, ਮਾਰਗ ਸ਼ੀਰਖ, ਮੰਘਿਰ ਆਦਿ ਹਨ। ਹੋਰ ਵਿਸਤਾਰ ਵਿਚ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਉਪਰੋਕਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ 'ਅਗਹਨ' ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੇ ਇਉਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ:- ਅਗਹਨ-- ਸੰ. ਅਗ੍ਰਹਾਯਣ. ਹਾਯਨ (ਵਰ੍ਹੇ) ਦਾ ਮੁੱਢ .ਮੱਘਰ ਦਾ ਮਹੀਨਾ. ਪੁਰਾਣੀ ਰੀਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਲ ਦਾ ਅਰੰਭ ਮੱਘਰ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਇਸੇ ਕਾਰਣ ਅਗ੍ਰ-ਹਾਯਣ ਨਾਉਂ ਹੋਇਆ।

੨. ਅਗ੍ਰ-ਅਯਨ. ਅਯਨ ਅਰੰਭ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਮਹੀਨਾ। 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋਸ਼' ਅਨੁਸਾਰ ਮੱਘਰ, ਮੰਘਿਰਿ (ਸੰ. ਪੰਜਾਬੀ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ-ਮਾਰਗਸ਼ਿਰ) ਇਸ ਲਈ ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਮਾਂਝ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਮੰਘਿਰਿ, ਬਾਰਹ ਮਾਹ ਤੁਖਾਰੀ ਵਿਚ ਮੱਘਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਆਮ ਬੋਲਚਾਲ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਮੱਘਰ ਉਚਾਰਦੇ ਹਾਂ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਰਹ ਮਾਹ ਤੁਖਾਰੀ ਵਿਚ ਮੱਘਰ ਮਹੀਨੇ ਪ੍ਰਥਾਇ ਉਪਦੇਸ਼ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਮੱਘਰ ਮਾਹੁ ਭਲਾ ਹਰਿ ਗੁਣ ਅੰਕਿ ਸਮਾਵਏ॥

ਗੁਣਵੰਤੀ ਗੁਣ ਰਵੈ ਮੈ ਪਿਰੁ ਨਿਹਚਲੁ ਭਾਵਏ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੯)

ਭਾਵ ਮੱਘਰ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਭਲਾ ਹੈ ਤੇ ਜੀਵ ਰੂਪ ਇਸਤਰੀ (ਜਗਿਆਸੂ) ਪ੍ਰਭੂ ਪਤੀ ਦੇ ਗੁਣ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਗੁਣਵੰਤੀ ਨਿਰੰਤਰ ਗੁਣ ਗਾਇਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਦਾ ਥਿਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਭੂ ਪਿਆਰਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ:

ਨਿਹਚਲੁ ਚਤੁਰੁ ਸੁਜਾਣੁ ਬਿਧਾਤਾ ਚੰਚਲੁ ਜਗਤੁ ਸਬਾਇਆ॥

*ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: +੯੧੯੮੧੫੯-੮੫੫੫੯

ਗਿਆਨੁ ਧਿਆਨੁ ਗੁਣ ਅੰਕਿ ਸਮਾਣੇ ਪ੍ਰਭ ਭਾਣੇ ਤਾ ਭਾਇਆ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੯)
 ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਜੋ ਸਭ ਕੁਝ ਸਮਝਣ ਵਾਲਾ
 ਤੇ ਜਾਨਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਜਗਤ ਚਲਾਇਮਾਨ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ
 ਹਨ:

ਗੀਤ ਨਾਦ ਕਵਿਤ ਕਵੇ ਸੁਣਿ ਰਾਮ ਨਾਮਿ ਦੁਖੁ ਭਾਗੈ॥

ਨਾਨਕ ਸਾ ਧਨ ਨਾਹ ਪਿਆਰੀ ਅਭ ਭਗਤੀ ਪਿਰ ਆਗੈ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੯)

ਭਾਵ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਾਲਾਹ ਦੇ ਗੀਤ (ਗੁਰਬਾਣੀ) ਸੁਣ-ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਦਾ
 ਹੋਰ ਸਾਰਾ ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੇ ਨਾਨਕ! ਉਹ ਜੀਵ ਇਸਤਰੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ
 ਪਿਆਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣਾ ਦਿਲੀ ਪਿਆਰ ਪ੍ਰਭੂ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸੰਸਾਰੀ ਤਲ 'ਤੇ ਲੋਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਨਛੱਤ੍ਰ
 (ਮ੍ਰਿਗਸ਼ਿਰਾ) ਵਿਆਹ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸ਼ੁਭ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਵਿਚ ਮੱਘਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਦੇ
 ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਯੋਗ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। (ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ
 ਨਹੀਂ ਹਨ) ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਮਹੀਨੇ ਇਕ ਮਤ ਵਿਚ ਮੋਖਸ਼ ਇਕਾਦਸ਼ੀ ਦਾ ਵਰਤ
 ਚਾਨਣ ਪੱਖ ਦੀ ਇਕਾਦਸ਼ੀ ਨੂੰ ਰੱਖਣ ਦਾ ਵਿਧੀ-ਵਿਧਾਨ ਹੈ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਇਸ
 ਤਿੱਥ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਗੀਤਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ
 ਇਸ ਤਿੱਥ ਨੂੰ ਵਰਤ ਰੱਖੇਗਾ, ਉਹ ਮੁੜ ਜੂਨਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪਵੇਗਾ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ
 ਇਸ ਮਹੀਨੇ ਹਨੂਰੇ ਪੱਖ ਦੀ ਇਕਾਦਸ਼ੀ ਦਾ ਵਰਤ ਵੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਤਪਨਾ
 ਇਕਾਦਸ਼ੀ ਦਾ ਵਰਤ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਿੱਥ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਤਿੱਥ ਨੂੰ ਇਕਾਦਸ਼ੀ
 ਦੇਵੀ ਕੰਨਿਆ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ ਸੀ। ਖੈਰ, ਇਹ
 ਭਾਰਤੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਮਹੀਨੇ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਹਨ।

ਸਿੱਖ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਜਾਂ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਦੇਸੀ ਮਹੀਨੇ ਦੀ
 ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਭਾਵ ਸੰਗਰਾਂਦ ਦੇ ਦਿਨ ਜੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਰਵਣ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ
 ਹਥਲੇ ਲੇਖ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਦਰਜ ਪੰਕਤੀਆਂ ਦਾ ਭਾਵ ਅਰਥ ਹੈ:

ਮੱਘਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਉਹ ਜੀਵ ਇਸਤਰੀਆਂ (ਜਗਿਆਸੂ) ਸੋਹੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ
 ਪ੍ਰਭੂ-ਪਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਬੈਠੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੋ
 ਸਕਦੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਿਲਾਪ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ।

ਤਨੁ ਮਨੁ ਮਉਲਿਆ ਰਾਮ ਸਿਉ ਸੰਗਿ ਸਾਧ ਸਹੇਲੜੀਆਹ॥

ਸਾਧ ਜਨਾ ਤੇ ਬਾਹਰੀ ਸੇ ਰਹਨਿ ਇਕੇਲੜੀਆਹ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੫)

ਭਾਵ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਨ-ਮਨ ਸਤਿਸੰਗੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਖਿੜ ਗਿਆ ਪਰ ਜੋ
 ਗੁਰਮੁਖ-ਜਨਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਹੋ ਗਏ ਭਾਵ ਸਤਿਸੰਗਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਉਹ
 ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਇਕੱਲਤਾ ਵਿਚ ਜਿਉਂਦੀਆਂ ਛੁੱਟੜ ਹੋਈਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਤਿਨ ਦੁਖੁ ਨ ਕਬਹੂ ਉਤਰੈ ਸੇ ਜਮ ਕੈ ਵਸਿ ਪੜੀਆਹ॥

ਜਿਨੀ ਰਾਵਿਆ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪਣਾ ਸੇ ਦਿਸਨਿ ਨਿਤ ਖੜੀਆਹ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੫)

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਛੋੜੇ ਦਾ ਦੁੱਖ ਕਦੇ ਮਿਟਦਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾਮ ਦਾ ਰੰਗ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅੰਤ ਜਮ ਦੇ ਵੱਸ ਪੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਕੰਤ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਅਨੰਦ ਮਾਣਿਆ, ਉਹ ਆਤਮ ਤਲ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਰਤਨ ਜਵੇਹਰ ਲਾਲ ਹਰਿ ਕੰਠਿ ਤਿਨਾ ਜੜੀਆਹ॥

ਨਾਨਕ ਬਾਂਛੈ ਧੂਤਿ ਤਿਨ ਪ੍ਰਭ ਸਰਣੀ ਦਰਿ ਪੜੀਆਹ॥

ਮੰਘਿਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਆਰਾਧਣਾ ਬਹੁਤਿ ਨ ਜਨਮੜੀਆਹ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੫)

ਭਾਵ ਸਿਮਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ-ਕੰਠ ਵਿਚ ਨਾਮ-ਰਤਨ, ਜਵਾਹਰ, ਲਾਲਾਂ ਦਾ ਹਾਰ ਪਾਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਨਕ-ਅਜਿਹੇ ਸਤਿਸੰਗੀਆਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਧੂਤ ਮੰਗਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਪਏ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਮੱਘਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕੀਤਿਆਂ, ਮਨੁੱਖ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਦੇ ਗੇੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ।

ਤੱਤਸਾਰ ਵਜੋਂ ਸਿੱਖ ਨੇ ਮੱਘਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਗੁਰੂ ਭਰੋਸੇ ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦਿਆਂ, ਸਿਮਰਨ ਕਰਦਿਆਂ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਗੁਰਮੁਖ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਵਾਰਸਾਂ ਲਈ ਸੰਦੇਸ਼ ਹੈ:

ਗੁਰਮੁਖਿ ਸੁਖ-ਫਲ ਕਾਮ ਨਿਹਕਾਮ ਕੀਨੇ, ਗੁਰਮੁਖਿ ਉਦਮ ਨਿਰੁਦਮ ਉਕਤਿ ਹੈ॥

ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਾਰਗ ਹੁਇ ਦੁਬਿਧਾ ਭਰਮ ਖੋਏ, ਚਰਨ ਸਰਨਿ ਗਹੇ ਨਿਹਚਲ ਮਤਿ ਹੈ॥

ਦਰਸਨ ਪਰਸਤ ਆਸਾ ਮਨਸਾ ਥਕਿਤ, ਸਬਦ ਸੁਰਤਿ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਨ ਪ੍ਰਾਨਪਤਿ ਹੈ॥

ਰਚਨਾ ਚਰਿਤ੍ਰ ਚਿਤ੍ਰ ਬਿਸਮ ਬਚਿਤ੍ਰਸ ਪਨ, ਚਿਤ੍ਰ ਮੈ ਚਿਤੇਰਾ ਕੋ ਬਸੇਰਾ ਸਤਿ ਸਤਿ ਹੈ॥

(ਕਬਿੱਤ-੨੮੨)

• ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸੁਖ ਫਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ, ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਜੀਵਨ ਜਿਊਂਦਾ ਹੋਇਆ, ਦੁਨਿਆਵੀ ਭਟਕਣਾ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

• ਗੁਰਮੁਖੀ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਦਿਆਂ ਉਹ ਦਵੈਤ ਭਰਮ ਗੁਆ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਚਰਨ ਸ਼ਰਨ ਸਦਕਾ ਉਸ ਦੀ ਸੋਚ ਡੋਲਦੀ ਨਹੀਂ।

• ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਸਨ ਪਰਸਨ ਨਾਲ ਇੱਛਾ ਤੇ ਵਾਸ਼ਨਾ ਥੱਕ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦਿਆਂ ਸ਼ਬਦ ਸੁਰਤ ਦੇ ਮੇਲ ਨਾਲ ਉਹ ਗੁਰਮੁਖ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸੋਝੀ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

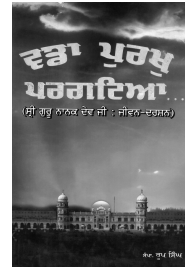
• ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸਾਜੀ ਹੋਈ ਬਹੁ-ਪ੍ਰਕਾਰੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਕੋਤਕ ਹੈਰਾਨੀ ਭਰਿਆ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖ ਇਸ ਜਗਤ ਰੂਪ ਚਿੱਤਰ ਵਿਚ ਚਿਤੇਰੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਵਾਸਾ ਸਤਿ ਸਤਿ ਕਰਕੇ ਜਾਣਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਰੂ-ਬਰੂ-- ੭

ਵਡਾ ਪੁਰਖੁ ਪਰਗਟਿਆ . . .

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ: ਜੀਵਨ-ਦਰਸ਼ਨ)

-ਡਾ. ਰਣਜੀਤ ਕੌਰ ਪੰਨਵਾਂ*

ਪੁਸਤਕ ਵਡਾ ਪੁਰਖੁ ਪਰਗਟਿਆ . . . (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ: ਜੀਵਨ ਦਰਸ਼ਨ) ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਡਾ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਹਾਇਕ ਸੰਪਾਦਕ ਡਾ. ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ, ਸਤਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਫੂਲਪੁਰ, ਸ. ਅਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਰਣਜੀਤ ਕੌਰ ਪੰਨਵਾਂ ਹਨ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਨਵੰਬਰ ੨੦੧੩ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਕੁੱਲ ੫੯੨ ਪੰਨੇ ਹਨ ਅਤੇ ੧੭੦ ਰੁਪਏ ਭੇਟਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ.ਪ੍ਰ. ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੁੰਦੇ ਮਾਸਿਕ ਪੱਤਰ ‘ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰੋੜ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਦਰਸ਼ਨ, ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਲੇਖਾਂ ਨੂੰ ਪੁਨਰ-ਸੰਪਾਦਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਉੱਘੇ ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨ ਡਾ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਸਕੱਤਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਲੱਗਭਗ ਇੱਕ ਦਰਜਨ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖ ਅਤੇ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਪਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਿਰੰਤਰ ਇਸ ਕਰਮ ਲਈ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹਨ।

ਵਿਚਾਰ-ਅਧੀਨ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ:- ੧. ਜੀਵਨ ਤੇ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ੨. ਬਾਣੀ ਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ। ਪਹਿਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਪੂਰਵ ਦੇ ਪੰਜਾਬ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਹਾਲਤਾਂ, ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰੋੜ ਵਿਦਵਾਨਾਂ- ਪ੍ਰੋ. ਬਲਕਾਰ ਸਿੰਘ, ਸਿਰਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਸ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ, ਡਾ. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਡਾ. ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੋਚ, ਡਾ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਦੇ ਲੇਖ ਦਰਜ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬੜੇ ਵਿਸਥਾਰਿਤ ਵੇਰਵੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਉਲੀਕਿਆ ਗਿਆ

*ਰਿਸਰਚ ਸਕਾਲਰ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਰਿਸਰਚ ਬੋਰਡ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: +੯੧੯੯੧੪੮-੩੧੯੩੧

ਹੈ। ਸਿਰਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਚਿਤ “ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ” ਲੇਖ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪੱਖੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਾਲ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਲਈ ਬੜਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੇ ਗਿਆਨ-ਵਰਧਕ ਲੇਖ ਹੈ। ਇਸ ਭਾਗ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸਾਰੇ ਹੀ ਲੇਖ ਬੜੇ ਮੁੱਲਵਾਨ ਅਤੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਭਰਪੂਰ ਹਨ।

ਦੂਜੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਰਚਿਤ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਭਾਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਰਚਿਤ ਬਾਣੀਆਂ ਜਪੁ ਜੀ, ਪਟੀ, ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ, ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਅਲਾਹਣੀਆਂ, ਕੁਚਜੀ-ਸੁਚਜੀ, ਥਿਤੀ, ਦਖਣੀ ਓਅੰਕਾਰ, ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ, ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਤੁਖਾਰੀ, ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਰਚਿਤ ਸਾਰੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਸਰੂਪ, ਸੰਗੀਤਕ, ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ, ਅਧਿਆਤਮਕ, ਸਾਹਿਤਕ, ਸਿਧਾਂਤਕ, ਤੁਲਨਾਤਮਿਕ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇ ਪੱਖ ਨੂੰ ਬੜੇ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਰਚਿਤ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚਲੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ-ਕੁਦਰਤ, ਮਨੁੱਖ, ਸਮਾਜ ਸੰਕਲਪ, ਤੀਰਥ, ਹਉਮੈਂ, ਪਿਆਰ, ਵਿਸ਼ਵ-ਸੰਦੇਸ਼, ਸੱਚ, ਭਗਤੀ, ਸਾਧਨਾ ਆਦਿ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਭਾਗ ਦੇ ਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਡਾ. ਪ੍ਰਿਥੀਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕਪੂਰ, ਡਾ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ, ਡਾ. ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀਪ, ਡਾ. ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਨ, ਡਾ. ਐੱਸ. ਐੱਸ. ਅਮੋਲ, ਡਾ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇਕੀ, ਸ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ, ਡਾ. ਚਮਕੌਰ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਤਾਲਿਬ ਆਦਿ ਨਾਮਵਰ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਲੇਖ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਬਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ, ਸਿਧਾਂਤਕ, ਗਿਆਨ ਦੇਣ ਕਰਕੇ ਬੜੀ ਰੋਚਕ ਅਤੇ ਗਿਆਨ-ਵਰਧਕ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਨਾਮਵਰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਦੁਰਲੱਭ ਲੇਖ ਇਕ ਥਾਂ ਸੰਗ੍ਰਹਿਤ ਹਨ।

ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹ ‘ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਰੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਛਪੇ ਮੁੱਲਵਾਨ ਲੇਖਾਂ ਦਾ ਅਹਿਮ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਅਕਾਦਮਿਕ ਪੱਧਰ ਅਤੇ ਆਮ ਪਾਠਕ ਦੇ ਪੱਧਰ ਦੀ ਲਾਹੇਵੰਦ ਪੁਸਤਕ ਸਾਬਤ ਹੋਈ ਹੈ।

ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖ ਬਿਰਤਾਂਤ

ਸਿੱਖ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਸਾਰੇ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਵੱਸਦੇ ਹਨ। ਕੁਦਰਤੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਨਿਵਾਸ ਕਰਨਗੇ, ਉੱਥੇ ਇਹ ਆਪਣੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵੀ ਆਪਣੀ ਰੁਚੀ ਦਿਖਾਉਣਗੇ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਸਿਧਾਂਤ ਕਿਰਤ ਕਰੋ, ਨਾਮ ਜਪੋ ਅਤੇ ਵੰਡ ਛਕੋ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਧਾਰਨ ਕਰਦਿਆਂ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ਾਂ-ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਉੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਆਪਣਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਨਾਮ ਰੋਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਮਿਹਨਤੀ ਅਤੇ ਮਿਲਾਪਤੇ ਸੁਭਾਅ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਜਿਸ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਵੀ ਪਹੁੰਚੇ, ਉੱਥੇ ਨਾ ਸਿਰਫ ਆਪ ਆਬਾਦ ਹੋਏ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਬਾਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਟਵਾਰੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤੰਗੀਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਝੱਲੀਆਂ ਅਤੇ ਫਿਰ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਜਿਸ ਖਿੱਤੇ ਵਿਚ ਵੀ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਅਲਾਟ ਹੋਈਆਂ ਉੱਥੇ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਲੈ ਆਂਦੀ। ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਬੰਜਰ ਪਈਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਸੀਨਾ ਵਹਾ ਕੇ ਉਪਜਾਊ ਬਣਾਇਆ, ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਲਏ। ਇਹ ਹਕੀਕਤ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਅਹਿਮ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਪਰ ਫਿਰਕੂ ਜ਼ਿਹਨੀਅਤ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਆਪਣੀਆਂ ਫਿਲਮਾਂ ਅਤੇ ਟੀ.ਵੀ. ਸੀਰੀਅਲਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਾਕ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ‘ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ‘ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿੱਖ ਬਿਰਤਾਂਤ’ ਕਾਲਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ’ਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਵੱਲੋਂ ਮਿਲਦੇ ਮਾਣ-ਸਨਮਾਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ’ਤੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਵੱਲੋਂ ਦੁਨੀਆ ’ਤੇ ਨਿਭਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸਾਰਥਕ ਤੇ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਭੂਮਿਕਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆ ਰਹੀਆਂ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਆਦਿ ਅਹਿਮ ਤੱਥ ਤੇ ਖ਼ਬਰਾਂ ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਟ ਮੀਡੀਆ, ਟੀ.ਵੀ. ਚੈਨਲਾਂ ਅਤੇ ਸੋਸ਼ਲ ਮੀਡੀਆ ’ਤੇ ਚਰਚਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਰਾਹੀਂ ਦੁਨੀਆ ਸਾਹਮਣੇ ਇਸ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਾਂਗੇ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਇਕ ਮਾਰਸ਼ਲ, ਅਣਖੀ ਅਤੇ ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਮੰਗਣ ਵਾਲੀ ਮਿਹਨਤਕਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕੌਮ ਹੈ, ਜੋ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਵਿਚ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀ ਪਾਤਰ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਮਜ਼ਾਕ ਦੀ।

-ਸੰਪਾਦਕ

ਸਿੱਖ ਭਾਵੇਂ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹੋਣ ਜਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਦਾ ਜੁੜ ਕੇ ਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਰਬ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆ ’ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਦੇ ਹਨ। ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ

ਜੋ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਤੋਂ ਇਕੱਤਰ ਕਰ ਕੇ ਸੰਖੇਪ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਨਾਲ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਪਵਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਇਸ ਲੜੀ ਤਹਿਤ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਖ਼ਬਰ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਬੜੀ ਹੀ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੇ ਹਿੰਸੇ ਵੇਲਜ਼ ਦੀ ਸੰਸਦ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਮਨਾਉਣ ਸੰਬੰਧੀ ਹੈ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੇਲਜ਼ ਦੀ ਸੰਸਦ ਵਿਖੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਜਾਪ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਨਾਲ ਸੰਗਤਾਂ ਨਿਹਾਲ ਹੋਈਆਂ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਸਥਾਨਕ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲੀਅਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ। (ਅਜੀਤ, ੬ ਸਤੰਬਰ ੨੦੧੬)

ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੀ ਖ਼ਬਰ ਕੈਲਗਰੀ ਤੋਂ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵੈਟਰਨਰੀ ਮਾਹਿਰ ਡਾ. ਬਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਫ ਕੈਲਗਰੀ (ਫੈਕੂਲਟੀ ਆਫ ਵੈਟਰਨਰੀ ਮੈਡੀਸਨ) ਵਿਚ ਡੀਨ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦਿੱਖ ਵਾਲੇ ਡਾ. ਬਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਸਕੈਚਵਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਵੈਟਰਨਰ ਕਾਲਜ ਆਫ ਵੈਟਰਨਰੀ ਮੈਡੀਸਨ ਵਿਚ ਐਸੋਸੀਏਟ ਡੀਨ ਵਜੋਂ ਸੇਵਾ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

(ਅਜੀਤ, ੬ ਸਤੰਬਰ ੨੦੧੬)

ਵਿਸ਼ਵ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ‘ਸਾਕਾ ਸਾਰਾਗੜ੍ਹੀ’ ਜੋ ਕਿ ੨੧ ਸਿੱਖ ਯੋਧਿਆਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦਾ ਹੈ, ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ “ਸਾਰਾਗੜ੍ਹੀ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ ਯੂ. ਕੇ. ਵੱਲੋਂ ਲੰਡਨ ’ਚ ਸਾਰਾਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ੨੧ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ।” . . . ਇੱਥੇ ਇਹ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਸਤੰਬਰ ੧੮੯੭ ਈ. ਵਿਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਸਾਰਾਗੜ੍ਹੀ ਦੀ ਜੰਗ ਲੜਨ ਵਾਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਹਾਦਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਅਵਾਰਡ “ਇੰਡੀਅਨ ਆਰਡਰ ਆਫ ਮੈਰਿਟ” ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

(ਅਜੀਤ, ੧੨ ਸਤੰਬਰ ੨੦੧੬)

ਅਗਲੀ ਖ਼ਬਰ ਗੁਆਂਢੀ ਮੁਲਕ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ “ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਲਾਹੌਰ ਵੱਲੋਂ ਚੌਥੀ ਅਤੇ ਸਤਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦੀ ਉਰਦੂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ‘ਸਿੱਖ ਧਰਮ’ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਦਰਜ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।” ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਹੋਰ ਖ਼ਬਰ ਅਨੁਸਾਰ “ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਨੈਸ਼ਨਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਫ ਮਾਡਰਨ ਲੈਂਗੁਏਜ਼ ਇਸਲਾਮਾਬਾਦ ਵੱਲੋਂ ਕਰਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਐਮ. ਏ. (ਪੰਜਾਬੀ) ਦੇ ਨਵੇਂ ਸਿਲੇਬਸ ਵਿਚ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ

ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ”

(ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਥਿਊਨ, ੧੩, ੧੭ ਸਤੰਬਰ ੨੦੧੬)

ਅਗਲੀਆਂ ਦੋ ਖ਼ਬਰਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਾਰਸ਼ਲ ਆਰਟ ਗਤਕੇ ਸਬੰਧੀ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਬੇਹੱਦ ਹੀ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ। ਇਟਲੀ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਕਲਦੀਏਰੋ ਵਿਖੇ ਸਮਾਪਤ ਹੋਈਆਂ ਸਲਾਨਾ ਇਤਾਲਵੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਖੇਡਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾਗਤ ਖੇਡ ਗਤਕੇ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਵੇਖ ਕੇ ਸਥਾਨਕ ਇਤਾਲਵੀ ਵਾਸੀ ਬੇਹੱਦ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਇਤਾਲਵੀ ਖੇਡ ਅਧਿਕਾਰੀ ਅਨਦਰੇਆ ਸਾਸੋ ਅਤੇ ਕਲਦੀਏਰੋ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਮੇਅਰ ਮੋਲੀਨਾਰੋ ਜਵਾਨੀ ਆਦਿ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਦੂਜੀ ਖ਼ਬਰ ਅਨੁਸਾਰ “ਯੂ. ਕੇ. ਗਤਕਾ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਚੌਥੀ ਨੈਸ਼ਨਲ ਗਤਕਾ ਚੈਂਪੀਅਨਸ਼ਿਪ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਮੈਦਿਕ (ਬ੍ਰਿਸਿੰਘਮ) ਵਿਖੇ ਕਰਵਾਈ ਗਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇੰਗਲੈਂਡ ਭਰ ’ਚੋਂ ੧੨ ਗਤਕਾ ਅਖਾੜਿਆਂ ਦੇ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਗਤਕਾ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਨੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ”

(ਅਜੀਤ, ੧੪, ੧੯ ਸਤੰਬਰ ੨੦੧੬)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸੁਸਾਇਟੀ ਆਫ਼ ਸਾਊਥ ਆਸਟਰੇਲੀਆ (ਐਡੀਲੇਡ) ਵੱਲੋਂ ਦੂਜੀ ਸੰਸਾਰ ਜੰਗ ਦੇ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਕੈਨਟੋਰ ਐਵੇਨਿਊ ਵਿਚ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਰਦਾਸ ਉਪਰੰਤ ਅਰੰਭਤਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੱਚਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਸ਼ਬਦ-ਕੀਰਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। (ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਥਿਊਨ, ੨੦ ਸਤੰਬਰ ੨੦੧੬)

ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਮਿਸਟਰ ਜਸਟਿਨ ਟਰੂਡੋ ਨੇ ਸੋਸ਼ਲ ਮੀਡੀਆ ਟਵੀਟਰ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚਲੇ ਯੋਗਦਾਨ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ “ਸਿੱਖ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਹਰ ਥਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਵੀ ਕੈਨੇਡਾ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਬਾਹਰ ਦੇਸ਼ ਉੱਤੇ ਭਾਰੀ ਪਈ ਹੈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲ ਦੇ ਆਧਾਰ ’ਤੇ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ”

(ਅਜੀਤ, ੨੨ ਸਤੰਬਰ ੨੦੧੬)

ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਿਹਨਤ, ਕਾਬਲੀਅਤ ਅਤੇ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਕਈ ਮਾਣ-ਸਨਮਾਨ ਅਤੇ ਉੱਚ ਅਹੁਦੇ ਵੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ’ਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹਾਈ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਸ. ਨਵਤੇਜ ਸਿੰਘ ਸਰਨਾ (ਭਾਰਤੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਸੇਵਾ ਦੇ ੧੯੮੦ ਬੈਚ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ), ਨੂੰ ਅਮਰੀਕਾ ਅਤੇ ਸ. ਤਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਸੰਧੂ) (੧੯੮੮ ਬੈਚ ਦੇ ਆਈ. ਐਫ. ਐਸ. ਅਧਿਕਾਰੀ), ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੀਲੰਕਾ ’ਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਨਵੇਂ ਸਫ਼ੀਰ ਵਜੋਂ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਹੋਰ ਖ਼ਬਰ ਅਨੁਸਾਰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਕੌਂਸਲਰ ਸ. ਵਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੌਂਸਲ ਆਫ਼ ਯੂਰਪ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। (ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਥਿਊਨ, ੨੩ ਸਤੰਬਰ; ਅਜੀਤ, ੨੫ ਸਤੰਬਰ ੨੦੧੬)

ਇਤਿਹਾਸ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨਮੱਤੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਅੱਜ ਵੀ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ

ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਬਾਖ਼ੁਬੀ ਭਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ‘ਸਿੰਘ ਟਵਿੰਨਜ਼’ ਨਾਮਕ ਦੋ ਸਿੱਖ ਭੈਣਾਂ- ਬੀਬੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੌਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਰਾਬਿੰਦਰ ਕੌਰ ਸਿੰਘ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਪੇਟਿੰਗਾਂ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਨ, ਨੂੰ ਲੰਡਨ ਵਿਚ ੧੬ਵੇਂ ਏਸ਼ੀਅਨ ਅਚੀਵਰ ਐਵਾਰਡ ਸਮਾਗਮ ਮੌਕੇ ‘ਵੰਮੈਨ ਆਫ਼ ਦਾ ਯੀਅਰ ਐਵਾਰਡ’ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ”

(ਅਜੀਤ, ੨੪ ਸਤੰਬਰ ੨੦੧੬)

ਲੰਡਨ ਦੇ ਮਾਈਫੇਅਰ ਹੋਟਲ ਵਿਚ ‘ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ: ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਉਭਾਰ ਤੇ ਪਤਨ’ ਵਿਸ਼ੇ ‘ਤੇ ਇਕ ਸਾਲਾਨਾ ਭਾਸ਼ਨ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਬਰਤਾਨਵੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਫਕੀਰ ਸੱਯਦ ਐਜ਼ਾਜ਼ੁਦੀਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਸਿੱਖ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਇਕ ‘ਮਹਾਨ ਮਨੁੱਖਤਾਵਾਦੀ’ ਸ਼ਖ਼ਸ ਸਨ, ਉਹ ਹਰ ਧਰਮ ਨੂੰ ਇਕ ਬਰਾਬਰ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ” ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਅਹਿਮ ਤੇ ਉਸਾਰੂ ਪੱਖ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤੇ। ਖ਼ਬਰ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਭਾਸ਼ਨ ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੀ ਪੋਠੋਹਾਰ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਨੇ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। (ਪੰਜਾਬੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, ੨੬ ਸਤੰਬਰ ੨੦੧੬)

ਇਕ ਹੋਰ ਖ਼ਬਰ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦਸਤਾਰ ਸਬੰਧੀ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਅਲਬਰਟਾ ਵਿਖੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਫ਼ ਅਲਬਰਟਾ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟਸ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਅਤੇ ਵਰਲਡ ਸਿੱਖ ਆਰਗਨਾਈਜ਼ੇਸ਼ਨ ਆਫ਼ ਕੈਨੇਡਾ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਅਤੇ ਦਸਤਾਰ ਸਬੰਧੀ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਮਾਗਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਸਤਾਰ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਸਥਾਨਕ ਧਾਰਮਿਕ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਅਹਿਮ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ।

(ਅਜੀਤ, ੨੯ ਸਤੰਬਰ ੨੦੧੬)

ਬੇਸ਼ੱਕ ਸਿੱਖ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਕੇ ਜਿੱਥੇ ਕੌਮ ਦਾ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਕੁਝ ਗ਼ੈਰ-ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਅਨਸਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਨਸਲਵਾਦ ਵਰਗੇ ਸਰੋਕਾਰ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦਰਪੇਸ਼ ਸਮੱਸਿਆ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਸਿਰਮੌਰ ਸੰਸਥਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਪਛਾਣ ਸਬੰਧੀ ਇਕ ਕਿਤਾਬਚਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਤਾਬਚਾ ‘ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹਿਲੂਆਂ ’ਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਸਾਰੇ-ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਰਾਜਦੂਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੁਲਕਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।

ਪੇਸ਼ਕਸ਼:

-ਬਿਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀਤ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਮੋ: +੯੧੮੭੨੭੮-੦੦੩੭੨

ਗੁਰਮਤਿ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-੨੦੨੦ : ਲਗਾਤਾਰਤਾ

-ਡਾ. ਗੁਰਮੇਲ ਸਿੰਘ*

ਹਥਲੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਸਤੰਬਰ ੨੦੧੬) ਵਿਚ ਛਪੀ ਉਕਤ ਸਿਰਲੇਖਤ ਲਿਖਤ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰਤਾ (continuity) ਵਿਚ ਸਮਝੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ। ਸੰਬੰਧਿਤ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ‘ਗੁਰਮਤਿ ਪੀਡੀਆ’ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ (proposed) ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਵਸੀਹ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ (ਗੁਰਬਾਣੀ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆ, ਸਾਹਿਤ, ਅਕਾਦਮਿਕਤਾ, ਇਤਿਹਾਸ, ਸੰਗੀਤ, ਚਿੱਤਰਕਲਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਲਾਵਾਂ) ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ, ਹਥਲਾ ਜਤਨ ਵਧੇਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਲੇ ਕੇਂਦਰਤ ਰਹੇਗਾ।

ਕਿਸੇ ਵੀ ਖੋਜ/ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਵਾਂਗ ਇਸ ਸਵਾਗਤ ਯੋਗ (‘ਗੁਰਮਤਿ ਪੀਡੀਆ’ ਰਾਹੀਂ ‘ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣਾ’) ਯੋਜਨਾ ਬਾਰੇ ਪਹਿਲਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਨੂੰ ਸੰਕਲਪਕ/ਸਿਧਾਂਤਕ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਇਕ ਸੀਮਾ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤਕ ਨਜ਼ਿਠਿਆ ਲਿਆ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਕਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਮਦਾਂ (entries) ਦੀਆਂ ਸੰਬੋਧਾਤਮਕ (Conceptual) ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਲਗਦੀ ਵਾਹ ਇਨਸਾਫ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵਿਹਾਰਕ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਦੀ ਬਣਤਰ (structure), ਸੀਮਾ, ਆਰੂਪ (format), ਮਾਧਿਅਮ, ਸਮਾਂ, ਕਾਰਜਪ੍ਰਣਾਲੀ (ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ) ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ/ਵਿਉਂਤਬੰਦੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਬੰਧਿਤ ਯੋਜਨਾ ਵਿਚ ਜਿਸ ਕਿਸਮ ਦੀ (‘ਸਮੁੱਚੇ’ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ‘ਸਮੁੱਚੇ’ ਕਾਰਜ ਖੇਤਰ ਦੀ) ਸਪੇਸ ਕਲਪੀ ਗਈ ਹੈ, ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਧੁੰਦਲਾ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ, ਬਹੁਤ ਕਾਹਲਾ ਤੇ ਬੇਅੰਤ ਸੀਮਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹੈ, ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ (ਜਾਂ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ) ਜੇਕਰ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਕੋਈ ਅਠ-ਦਸ ਦਿਨ ਦੀ ਵਿਧੀਬੱਧ ਕਾਰਜਸ਼ਾਲਾ (workshop) ਲਗਾ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਰੂਪ/ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਨਿਖਾਰਿਆ ਜਾਵੇ; ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਮੁੱਢਲੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ (layout) ਤਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਗੀ ਜਾਵੇ। ਕਾਰਜਸ਼ਾਲਾ (workshop) ਵੀ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਉਂਤਬੱਧ ਹੋਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸਿਧਾਂਤਕ ਅਭਧਾਰਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਕੁਝ ਨੁਕਤੇ ਇਉਂ ਹਨ:

੧.੧ ‘ਗੁਰਮਤਿ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ’ ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਜਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇਗਾ- ਇਹ ਮਸਲਾ ਰੂਪਕੀ ਭਾਸ਼ਾ (Metaphorical Language) ਵਰਤ ਕੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਚਲਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸੰਭਵ ਹੱਦ ਤਕ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ/ਲੱਛਣ/ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਘੜ ਲਈ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਮੁਢਲੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼-ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕ ਗੋਸ਼ਟੀ ਦਾ

*ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋ., ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ। ਮੋ: +੯੧੮੨੮੩੮-੨੫੪੩੯

ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ; ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਵੀ ਅਰੰਭੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤਕ ਤਾਂ ਇਕ ਵਿਯਨ (vision) ਬਣਾ ਹੀ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

੧.੨ ਗੁਰਬਾਣੀ ('ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ਼੍ਰੇਣੀ') ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ? ਕੀ ਇਸ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ/ਸੰਕਲਨ/ਬਣਤਰ/ਸਰੂਪ/ਦਰਸ਼ਨ... ਦੀ 'ਜਾਣਕਾਰੀ' ਦੇਣਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ? ਜੇ ਹੋਰ ਤਾਂ ਕੀ? ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆ' ਦਾ ਭਾਵ ਕੀ ਹਰੇਕ ਟੀਕੇ/ਸਟੀਕ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਵਿਚ ਹੈ) ਦੀ 'ਜਾਣਕਾਰੀ' ਦੇਣਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ? ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ' ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਨਾ ਵੀ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ/ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ/ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਲਿਖੇ ਗਏ ਸੈਂਕੜੇ ਨਾਟਕ/ਨਾਵਲ/ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ... ਕੀ ਇਸ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਭਾਗ ਹਨ? ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਗੁਰਮਤਿ ਅਕਾਦਮਿਕਤਾ' ਦਾ 'ਸਾਹਿਤ/ਵਿਆਖਿਆ' ਦੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਕੀ ਭੇਦ ਹੈ? ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਅਨੇਕ ਹੋਰ ਸੰਬੰਧ ਹਨ, ਜੋ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਸਰੂਪਗਤ ਨਿਰਣੈ ਲੈਣ ਵੇਲੇ ਸਨਮੁਖ ਰਖਣੇ ਹੋਣਗੇ।

੧.੩ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਯੋਜਨਾਵਾਂ/ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ (ਜਿਵੇਂ ਮਹਾਨਕੋਸ਼, Encyclopaedia of Sikhism, 4 ਭਾਗ; ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼, SikhiWiki.com... ਨੋਟ: ਅਜੇਹੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਨਿੱਜੀ ਸਰਵੇਖਣ ਅਨੁਸਾਰ ੬੦ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹੈ) ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੈਂਕੜੇ 'ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ' ਨੂੰ ਕੀ ਗੁਰਮਤਿ ਪੀਡੀਆ ਅਪਣਾਵੇਗਾ ਜਾਂ ਨਹੀਂ? ਜੇ ਅਪਣਾਵੇਗਾ ਤਾਂ ਕਿਵੇਂ? ਜੇ ਉਹੀ 'ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ' ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਲੀਆਂ ਸੂਚਨਾਵਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਤਾਂ ਨਵਾਂ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ? ਕਿਹੜੇ ਨਵੇਂ 'ਦਿਸ਼ਹਦੇ ਸਿਰਜੇਗਾ'?

੧.੪ ਗੁਰਮਤਿ ਪੀਡੀਆ ਵਿਚਲੇ ਵਿਭਿੰਨ ਅੰਦਰਾਜਾਂ ਅਧੀਨ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਵਿਸ਼ਾ-ਸਮਗਰੀ (subject-matter), ਜੋ ਆਊਟ ਸੋਰਸਿੰਗ ਰਾਹੀਂ ਲਿਆਂਦੀ ਜਾਣੀ ਹੈ, ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ (Authenticity) ਦਾ ਜਾਮਨ ਤਥਾ ਜਵਾਬਦੇਹ ਕੌਣ ਹੋਵੇਗਾ? ਉਸ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਕਸਵੱਟੀ ਕੀ ਹੋਵੇਗੀ? ਮੁਢਲੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੇਮ/ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਕਿ:

(੧) ਅੰਦਰਾਜ ਅਧੀਨ ਵਿਸ਼ਾ-ਸਮਗਰੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਅੰਦਰਾਜ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਮੁਤਾਬਿਕ ਹੋਵੇ।

(੨) ਉਹ ਸੰਖੇਪ, ਸਪਸ਼ਟ ਤੇ ਗ੍ਰਹਿਣਯੋਗ ਹੋਵੇ।

(੩) ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਦਾ ਕੋਈ ਸਬੂਤ (ਜਿਵੇਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਹਵਾਲਾ; ਪੂਰੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਜਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਕੋਈ ਘਟਨਾ...) ਹੋਵੇ।

(੪) ਸੰਕਲਪ/ਸਿਧਾਂਤ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ/ਮੁਦਿਆਂ/ ਲੋੜਾਂ/ਮਸਲਿਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਵੇ।

੧.੫ ਅਕਸਰ ਕਿਹਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ “ਅੱਜ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਸਾਇੰਟੇਫਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਧੇਰੇ

ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਹੈ”, ਇਹ ਕਥਨ ਇਕ ਸੀਮਾ ਤਕ ਹੀ ਦਰੁਸਤ ਜਾਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨਯੋਗ ਹੈ। ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੋਰ ਹੈ, ਸੁਆਣੀਆਂ ਦੀ ਹੋਰ ਤੇ ਕੰਮਕਾਜੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮੁਹਾਵਰਾ ਹੋਰ, ਵਿਦੇਸ਼ੀਆਂ/ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਦਾ ਹੋਰ . . . ਅਸੀਂ ਪੀਡੀਏ ਰਾਹੀਂ ਸੰਬੋਧਨ ਕਿਸ ਨੂੰ ਹਾਂ? ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇਹ ਤਾਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨਾ ਹੀ ਪਵੇਗਾ।

ਉਪਰੋਕਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਅਨੇਕ ਮੁੱਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ? ਮਸਲਾ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸੰਬੋਧਾਂ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਔਖਿਆਈ ਹੈ, ਮਸਲਾ ਸਿਰਫ਼ ਐਨਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਬੰਧਿਤ ‘ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ’ ਨੂੰ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਤਾਂ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਕੋਈ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਵੇ; ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ ਅਸੀਂ ਇਹ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ‘ਗੁਰਮਤਿ ਪੀਡੀਆ’ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ੫੦ (ਜਾਂ ਵਧੇਰੇ, ਪਰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ) ਵਿਦਵਾਨ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ‘ਇਹ’ (ਜੀਵਨ; ਕਿਤਾਬਾਂ, ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ...) ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਆਖਿਆ ਤੋਂ ਸਾਡਾ (ਗੁਰਮਤਿ ਪੀਡੀਏ ਦਾ) ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ : ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ . . . ਆਦਿ। ਸੋ ਪਹਿਲੀ ਲੋੜ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੀ ‘ਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਤੇ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ’ ਇਸ ਖੇਤਰ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕਾਰਜ ਹੈ।

ਦੂਸਰਾ ਮੁੱਖ ਖੇਤਰ ਇਸ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੀਡੀਆ ਦੇ ਉਸ ਪੱਖ ਨਾਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੋਸ਼ ਵਿਗਿਆਨ (Lexicology) ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿਚ ‘ਕਲਾ’ (Lexicography) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਹਾਰਕ ਪੱਖ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

੨.੧ ਵਿਹਾਰਕਤਾ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਯੋਗ ਸਵਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ‘ਸਰੂਪ’ (Nature) ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਦੇ ‘ਅੰਦਰਾਜ ਸਰੂਪ; ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਤੇ ਸੀਮਾ’ ਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ ੧੭੧੧ ਈ. ਵਿਚ ਰਚਿਆ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਕਵੀ ਸੈਨਾਪਤੀ ਦਾ ‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸੋਭਾ’ ਕਾਵਿ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਇਸ ਦਾ ਅੰਦਰਾਜ ਦੇਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸੰਭਾਵੀ ਅੰਦਰਾਜ ਰੂਪ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ:

੧. ਸੈਨਾਪਤੀ/ਤਿ
੨. ਸੈਨਾ ਸਿੰਘ
੩. ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਸੈਨਾਪਤੀ/ਤਿ
੪. ਗੁਰ/ਰੁ ਸੋਭਾ
੫. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ/ਰੁ ਸੋਭਾ
੬. ਸਿਰੀ ਗੁਰ/ਰੁ ਸੋਭਾ
੭. ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਸਾਹਿਤ...

ਕੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ‘ਗੁਰਮਤਿ ਪੀਡੀਆ’ ਉਪਰੋਕਤ ਅੰਦਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਪੈਟਰਨ/ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰੇ। ਜੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ/ਰੋਮਨ ਵਿਚ ਦੇਣਾ

ਹੈ (ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੀਡੀਆ ਯੋਜਨਾ ਹੈ) ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਜੋੜ (Spelling) ਨਿਰਧਾਰਤ/ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਅਪਣਾਏ ਗਏ ਜੋੜਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ/ਤਰਕ (Logic) ਵੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਮਸਲਾ ਹਰੇਕ ‘ਸ਼੍ਰੇਣੀਬਧ’ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਾਹਿਤ/ਇਤਿਹਾਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਵਿਚ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹੈ (ਜਿਵੇਂ: ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ/ਜੈਤਾ ਜੀ)।

੨.੨ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਕਤ ਨਾਲ ਬਣਤਰ ਪੱਖੋਂ ਮਿਲਦਾ, ਪਰ ਸੁਭਾਅ ਪੱਖੋਂ ਭਿੰਨ ਇਕ ਮਾਮਲਾ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ‘ਤਕਨੀਕੀ’ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦਾ ਵੀ ਹੈ, ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ ਕੀ ਪੀਡੀਆ ‘ਗੁਰਗਦੀ/ਗੁਰਤਾਗਦੀ’ ਪਦ ਵਰਤੋਗਾ ਜਾਂ ‘ਗੁਰਿਆਈ’ (ਜੋ ਦਰੁਸਤ ਹੈ), ਕੀ ‘ਪੱਗ’ ਪਦ ਵਰਤੋਗਾ ਜਾਂ ‘ਦਸਤਾਰ’, (ਜਿਹੜੀ ਸਾਡੇ ਸਿੱਖ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਪਦ ਹੈ)। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸੈਂਕੜੇ ਹੋਰ ਤਕਨੀਕੀ ਪਦ ਹਨ।

ਉਕਤ ਅਨੇਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਮੁੱਦੇ ਅੰਤਿਮ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਜਿੱਠ ਲਵਾਂਗੇ (ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਜਾਂ ਸਮਾਜ ਵੱਲੋਂ ਉਤਕ ਜਿਹੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮਾਮਲੇ ਹਾਲੇ ਨਜਿੱਠੇ ਨਹੀਂ ਗਏ, Encyclopaedia Britannica ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵੇਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ)। ਮਸਲਾ ਸਿਰਫ਼ ਐਨਾ ਹੈ ਕਿ ‘ਗੁਰਮਤਿ ਪੀਡੀਆ’ ਇਕ ਯੋਜਨਾ ਅਪਣਾਏ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਮਿਆਰੀ ਕਰਕੇ ਇਕ ਸੀਮਾ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤਕ ਮੁੱਖ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ। “ਕਿਸੇ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਇੰਦਰਾਜ (? , ਅੰਦਰਾਜ) ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਲੱਭ ਲੈਣ” ਦੀ ਥਾਂ ਜੇਕਰ ਲੋੜੀਂਦੇ ਨਿਰਧਾਰਤ ‘ਸ਼ਬਦਾਂ’ ਦਾ ਅੰਦਰਾਜ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਬੇਹਤਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਹਵਾਲੇ ਵਿਚ ਸਲਾਹ ਵਜੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਕਾਰਜ ਕਰਨਾ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਇਕ ‘ਸ਼੍ਰੇਣੀ’ ਜਿਵੇਂ ਮੰਨ ਲਉ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ (ਕੇਵਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜਾਂ ਕੇਵਲ ‘ਗੁਰਦੁਆਰਾ’ ਨਾਲ) ਸੰਬੰਧਿਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਉੱਤੇ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਬਣਾ ਕੇ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵਿਹਾਰਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੀ ਇਕ ਲੰਮੀ ਸੂਚੀ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।

ਕੀ ਪੀਡੀਆ ‘ਸੱਚਮੁਚ ਸਿੱਖ ਸੁਜਗਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਚੰਡਤਾ’ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ?

ਹਾਂ, ਜੇਕਰ ਕਰਨ/ਕਰਾਉਣ ਦੀ ‘ਪ੍ਰਤੀਬਧਤਾ’, ‘ਰੀਝ’ ਤੇ ‘ਸੁਪਨਾ’ ਸੱਚਮੁਚ ਹੋਵੇ? ਬੁਲਾਈ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ‘ਇਕੱਤਰਤਾ’ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ‘ਸਫਾ ਵਿਛਾ’ ਕੇ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ‘ਸਾਂਝੀ ਸਿੱਖ-ਸੋਚ’ ਉੱਥੇ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇਗੀ, ਜਿੱਥੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋਵੇਗਾ। ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ‘ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਵੀ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਕਿਸਤ ਚੌਥੀ

ਸ਼੍ਰੀਗਣਾਮਾ (ਦੁਸਰਾ ਸਿੱਖ-ਅੰਗਰੇਜ਼ ਯੁੱਧ)

-ਲੈਫ. ਪਰਸ਼ੋਤਮ ਸਿੰਘ ਲੱਲੀ*

੨੭

ਮੂਲਰਾਜ ਇੱਕ ਬੁੱਢਾ ਜਰਨੈਲ ਹੈ ਜੀ,
ਹਾਕਮ ਹੈ ਉਹ ਵਿਚ ਮੁਲਤਾਨ ਮੀਆਂ।
ਟੈਂਕਸ ਲਾਇਆ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ,
ਦੇ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ ਇਹ ਮੁਲਤਾਨ ਮੀਆਂ।
ਅਸਤੀਫਾ ਲਿਖ ਲਾਹੌਰ ਉਸ ਘੱਲ ਦਿੱਤਾ,
ਦੇ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਏਨਾ ਲਗਾਨ ਮੀਆਂ।
ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸੋਚਿਆ ਬੰਦਾ ਨਹੀਂ ਕੰਮ ਦਾ ਇਹ,
ਲੱਲੀ ਭੇਜਿਆ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਮੀਆਂ।

੨੮

ਬੰਦਾ ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਰੜਕੇ,
ਉਹ ਸੀ ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਮੀਆਂ
ਨਾਜ਼ਿਮ ਉਹ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਤੇ ਅਟਕ ਦਾ ਸੀ,
ਅਣਖੀ ਬੜਾ ਸੀ ਯੋਧਾ ਬਲਕਾਰ ਮੀਆਂ।
ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਜੂਲਾ ਨਾ ਉਸਨੂੰ ਮੂਲ ਭਾਵੇ,
ਨਹੀਂ ਸੀ ਭਾਂਵਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਮੀਆਂ।
ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦਾ,
ਲੱਲੀ ਸੁੱਟੀਏ ਜੂਲਾ ਉਤਾਰ ਮੀਆਂ।

੨੯

ਦੋਸਤ ਮੁਹੰਮਦ ਅਫਗਾਨਾਂ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ,
ਮੁਲਤਾਨ ਮੁਹੰਮਦ ਸੀ ਉਸਦਾ ਭਾਈ ਮੀਆਂ।
ਹੈਨਰੀ ਲਾਰੰਸ ਤੇ ਜਾਰਜ ਦਾ ਉਹ ਦੋਸਤ,
ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਨਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਖਾਈ ਮੀਆਂ।
ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਅਫਗਾਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ,
ਨਵੀਂ ਖਿੱਚੜੀ ਇਕ ਪਕਾਈ ਮੀਆਂ।

*ਪਿੰਡ ਧੁੱਪਸੜੀ, ਡਾਕ: ਜੀ.ਪੀ.ਟੀ. ਬਟਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ। ਮੋ: +੯੧੯੮੭੬੭-੩੪੦੭੯

ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦੇ ਦਿਓ ਸਾਨੂੰ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸਿੰਘੋ,
ਲੱਲੀ ਹੋਵਾਂਗੇ ਤੁਹਾਡੇ ਸਹਾਈ ਮੀਆਂ।

੩੦

ਕੁਦਰਤ ਰੱਬ ਦੀ ਲਾਰੰਸ ਬਿਮਾਰ ਹੋਇਆ,
ਪੰਜਾਬ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਸ ਮੀਆਂ।
ਗਰਮੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਗੋਰੇ ਨਹੀਂ ਝੱਲ ਸਕਦੇ,
ਠੰਡੇ ਮੁਲਖਾਂ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਾਸ ਮੀਆਂ।
ਕਿਹਾ ਡਾਕਟਰਾਂ ਜੇ ਤੂੰ ਰਿਹਾ ਏਥੇ,
ਤੇਰੀ ਸਿਹਤ ਦਾ ਹੋ ਜਊ ਨਾਸ ਮੀਆਂ।
ਭੱਜ ਗਿਆ ਇੰਗਲੈਂਡ ਨੂੰ ਉਹ ਲੱਲੀ,
ਭਰਾ ਜੌਹਨ ਦਾ ਏਥੇ ਹੁਣ ਠਾਠ ਮੀਆਂ।

੩੧

ਬੰਬੇ ਜਾ ਕੇ ਵਿਚ ਜਹਾਜ਼ ਚੜਿਆ,
ਉਹ ਤੇ ਵੱਲ ਵਲੈਤ ਦੇ ਜਾਂਵਦਾ ਈ।
ਟੁੰਡਾ ਲਾਟ ਵੀ ਉਸ ਜਹਾਜ਼ ਅੰਦਰ,
ਆਪਣੇ ਯਾਰ ਦਾ ਸਾਥ ਨਿਭਾਂਵਦਾ ਈ।
ਫਰੈਡਰਿਕ ਕਰੀ ਆ ਗਿਆ ਲਾਹੌਰ ਯਾਰੋ,
ਰਾਜਦੂਤ ਇਹ ਨਵਾਂ ਇੱਕ ਅਾਂਵਦਾ ਈ।
ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਆ ਗਿਆ ਟੁੰਡੇ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਲੱਲੀ,
ਰਾਜਧਾਨੀ ਕਲਕੱਤੇ ਵੱਲ ਧਾਂਵਦਾ ਈ।

੩੨

ਨਵੇਂ ਸਨ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ,
ਨਹੀਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰ ਮੀਆਂ।
ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰ ਸਲਾਮਾਂ ਸਨ ਨਿੱਤ ਕਰਦੇ,
ਰੱਖਦੇ ਦਿਲ ਦੇ ਵਿਚ ਪਰ ਖਾਰ ਮੀਆਂ।
ਸਿੱਖ ਸਿਪਾਹੀ ਸਨ ਗੁੱਸੇ ਦੇ ਵਿਚ ਫਿਰਦੇ,
ਕਰਦੇ ਗੋਰੇ ਨੂੰ ਮੂਲ ਨਾ ਪਿਆਰ ਮੀਆਂ।
ਸਿਰਫ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਸਨ ਉਡੀਕਦੇ ਉਹ,
ਜੁਲਾ ਲਾਹੁਣ ਨੂੰ ਲੱਲੀ ਤਿਆਰ ਮੀਆਂ।

੩੩

ਮਾਨ ਤੋਰਿਆ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਮੁਲਤਾਨ ਵੱਲੇ,

ਜਾ ਕੇ ਤੂੰ ਹਕੂਮਤ ਸੰਭਾਲ ਓਥੇ।
 ਮੂਲਰਾਜ ਦੀ ਜਾ ਕੇ ਕਰ ਛੁੱਟੀ,
 ਸਾਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਮੈਂ ਹੋਇਆ ਕੰਗਾਲ ਓਥੇ।
 ਨਾਲ ਐਗਨਿਊ, ਐਂਡਰਸਨ ਤੋਰ ਦਿੱਤੇ,
 ਕਰੋ ਮਾਣ ਨਾਲ ਸਾਂਭ ਸੰਭਾਲ ਓਥੇ।
 ਲੱਲੀ ਫੌਜ ਵੀ ਪੰਝੀ ਸੌ ਤੋਰ ਦਿੱਤੀ,
 ਤੋਪਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ ਲਈ ਨਾਲ ਓਥੇ।

੩੪

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਲਾਹੌਰ ਵਾਂਗੂੰ,
 ਉੱਘਾ ਸ਼ਹਿਰ ਸੀ ਇਹ ਮੁਲਤਾਨ ਯਾਰੋ,
 ਰਾਜਪੂਤ ਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਏਥੇ,
 ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਪਠਾਨ ਯਾਰੋ।
 ਕਈ ਕੌਮਾਂ ਨੇ ਏਸ 'ਤੇ ਰਾਜ ਕੀਤਾ,
 ਆਇਆ ਖਾਲਸਾ ਫਿਰ ਬਲਵਾਨ ਯਾਰੋ।
 ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਡਾਹ ਤੋਪਾਂ,
 ਲੱਲੀ ਕੀਤਾ ਸੀ ਏਥੇ ਘਮਸਾਨ ਯਾਰੋ।

੩੫

ਮੂਲਰਾਜ ਨੂੰ ਰਾਜ ਨਹੀਂ ਰਾਸ ਆਇਆ,
 ਉਹਦੀ ਰਹਿ ਨਾ ਗਈ ਕੋਈ ਸ਼ਾਨ ਮੀਆਂ।
 ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਹੁਣ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਘੱਲਿਆ,
 ਨਾਲ ਫੌਜ ਦੇ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਮੀਆਂ।
 ਮੂਲਰਾਜ ਨੂੰ ਹੁਣ ਉਹ ਆਣ ਮਿਲਿਆ,
 ਦੇ ਦੇ ਮੈਨੂੰ ਤੂੰ ਸਾਰਾ ਸਾਮਾਨ ਮੀਆਂ।
 ਮੈਂ ਜਾਣਾਂ ਤੇ ਮੇਰਾ ਹੁਣ ਕੰਮ ਲੱਲੀ,
 ਤੂੰ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਕਰ ਰਮਾਨ ਮੀਆਂ।

੩੬

ਮਾਨ, ਐਂਡਰਸਨ, ਐਗਨਿਊ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅੰਦਰ,
 ਮੂਲਰਾਜ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੈ ਜੀ।
 ਸਾਰਾ ਕਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਜਾਂ ਬਾਹਰ ਆਏ,
 ਸਿਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੂਕਿਆ ਕਾਲ ਹੈ ਜੀ।
 ਮੂਲਰਾਜ ਦੇ ਫੌਜੀਆਂ ਕਰ ਹਮਲਾ,

ਮਾੜਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਹੈ ਜੀ।
ਬੁਰੀ ਤਰਾਂ ਹੋਏ ਦੋਵੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਜ਼ਖ਼ਮੀ,
ਲੱਲੀ ਕੰਮ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਮਾਲ ਹੈ ਜੀ।

੩੭

ਸੁਣੋ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਹਾਲ ਯਾਰੋ,
ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਪਿਸ਼ੌਰ ਸੀ ਸ਼ਹਿਰ ਮੀਆਂ।
ਸਿੰਧ ਪਾਰ ਸੀ ਡੇਰਾ ਜਾਟ ਵੱਸਦਾ,
ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਬਹਾਵਲਪੁਰ ਸ਼ਹਿਰ ਮੀਆਂ।
ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲਾ,
ਹਾਕਮ ਵਿਚ ਸੀ ਸ਼ਹਿਰ ਪਿਸ਼ੌਰ ਮੀਆਂ।
ਮੇਜਰ ਐਬਟ ਸੀ ਨਾਲ ਏਜੰਟ ਉਸਦੇ,
ਲੱਲੀ ਸਮਝਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਗੈਰ ਮੀਆਂ।

੩੮

ਡੇਰਾ ਜਾਟ ਵਿਚ ਕੈਪਟਨ ਐਡਵਰਡ ਯਾਰੋ,
ਸਿੰਧ ਦਰਿਆ ਦੇ ਸੀ ਉਹ ਪਾਰ ਮੀਆਂ।
ਹੋਣਹਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਉਹ ਮਰਦ ਬੰਦਾ,
ਬਹੁਤ ਸਿਆਣਾ ਸੀ ਸਿਪ੍ਹਾ ਸਲਾਰ ਮੀਆਂ।
ਖਾਲਸਾ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ ਇੱਕ ਅਫਸਰ
ਵੈਨ ਕੋਰਟਲੈਂਡ ਉਸਦਾ ਯਾਰ ਮੀਆਂ।
ਲੱਲੀ ਜ਼ਿੰਗਰੀ ਯਾਰ ਸਨ ਇਹ ਦੋਵੇਂ,
ਇੱਕ ਦੂਸਰੇ ਲਈ ਵੱਡੀ ਠਾਹਰ ਮੀਆਂ

੩੯

ਐਂਡਰਸਨ, ਐਗਨਿਊ ਹੋਏ ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ,
ਕੀਤੀ ਐਡਵਰਡ ਨੂੰ ਹਾਲ ਪੁਕਾਰ ਹੈ ਜੀ।
ਮੂਲਰਾਜ ਜਾ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਵਿਚ ਬੈਠਾ,
ਫੌਜ ਸਾਰੀ ਹੀ ਬੇਮੁਹਾਰ ਹੈ ਜੀ।
ਮੂਲਰਾਜ ਕਹੇ ਮੇਰੇ ਨਾ ਵੱਸ ਕੋਈ,
ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ ਸਾਰ ਹੈ ਜੀ।
ਮੇਰੀ ਫੌਜ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਤੇ ਹੋਈ ਭਾਰੂ,
ਲੱਲੀ ਕਰਦੀ ਇਹ ਮਾਰੋ ਮਾਰ ਹੈ ਜੀ।
ਲੱਲੀ ਸਤਲੁਜੋਂ ਆ ਉਰਾਰ ਮੀਆਂ।

ਚਲਦਾ . . .

ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਜਿਹਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੈ ਨਹੀਂ

-ਸ. ਸਤਿਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕੋਮਲ*

ਆ ਮਰਦਾਨਿਆਂ ਭਲੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰੀਏ, ਭੁੱਲੇ ਭਟਕਿਆਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦਾ ਰਾਹ ਦੱਸੀਏ।
ਹੋਏ ਰਬਾਬ ਤੇਰੀ ਮੇਰੇ ਬੋਲ ਹੋਵਣ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਮਿਲਿਆ ਸੁਨਾਹ ਦੱਸੀਏ।
ਛਿੜਨ ਰਾਗ ਰੱਬੀ, ਸੁਣੇ ਧਰਤ ਅੰਬਰ, ਰੱਬ ਸੱਚੇ ਦੀ ਸਿਫਤੋ-ਸਲਾਹ ਦੱਸੀਏ।
ਲੋਕੀਂ ਭਟਕਦੇ ਫਿਰਨ ਹਨੇਰਿਆਂ ਵਿਚ, ਇੱਕੋ ਸਭ ਦਾ ਉਹ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੱਸੀਏ।

ਤੂੰ ਗਵਾਹ ਹੈਂ ਸੱਚੇ ਸੌਦਿਆਂ ਦਾ, ਸਾਰਾ ਜਗ ਹੈ ਏਹਨੂੰ ਲੁਟਾਉਣ ਕਹਿੰਦਾ।
ਰਸਮਾਂ ਬੋਦੀਆਂ, ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਕਪਟੀ, ਹੈ ਇਹ ਏਸੇ ਨੂੰ ਧਰਮ ਕਮਾਉਣ ਕਹਿੰਦਾ।

ਰੱਬ ਮੰਦਰੀਂ ਹੈ, ਵੱਸੇ ਖੁਦਾ ਮਸਜਿਦ, ਨਰਕ ਸੁਰਗ ਦੱਸ ਸਭੇ ਡਰਾਈ ਜਾਂਦੇ।
ਵਿਚ ਦਰਗਾਹ ਦੇ ਪੰਡਤ ਗਵਾਹ ਬਣਨਾ, ਡਰਦੇ ਇਹਨੂੰ ਚੜ੍ਹਾਵਾ ਚੜ੍ਹਾਈ ਜਾਂਦੇ।
ਮਸਜਿਦ ਵਿਚ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਨੀ, ਕਾਜ਼ੀ ਬਹਿਸ਼ਤ ਦੇ ਲਾਰੇ ਲਾਈ ਜਾਂਦੇ।
ਜੋਗੀ ਆਖਦੇ ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਖੋਲ੍ਹੋ, ਓਹ ਆਪਣੀ ਹੀ ਸਿੰਗੀ ਵਜਾਈ ਜਾਂਦੇ।

ਧਰਮ ਕਰਮ ਦੀ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੋਝੀ, ਮੋਦੀਖਾਨਾ ਹੈ ਨਾਨਕ ਲੁਟਾਈ ਜਾਂਦਾ।
ਝੋਲੀ ਕਿਸੇ ਦੀ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਪੇਟ ਭਰਨਾ, ਨਾਨਕ ਧੰਦੇ 'ਚੋਂ ਧਰਮ ਕਮਾਈ ਜਾਂਦਾ।

ਸੋਚ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸਾਡੇ ਮੇਚ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਸੋਚ ਆਪਣੀ ਦੇ ਹਾਣੀ ਬਣਾਉਣ ਜਾਣੈ।
ਕਰਮ ਕਾਂਡੀਆਂ ਜੋਗੀ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਦੀ, ਸੁੱਤੀ ਹੋਈ ਜ਼ਮੀਰ ਜਗਾਉਣ ਜਾਣੈ।
ਠੱਗਾਂ-ਚੋਰਾਂ ਤੇ ਮਾਣਸ ਖਾਣਿਆਂ ਨੂੰ, ਸੱਚ ਕੀ ਹੈ? ਏਹੋ ਸਮਝਾਉਣ ਜਾਣੈ।
ਸੱਚੇ ਰੱਬ ਦੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿਫਤ ਕੀਤੀ, ਭਗਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ਼ਲ ਨਾਲ ਲਾਉਣ ਜਾਣੈ।

ਭੁੱਖਣ ਭਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਔਖੀਆਂ ਘਾਟੀਆਂ 'ਤੇ ਬਿਖੜੇ ਪੈਡਿਆਂ 'ਚ ਤੁਰਨ ਮੁਹਾਲ ਹੋਣਾ।
ਅੰਗ ਸੰਗ ਓਹੋ, ਓਸੇ ਦਾ ਆਸਰਾ ਹੈ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਮੇਰੇ, ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਹੋਣਾ।

ਇਕ ਅਕਾਲ ਦੇ ਦੋ ਸੁਲੱਗ ਪੁੱਤਰ, ਸੁੱਤੀ ਖਲਕ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਜਗਾਉਣ ਤੁਰ ਪਏ।
ਘਰਬਾਰ ਛੱਡ ਭੈਂਦੇ ਜੰਗਲੀਂ ਜੋ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਰੁੱਸੇ ਹੋਏ ਮਨਾਉਣ ਤੁਰ ਪਏ।

ਨਾਂ ਧਰਮ ਦੇ 'ਤੇ ਪਏ ਮਚਾਉਣ ਲੁੱਟਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੁੱਟਾਂ ਤੋਂ ਦੋਵੇਂ ਬਚਾਉਣ ਤੁਰ ਪਏ।
ਹੋਕਾ ਹੱਕ ਦਾ, ਸੱਚ ਦਾ ਦੇਣ ਖਾਤਰ, ਬੋਲ ਖਸਮ ਦੇ ਹਨ, ਸੁਣਾਉਣ ਤੁਰ ਪਏ।

ਤੂੰ ਡੂੰਮ ਰੱਬ ਦਾ, ਮੈਂ ਡੂੰਮ ਤੇਰਾ, ਤੇਰੇ ਬੋਲ ਹਿਰਦੇ, ਮੋਢੇ ਰਬਾਬ ਮੇਰੇ।
ਛੱਟਾ ਨਾਮ ਦਾ ਦੇਣਾ ਹੈ ਖਲਕ ਤਾਈਂ, ਦੁੱਖ ਭੁੱਖ ਨਾ ਵਿਚ ਹੈ ਖਾਬ ਮੇਰੇ।

ਗਾਹੀਆਂ ਧਰਤੀਆਂ ਸਾਗਰ ਦਰਿਆ ਪਰਬਤ, ਭੁੱਖਾਂ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਨਹੀਂ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੀ।
ਬਹਿ ਕੇ ਮੰਦਰਾਂ ਮਸਜਿਦਾਂ ਦੇਹੁਰਿਆਂ ਵਿਚ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਹੀ ਸਿਫਤੋਂ ਸਾਲਾਹ ਕੀਤੀ।
ਪੂਜਾ ਅਰਚਨਾ ਨਿੰਦੀਆਂ ਫਜ਼ੂਲ ਰਸਮਾਂ, ਸੌਖੀ ਰੱਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਰਾਹ ਕੀਤੀ।
ਰਹਿ ਕੇ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਵਿਚ ਓਸਦੇ ਘਰ ਪੁੱਜਣਾ, ਰਾਹਨੁਮਾਈ ਸਾਡੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕੀਤੀ।
ਚਾਰਾਂ ਦਿਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਚਾਰ ਉਦਾਸੀਆਂ ਨੇ, ਸੱਚ ਕੀ ਹੈ? ਏਹੋ ਸਮਝਾਏ ਸਤਿਗੁਰ।
ਤਾਕਤ ਦੌਲਤਾਂ ਨਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਰਾਹ ਰੋਕੇ, ਸੱਚ ਸਮਿਆਂ ਦੇ ਖਰੇ ਸੁਣਾਏ ਸਤਿਗੁਰ।

ਧੁਰੋਂ ਵਰੋਸਾਏ, ਜਾਗਤ ਜੋਤ ਨਾਨਕ, ਵੰਡਦੇ ਰਹਿਮਤਾਂ ਰੱਬੀ ਨੂਰ ਦੀਆਂ।
ਰਹੇ ਬਖਸ਼ਦੇ ਨਾਮ ਖੁਮਾਰੀਆਂ ਨੇ, ਲਹੇ ਨਾ ਦਿਨੇ ਰਾਤੀਂ ਐਸੇ ਸਰੂਰ ਦੀਆਂ।
ਕਦਰ ਕਿਰਤ ਦੀ, ਕਿਰਤੀ ਦੇ ਹੱਥ ਚੁੰਮ ਲਏ, ਉਡਾਈਆਂ ਧੱਜੀਆਂ ਸ਼ਾਹੀ ਗਰੂਰ ਦੀਆਂ।
ਝੋਈਆਂ ਚੱਕੀਆਂ ਬਾਬਰ ਦੀ ਜੇਲ੍ਹ ਅੰਦਰ, ਈਨ ਮੰਨਣੀ ਤਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦੂਰ ਦੀਆਂ।

ਸਿਰਤ, ਸਬਰ ਤੇ ਸਿਦਕ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਛੇੜੇ, ਮੇਰੀ ਕਲਮ ਵਿਚ ਏਨਾ ਜ਼ੋਰ ਹੈ ਨਹੀਂ।
ਕੋਮਲ ਲੱਖ ਪੈਗੰਬਰੀ ਕਰੇ ਦਾਅਵੇ, ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਜਿਹਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੈ ਨਹੀਂ।

ਪਿੰਡ ਖਿਆਲਾ ਕਲਾਂ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਮਲਕੀਤ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ.ਪ੍ਰ. ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਪਿੰਡ ਖਿਆਲਾ ਕਲਾਂ, ਤਹਿ:ਅਜਨਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ਼੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ੧੫ ਪ੍ਰਾਣੀ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਹਾਸਲ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ।

ਆਇਆ ਨਾਨਕ ਡੁੱਬਦੇ ਤਾਰਣ ਲਈ

—ਸ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਬੇਲੀ*

ਵੇਈਂ ਨਦੀ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਸਾਰੇ, ਬੈਠੇ ਨਜ਼ਰਾਂ ਲਾ ਕੇ ਸਾਰੇ।
ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਬਿਆਨਣ ਲੱਗੇ, ਰੁੜ ਗਿਆ 'ਮੋਦੀ' ਆਖਣ ਲੱਗੇ।
ਸੁਭ ਸੁਭ ਬੋਲੇ ਨਾਨਕੀ ਆਖੇ, ਲੋੜ ਨਾ ਹੋਂਸਲਾ ਹਾਰਨ ਲਈ।
ਵੀਰ ਮੇਰਾ ਨਹੀਂ ਡੁੱਬ ਸਕਦਾ, ਆਇਆ ਨਾਨਕ ਡੁੱਬਦੇ ਤਾਰਣ ਲਈ।

ਕੂੜ ਦੀ ਮੱਸਿਆ ਸਾਰੇ ਛਾਈ, ਬੈਠੀ ਸੱਚ ਦਾ ਚੰਦ ਛਪਾਈ।
ਦੂਰ ਕਿਤੇ ਹੈ ਗਿਆਨ ਦਾ ਡੇਰਾ, ਫੈਲਿਆ ਸਾਰੇ ਭਰਮ ਹਨੇਰਾ।
ਉਹ ਤਾਂ ਪ੍ਰਗਟਿਆ ਜਗ ਦੇ ਉੱਤੇ, ਗਿਆਨ ਦਾ ਸੂਰਜ ਚਾੜਣ ਲਈ।
ਵੀਰ ਮੇਰਾ ਨਹੀਂ ਡੁੱਬ ਸਕਦਾ, ਆਇਆ ਨਾਨਕ ਡੁੱਬਦੇ ਤਾਰਣ ਲਈ।

ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ ਦੇ ਵੱਸ ਨੇ ਸਾਰੇ, ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੇ ਭੱਖ ਰਹੇ ਅੰਗਿਆਰੇ।
ਤਪਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਦੀ ਹੈ ਭੱਠੀ, ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਅੱਗ ਹੋਏ ਨਾ ਮੱਠੀ।
ਨਾਮ ਦਾ ਛੱਟਾ ਉਸ ਨੇ ਦੇਣਾ, ਜਗਤ ਜਲੰਦਾ ਠਾਰਨ ਲਈ।
ਵੀਰ ਮੇਰਾ ਨਹੀਂ ਡੁੱਬ ਸਕਦਾ, ਆਇਆ ਨਾਨਕ ਡੁੱਬਦੇ ਤਾਰਣ ਲਈ।

ਭਵਜਲ ਸਾਗਰ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰੇ, ਡੁੱਬਦੇ ਜਾਵਣ ਲੋਕ ਵਿਚਾਰੇ।
ਜੋਗੀ, ਸਿੱਧ ਜਾ ਜੰਗਲੀਂ ਵੱਸੇ, ਕੌਣ ਤਰਨ ਦਾ ਢੰਗ ਹੈ ਦੱਸੇ।
ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਭੇਜਿਆ ਆਪੇ, ਸਭ ਦੇ ਦੁੱਖ ਨਿਵਾਰਨ ਲਈ।
ਵੀਰ ਮੇਰਾ ਨਹੀਂ ਡੁੱਬ ਸਕਦਾ, ਆਇਆ ਨਾਨਕ ਡੁੱਬਦੇ ਤਾਰਣ ਲਈ।

ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੇ ਚਰਨ ਹੈ ਪਾਉਣੇ, ਪੂਜਣ ਵਾਲੇ ਥਾਂ ਉਹ ਹੋਣੇ।
ਧੁਰੋਂ ਆਇਆ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਾਉਣਾ, ਸਭ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਮਾਰਗ ਪਾਉਣਾ।
ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਜਾਣਾ ਉਸ, 'ਬੇਲੀ', ਵਿਗੜੇ ਲੋਕ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ।
ਵੀਰ ਮੇਰਾ ਨਹੀਂ ਡੁੱਬ ਸਕਦਾ, ਆਇਆ ਨਾਨਕ ਡੁੱਬਦੇ ਤਾਰਣ ਲਈ।
(* ਮੋਦੀਖਾਨੇ 'ਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮੋਦੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ)

ਤੇਰਾ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਨਨਕਾਣਾ

-ਸ. ਸਰਬਜੀਤ ਸਿੰਘ ਭੀਖੀ*

ਉਸ ਪਾਵਨ ਮਿਟੀ ਨੂੰ,
ਅਸਾਂ ਚੁੱਕ ਮਸਤਕ 'ਤੇ ਲਾਣਾ।
ਹੁਣ ਅੱਖੀਆਂ ਤਰਸਦੀਆਂ,
ਤੇਰਾ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਨਨਕਾਣਾ।

ਉਹ ਧਰਤੀ ਭਾਗ ਭਰੀ,
ਜਿੱਥੇ ਤੂੰ ਚਰਨ ਟਿਕਾਏ।
ਸੰਗ ਖੇਡਿਆ ਬਾਲਾਂ ਦੇ,
ਨਿੱਤ ਕੌਤਕ ਨਵੇਂ ਰਚਾਏ।
ਤੂੰ ਦੱਸਿਆ ਪਾਂਧੇ ਨੂੰ,
ਕਿੰਜ ਪਾਧੇ ਸਬਕ ਪੜ੍ਹਾਣਾ।
ਹੁਣ ਅੱਖੀਆਂ . . .

ਉਹ ਖੇਤ ਦੇਖਣੇ ਨੇ,
ਜਿੱਥੇ ਤੂੰ ਡੰਗਰ ਚਾਰੇ।
ਉਹ ਥਾਂ ਵੀ ਦੇਖਣਾ ਏ,
ਜਿੱਥੇ ਫਨੀਅਰ ਫਨ ਖਿਲਾਰੇ।
ਧਰਤੀ ਚੁਹੜਕਾਣੇ ਦੀ,
ਜਿੱਥੇ ਸਾਧੂਆਂ ਛਕਿਆ ਖਾਣਾ।
ਹੁਣ ਅੱਖੀਆਂ . . .

ਤੂੰ ਵਲੀ ਕੰਧਾਰੀ ਨੂੰ,
ਇੱਕ ਪਲ ਦੇ ਵਿਚ ਸਮਝਾਇਆ।

ਉਹ ਪੱਥਰ ਤੱਕਣਾ ਏ,
ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੂੰ ਪੰਜਾ ਲਾਇਆ।
ਮਰਦਾਨਾ ਅਰਜ਼ ਕਰੇ,
ਗੁਰੂ ਜੀ ਧੰਨ ਹੈ ਤੇਰਾ ਭਾਣਾ।
ਹੁਣ ਅੱਖੀਆਂ . . .

ਕਰਾਂ ਸਿੱਜਦਾ ਮਿਟੀ ਨੂੰ,
ਜਿੱਥੇ ਆਪੇ ਚੱਕੀਆਂ ਚੱਲੀਆਂ।
ਬਾਬਰ ਹੰਕਾਰੀ ਨੇ,
ਖੇਡਾਂ ਖੇਡੀਆਂ ਝੱਲ ਵਲੱਲੀਆਂ।
ਭਾਗੋ ਜੇਹੇ ਲਾਲੇ ਨੂੰ,
ਹੁਣ ਫਿਰ ਲੱਗ ਪਏ ਲੁੱਟ ਲੁੱਟ ਖਾਣਾ।
ਹੁਣ ਅੱਖੀਆਂ . . .

ਤੂੰ ਚਾਰੇ ਵਰਨਾਂ ਨੂੰ,
ਇੱਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣਾਇਆ।
ਲੱਖਾਂ ਪਾਪੀ ਤਾਰੇ ਤੂੰ,
ਮਿਟੀ ਧੁੰਦ ਤੇ ਜਗ ਰੁਸ਼ਨਾਇਆ।
ਬਖਸ਼ੋ ਵਿਚ ਚਰਨਾਂ ਦੇ,
ਬੈਠਾ ਭੀਖੀ ਮੁਗਧ ਅੰਵਾਣਾ।
ਹੁਣ ਅੱਖੀਆਂ ਤਰਸਦੀਆਂ,
ਤੇਰਾ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਨਨਕਾਣਾ।

ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਕਿਊਬੇਕ ਦੀ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੈਲਮਟ ਪਾ ਕੇ ਕੰਮ 'ਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਨਿਰਾਸ਼ਾਜਨਕ: ਜਥੇ. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ੨੪ ਸਤੰਬਰ: ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਕਿਊਬੇਕ ਦੀ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਵੱਲੋਂ ਤਿੰਨ ਸਿੱਖ ਡਰਾਈਵਰਾਂ ਨੂੰ ਕੰਮ 'ਤੇ ਹੈਲਮਟ ਪਾ ਕੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਛੋਟ ਨਾ ਦੇਣ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ਾਜਨਕ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਊਬੇਕ ਸੁਪਰੀਮ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਜੱਜ ਆਂਦਰੇ ਪ੍ਰੋਵੋਸਟ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਫੈਸਲੇ 'ਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜ ਕਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਦਸਤਾਰ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਇਕ ਵੱਖਰੀ ਤੇ ਨਿਰਾਲੀ ਪਹਿਚਾਣ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਦਸਤਾਰ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੈਲਮਟ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕੇਸਾਂ 'ਤੇ ਫਿਟ ਨਹੀਂ ਬੈਠਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਸਤਾਰ

ਸਜਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਪੈਸ਼ਲ ਛੋਟ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵੱਡਮੁੱਲਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਨਵੀਂ ਬਣੀ ਟਰੂਡੋ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਸ. ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੱਜਣ ਨੂੰ ਰੱਖਿਆ ਮੰਤਰੀ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਿਊਬੇਕ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਖਿਲਾਫ ਅਜਿਹਾ ਫੈਸਲਾ ਨਿੰਦਣਯੋਗ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਸਤਾਰ ਸਜਾ ਕੇ ਕੰਮ 'ਤੇ ਆਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜੋ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਲਈ ਬੜੇ ਮਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਕੰਮ ਵਾਲੀਆਂ ਥਾਂਵਾਂ 'ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਦਸਤਾਰ ਸਜਾਉਣ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ।

ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ 'ਚ ਸਿੱਖ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ

ਜਲਦ ਤੋਂ ਜਲਦ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ: ਜਥੇ. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ੩ ਅਕਤੂਬਰ: ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੇ ਸਰਹੱਦੀ ਸੂਬੇ ਨੰਗਰਹਰ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸ਼ੱਕੀ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਘਰੋਂ ਅਗਵਾ ਕਰ ਕੇ ਗੋਲੀਆਂ ਮਾਰ ਕੇ ਹੱਤਿਆ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਨਿੰਦਣਯੋਗ ਕਰਾਰ ਦਿੰਦਿਆਂ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ

ਜਲਦ ਤੋਂ ਜਲਦ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵਧੀਕੀਆਂ ਦਿਨੋਂ-ਦਿਨ ਵੱਧ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਬੁਲ ਵਿਚ ਹਿਕਮਤ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸ. ਜਗਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਦੇ ਅਫਗਾਨੀ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਫਿਰਕੂ ਅਨਸਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਦੁਕਾਨ 'ਤੇ

ਉਸ ਦੀ ਧੋਣ 'ਤੇ ਚਾਕੂ ਰੱਖਦਿਆਂ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦਿਆਂ ਜਾਨੋਂ ਮਾਰਨ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਸਬੰਧੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸ੍ਰੀ ਨਰਿੰਦਰ ਮੋਦੀ ਨੂੰ ਪੱਤਰ ਲਿਖਦਿਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਬਾਰੇ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇੱਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਲੋਕ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਹੁਣ ਇਹ ਗਿਣਤੀ ਘੱਟ ਕੇ ੫ ਹਜ਼ਾਰ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਮੁੱਖ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਫਿਰਕੂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅੰਜ਼ਾਮ ਦੇਣ

ਵਾਲੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਡਰ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਸਰ ਕਰ ਰਹੇ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਜਾਨ-ਮਾਲ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਆਏ ਦਿਨ ਤਸ਼ੱਦਦ ਢਾਹੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਠੋਸ ਯਤਨ ਅਰੰਭੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਕਿ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ 'ਤੇ ਹੋ ਰਹੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਫਰਤੀ ਹਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕੇ।

ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਸਰੂਪ 'ਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ

ਮਿਲਣਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਫੈਸਲਾ: ਜਥੇ. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ੯ ਅਕਤੂਬਰ: ਅਮਰੀਕੀ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਲਟਕਦੀ ਆ ਰਹੀ ਮੰਗ ਸਬੰਧੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨਜਨਕ ਸਹੂਲਤ ਦਿੰਦਿਆਂ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਫੌਜਾਂ 'ਚ ਸਿੱਖੀ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇਣਾ ਅਤੀ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਮਰੀਕਾ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਧਾਰਮਿਕ ਸ਼ਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦਿਖਾਉਂਦਿਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਮਰੀਕੀ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਬਰਾਕ ਓਬਾਮਾ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਮੈਂਬਰ ਜੇਏ ਕਰਾਉਲੀ ਦਾ ਵੀ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਮਰੀਕਾ ਦਾ ਸਭ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਇਹ ਸਮਾਨ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇਣਾ ਸਾਬਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ

ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਅਦਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਸਿੱਖੀ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਕਾਰਾਂ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨੂੰ ਸਮਝਦਿਆਂ ਹਰੇਕ ਅਦਾਰੇ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਰਗੀ ਵਿਸ਼ਵ ਤਾਕਤ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਕਾਰਾਂ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਦਿਆਂ ਇਹ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਕਾਰਾਂ ਲਈ ਕਈ ਥਾਈਂ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਕੇਂਦਰਾਂ, ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਕਾਰਾਂ ਕਰਕੇ ਬੈਠਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਕਈ ਵਾਰ ਫਿਲਮਾਂ ਤੇ ਟੀ.ਵੀ. ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਕਾਰਾਂ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਚ ਅਮਰੀਕਾ ਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਕਾਰਾਂ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇਣਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਜ਼ਾਦੀ ਵਾਲੇ ਕਾਨੂੰਨ 'ਤੇ ਸਵਾਲੀਆ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵੀ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੈਂ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਚਾਰ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੈਂ ਸਾਹਿਬ, ਤਹਿ: ਫਿਲੌਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜਲੰਧਰ ਵਿਖੇ ੪ ਤੋਂ ੬ ਜੁਲਾਈ, ੨੦੧੬ ਤਕ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦੌਰਾਨ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਅਤੇ ੫ ਤੋਂ ੬ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਏ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਭਾਈ ਗੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬੈਂਕਾ ਕਵੀਸ਼ਰ, ਭਾਈ ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਵਲਟੋਹਾ (ਢਾਡੀ ਜਥਾ), ਭਾਈ ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਢਾਡੀ ਆਦਿ ਨੇ ਹਾਜ਼ਰੀਆਂ ਭਰੀਆਂ। ੬ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਵਿਚ ਕੁੱਝ ੬੦ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਖੰਡੇ ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਛਕੀ। ਭਾਈ ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਛਾਪਾ, ਭਾਈ ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਨੇ ਸਟੇਜ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਗਮਾਂ ਲਈ ਸ. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਮੈਨੇਜਰ, ਸ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਹਰਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਹੈਂਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਵੱਲੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਜਥੇ. ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲੱਲੀਆਂ ਅਤੇ ਜਥੇ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਕਲਿਆਣ, ਮੈਂਬਰ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ.ਪ੍ਰ. ਕਮੇਟੀ) ਵੱਲੋਂ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਪੁੱਜੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਪਿੰਡ ਪੁਰਾਣਾ ਤੰਦੇਲ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਪਿੰਡ ਪੁਰਾਣਾ ਤੰਦੇਲ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ੧੪ ਜੁਲਾਈ, ੨੦੧੬ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਬਾ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪੁੱਜੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ੪੯ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਲੜ ਲਗਾਇਆ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ.ਪ੍ਰ. ਕਮੇਟੀ), ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਕਕਾਰ ਭੋਟਾ-ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਨੂੰ ਸਫਲ ਬਣਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਭਾਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੰਗਲ ਪੰਨਵਾਂ ਦੇ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਜਥੇ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ।

ਪਿੰਡ ਭਾਗੋਕਾਂਵਾਂ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਮੁਕਾਬਲੇ

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ.ਪ੍ਰ. ਕਮੇਟੀ), ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਭਾ, ਇਲਾਕਾ ਦੌਰਾਂਗਲਾ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਭਾਗੋਕਾਂਵਾਂ, ਤਹਿਸੀਲ ਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਵਿਖੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਰਵਾਏ ਗਏ, ਜਿਸ ਤਹਿਤ ਕੌਮੀ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪੁਰਬ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ੧੬

ਜੁਲਾਈ, ੨੦੧੬ ਨੂੰ ਦਸਤਾਰ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਇਲਾਕੇ ਭਰ ਦੇ ੧੦੦ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਭਾਗ ਲਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ੬ ਤੋਂ ੧੫ ਜੁਲਾਈ ਤਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਗਰਾਂ ਵਿਚ ਦਸਤਾਰ ਸਜਾਉਣ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ੁੱਧ ਉਚਾਰਨ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਭਾਈ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੋਰਾਂਗਲਾਂ ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਚਿੱਟੀ, ਭਾਈ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਭਾਈ ਪ੍ਰਭਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਦਿਲਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਗੰਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ੧੬ ਜੁਲਾਈ, ੨੦੧੬ ਨੂੰ ਕਰਵਾਏ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਭਾਈ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਅਤੇ ਭਾਈ ਜਗਦੇਵ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਦਸਤਾਰ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚੋਂ ਅੱਵਲ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੀਲਡਾਂ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲੇ ਨੰਬਰ 'ਤੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਭਾ ਤੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ.ਪ੍ਰ. ਕਮੇਟੀ) ਵੱਲੋਂ ਸ਼ੀਲਡਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਬਾਕੀ ਭਾਗ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਮੈਡਲ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੀਬੀ ਪਰਮਜੀਤ ਕੌਰ ਭਾਗੋਕਾਂਵਾਂ, ਮੈਂਬਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਸਥਾਨਕ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਭੋਟਾ-ਰਹਿਤ ਲਿਟਰੇਚਰ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਕਲਾਸਾਂ ਦਾ ਆਯੋਜਨ

ਭਾਈ ਸੁਖਰਾਜ ਸਿੰਘ ਇੰਚਾਰਜ, ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਸ. ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਭਿੰਡਰ) ਮੈਂਬਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵੱਲੋਂ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਊਨਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸੋਲਨ, ਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ੧੭ ਤੋਂ ੩੦ ਜੁਲਾਈ, ੨੦੧੬ ਤਕ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗੁਰਮਤਿ ਕਲਾਸਾਂ ਲਗਾਈਆਂ ਗਈਆਂ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਲੱਗਭਗ ੧੬੬ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਭਾਗ ਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਥਿਆ, ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਭਾਈ ਜਗਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਭਾਈ ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਭਾਈ ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਭਾਈ ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਅਤੇ ਭਾਈ ਜਗਦੇਵ ਸਿੰਘ ਹੈਂਡ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਨੇ ਨਿਭਾਈ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਖਲਾਈ ਕਲਾਸਾਂ ਵਿਚ ਭਾਗ ਲਿਆ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਇਸ ਉਪਰਾਲੇ ਕਾਰਨ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ.ਪ੍ਰ. ਕਮੇਟੀ) ਦੀ ਬਹੁਤ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ।

ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਰਿਆਣਾ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਇੰਚਾਰਜ, ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਰਿਆਣਾ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਰਿਆਣਾ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਅਟੈਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਬਾਗ, ਅੰਬਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਖੇ ੧੯ ਜੁਲਾਈ, ੨੦੧੬ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ੨੯ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਰਿਆਣਾ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਨਿਭਾਈ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਪਿੰਡ ਖੁਖਰੈਣ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ

ਭਾਈ ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ:ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ), ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਹਿਯੋਗ ਦੇ ਨਾਲ ਗੁ. ਡੇਰਾ ਬਾਬਾ ਹਰਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਪਿੰਡ ਖੁਖਰੈਣ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਕਪੂਰਥਲਾ ਵਿਖੇ ੨੩ ਤੋਂ ੨੫ ਜੁਲਾਈ, ੨੦੧੬ ਤਕ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ੨੫ ਜੁਲਾਈ, ੨੦੧੬ ਨੂੰ ਹੋਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪਹੁੰਚੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ੩੭ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਛਕਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣਾਇਆ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ.ਪ੍ਰ. ਕਮੇਟੀ), ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਭੇਟਾ-ਰਹਿਤ ਕਕਾਰ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਲਿਟਰੇਚਰ ਵੀ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਮਾਗਮ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਭਾਈ ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਨੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਬਾਣੇ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬਾਬਾ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਟਾਹਲੀ ਸਾਹਿਬ, ਜਥੇਦਾਰ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰਾਵਾਲ, ਮੈਂਬਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ:ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ।

ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਹੀਦ ਨਗਰ ਬੁੱਢਾ ਜੌਹੜ (ਰਾਜਸਥਾਨ) ਵਿਖੇ ੨ ਅਗਸਤ, ੨੦੧੬ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ੨੫ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਭਾਈ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਭਾਈ ਸੰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਭਾਈ ਸੁਖਚੈਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਹਪੀਣੀ (ਢਾਡੀ ਜਥਾ) ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਏ. ਦੇ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਜਥੇ ਨੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ।